

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

NİJERYA HUKUK SİSTEMİ İÇİNDE İSLAM HUKUKUNUN YERİ

Daud SALMAN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Soner DUMAN

ARALIK - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**NİJERYA HUKUK SİSTEMİ İÇİNDE İSLAM HUKUKUNUN
YERİ**

DOKTORA TEZİ

Daud SALMAN

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

“Bu tez 26/12/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Soner DUMAN	Başarılı
Prof. Dr. Osman GÜMAN	Başarılı
Prof. Dr. Abdullah DURMUŞ	Başarılı
Doç. Dr. Abdurrahman HENDEK	Başarılı
Doç. Dr. Ayhan HİRA	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitü tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Daud SALMAN

26/12/2023

ÖN SÖZ

Her türlü hamd ve senâ alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Başta da, sonda da yücelik ve üstünlük Allah'ındır. Hikmeti ve ilmi dilediğine veren O'dur. Araştırmamı sonuçlandırma konusunda O'nun üzerimdeki lütfuna ve nimetlerine minnetarım. Eğer bu işte bir başarı söz konusu ise bu benim kendi eserim değil, O'nun lütfu ve dilemesidir. Tez çalışmam süresince rehberliği, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle desteklerini benden esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Soner DUMAN'a minnettarlığımı ifade etmenin "teşekkür ederim" demekten daha iyi bir yolu olsaydı, kesinlikle o seçimi yapardım. Yine tez izleme jürisinde bulunan ve görüşlerinden her daim istifade ettiğim Prof. Dr. Osman GÜMAN ve Doç. Dr. Abdurrahman HENDEK hocalarıma teşekkür ederim.

Bu tezin hazırlanması sürecinde ailemin fedakarlıklarını, desteklerini ve motivasyonlarını unutamam. Hayatımın her anında yanımda olan, bana güç veren ve tezimin her aşamasında duygularımı paylaşan sevgili eşim Bilkis ISHAK'a ve çocuklarım Aisha, Abdul-Basit, Abdus-Samad, Ahmad ve Muslimah'a teşekkür ederim. Ayrıca bu yolculukta şu ya da bu şekilde yardımlarını esirgemeyen tüm dostlarıma şükranlarımı sunarım. Allah Teâlâ'nın hepsinden hoşnut olmasını niyaz ederim.

Daud SALMAN

26/12/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
HARİTA LİSTESİ.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix

GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: TARİH VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	18
1.1. Hilafet Sonrası Süreçte İslam hukukunun Gelişimi	20
1.2. Sahra Altı Afrika’da İslam ve İslam Hukuku	21
1.2.1. İslam hukukunun Afrika’daki Gelenekle Çatışması	24
1.2.2. Demokratik Sahra Altı Afrika’sında İslam Hukuku	24
1.3. Nijerya’da İslam hukukunun Tarihsel Geçmişi	26
1.3.1. Nijerya Tarihine Genel Bir Bakış.....	26
1.3.2. Nijerya Hukuk Sisteminin Genel Yapısı	29
1.3.3. Nijerya’daki Mahkemelerin Yapısı	31
1.4. Nijerya’da Şer’î Hukukun Uygulanmasının Gelişim Aşamaları	32
1.4.1. Sömürge Öncesi Dönemde.....	32
1.4.2. Koloni (Sömürge) Dönemi.....	33
1.4.3. Nijerya’nın Bağımsızlık Öncesi Döneminde İslam Hukuku.....	35
1.4.4. Bağımsızlık Sonrası Dönemde İslam Hukuku	37
2. BÖLÜM: NİJERYA YASALARINDA İSLAM HUKUKUNA İLİŞKİN GENEL HÜKÜMLER	39
2.1. Nijerya Anayasası ve İslam Hukuku	40
2.1.1. 1960 Anayasası	41
2.1.2. 1963 Cumhuriyet Anayasası	43
2.1.3. 1979 Anayasası	44
2.1.4. 1987 Anayasası	46
2.1.5. 1999 Anayasası	47

2.2. Şeriat Yasal Uygulama/ İcra Mahkemeleri	49
2.2.1. Alt Mahkemeler.....	49
2.2.2. Bölge Mahkemelerinin Şeriat Mahkemelerine Dönüşümü.....	51
2.2.3. Üst/Mafevk Mahkemeler.....	52
2.2.4. Şeriat Temyiz Mahkemesi.....	53
2.2.5. Bölge ve Şeriat Mahkemelerinin Yargı Yetkileri	54
2.3. Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin Yargı Yetkisinin Genişletilmesi	58
2.3.1 Ceza Kanunu	58
2.3.2. 1999'da İslam Ceza Kanunlarının Çıkarılmasında Usuller	59
2.3.3. 1999 Şeriat Yasasından sonra Şeriat Eyaletlerinde Mahkeme Sistemi.....	62
2.4. Şeriat Temyiz Mahkemesi Kuralları.....	66
2.4.1. Şeriat Temyiz Mahkemesinde Temyiz Başlaması	66
2.4.2. Zaman Aşımı	66
2.4.3. Mürafaa/Duruşma.....	67
2.4.4. Nijerya'da Şeriat Mahkemesinin Karşılaştığı Zorluklar.....	68
2.5. Nijerya'da İslam hukukunun Uygulanmasında Ortaya Çıkan Hususlar	71
2.5.1. Federalizm Sistemi ile İslam hukukunun Uygunluğu	72
2.5.2. Nijerya'da Hisbe Yasallığı.....	74
2.5.3. İnsan Hakları İhlali.....	79
3. BÖLÜM: NİJERYA ŞER'İ MAHKEMELERİNCE GÖRÜLEN BAZI	
DAVALARIN İNCELENMESİ	83
3.1. Medenî Hukuk	84
3.1.1. Miras Hukuku.....	84
3.1.2. Evlilik ve Boşanma	92
3.1.3. Velâyet ve Hadâne/Hıdâne	100
3.2. İslam Ceza Hukuku	108
3.2.1. Hadlere İlişkin Cezalar.....	109
3.2.2. Kısas Cezaları.....	116
3.3. Çoklu Hukuk Sistemlerini Karşılaştırma: Nijerya'nın Küresel Bağlamdaki Yeri. 127	
3.3.1. Mısır	128
3.3.2. Fas	131
3.3.3. Pakistan	133

3.3.4. Malezya	135
3.3.5. Mali	138
3.4. Çok Hukuklu Sistemin Uygulanmasının Ortaya Çıkardığı Sorunlar	141
3.5. Şer'î Hukukun Uygulandığı Eyaletlerle Uygulanmadığı Eyaletler Arasında Mukayeseler.....	143
3.5.1. Sosyal Uyum	144
3.5.2. Ekonomi	146
3.5.3. Güvenlik/ Emniyet	148
SONUÇ	151
KAYNAKÇA.....	156
ÖZ GEÇMİŞ	169

KISALTMALAR

ANC	: Afrika Ulusal Kongresi
AOF	: Fransız Batı Afrikası
Bkz	: Bakınız
CILS	: İslami Hukuk Araştırmaları Merkezi
CW	: Milletler Topluluğu
Ed.	: Editör
İİFA	: Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi
NIC	: Ulusal İslam Merkezi
NJC	: Milli Yargı Konseyi
NMC	: Ulusal Müslüman Konferansı
S	: Sayfa
SCA	: Şeriat Temyiz Mahkemesi
SCEL	: Şeriat Mahkemeleri Kuruluş Yasası
SHC	: Yüksek Şer'î Mahkemesi
SIC	: Şeriat Uygulama Komitesi
SPC	: Şeriat Ceza Kanunu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UN	: Birleşmiş Milletler
USC	: Üst Şeriat Mahkemesi
Vb.	: Ve benzer
Vd.	: Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
Y.y.	: Yayın yeri yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Mirasın Gerçek Dağıtım Tablosu.....	87
Tablo 2: İkinci Örneğin Özeti.....	89
Tablo 3: S. B. Ailesinin A Grubu.....	89
Tablo 4: S. B. Ailesinin B Grubu.....	90
Tablo 5: S. B. Ailesinin C Grubu.....	90
Tablo 6: S. B. ailesinin C grubu.....	90
Tablo 7: Grubun Özeti.....	90
Tablo 8: Dağıtım Tablosu.....	92

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1:** Nijerya'nın Şeriat Eyaletlerinde Şeriat Uygulamasından Önce Federal Temyiz Mahkemesi ve Mahkemeler.....64
- Şekil 2:** Nijerya'nın Şeriat Eyaletlerinde Şeriat Uygulamasından Sonra Federal Temyiz Mahkemesi ve Mahkemeler.....65

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Eyaletlere Göre Şeriat Uygulamasını Gösteren Bir Harita.....	144
Harita 2: Nijerya'da Eyaletlere Göre Servet Yoğunluğunu Gösteren Bir Harita	147
Harita 3: Nijerya'nın Güvenlik Tehditleri Haritası	148

ÖZET	
Başlık: Nijerya Hukuk Sistemi İçinde İslam Hukukunun Yeri	
Yazar: Daud SALMAN	
Danışman: Prof. Dr. Soner DUMAN	
Kabul Tarihi: 26/12/2023	Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 169 (ana kısım)
İslam hukuku, Nijerya hukuk sisteminde göz ardı edilemeyecek bir yere sahiptir. Bilhassa sömürge öncesi dönemde, Nijerya'nın kuzey eyaletlerinde İslam hukuku medenî hukuk ve ceza hukuku dahil olmak üzere hayatın çeşitli alanlarına uygulanacak şekilde detaylandırılmış ve uygulanmıştır. Söz konusu dönemde İslam hukuku Alkali, Emir ve temyiz mahkemelerinde esas hukuk olarak kabul edilmiştir. İslam hukukunun etki alanı İngiliz sömürü döneminde nispeten sınırlandırılmıştır. İngiliz sömürgeciler İslam hukukunu kişisel hukuk ve tarafların muvafakat ettiği diğer konularla ilgili olmak üzere sınırlamışlardır. Günümüzde Nijerya hukuk sistemi içerisinde yer alan farklı kanun metinlerinde İslam hukukunun bu sınırlı konumu varlığını sürdürmektedir. 1999 yılında Nijerya Devleti, demokratik bir hükümet sistemini benimsediğinde, kuzey eyaletlerinden on iki tanesi kapsamlı bir İslam hukuku sistemini benimsemeyi tercih etti. Bu, ülkede farklı kesimlerden ciddi bir eleştiriye yol açan tam teşekküllü bir hukuki çoğulculuğu ima etmekteydi. Bu araştırmanın amacı İslam hukukunun Nijerya hukuk sistemi içindeki yerini değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın hedefleri, Nijerya gibi laik bir devlette İslam hukukunun uygulanmasının ne tür sonuçlara yol açtığını incelemek ve nihai olarak İslam mahkemelerinde karara bağlanan seçilmiş davaları tetkik ederek Nijerya'da İslam hukuku uygulamasının keyfiyetini ortaya koymaktır. Araştırmamızda ağırlıklı olarak deskriptif yöntem ve analitik yöntem uygulanmıştır. Veri toplama süreci, basılı materyallerden ve elektronik kaynaklardan bilgi toplama işlemi içermiştir. Araştırmamız, Nijerya'nın bazı eyaletlerinde yürürlükte olan İslam hukukunun uygulamaları ile söz konusu eyaletlerdeki güvenlik sorunları arasında doğrudan bir ilişki olmadığını da ortaya koymaktadır. Aynı şekilde sömürge mirası olan hukuki çoğulculuğun da önemli zorluklar yarattığı sonucuna varılmıştır.	
Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Nijerya Hukuk Sistemi, Nijerya Şeriat Mahkemeleri, Anayasa	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Place of Islamic Law in The Nigerian Legal System	
Author of Thesis: Daud SALMAN	
Supervisor: Prof. Dr. Soner DUMAN	
Accepted Date: 26/12/2023	Number of Pages: ix (pre text) + 169 (main body)
Islamic law occupies a vital status in the Nigerian legal system. Most importantly during pre-colonial era, Islamic law thrived in the norther states of Nigeria. It was well-structured and applied in various aspects of life, including civil, criminal, and personal matters. It was the core law throughout the then <i>Alkali</i>, <i>Emir</i>, and appeal courts. However, the British colonizers later restricted its application to personal law and any other matters that the parties consent to. As such, the constitutions of Nigeria, with its different amendments, maintain this status for Islamic law in the legal system of Nigeria. In 1999, when Nigeria returned back to a democratic system of government, twelve northern states opted to adopt a comprehensive Islamic legal system. This implies a full-fledge legal pluralism which has been met with a stern objection from different quarters in the country. The purpose of this research is to evaluate the place of Islamic law in the Nigerian legal system. In line with this purpose, the objectives are to examine the consequences of the application of Islamic law in a secular state like Nigeria and to reveal the quality of the application of Islamic law in Nigeria by examining selected cases that were ultimately decided in Islamic courts. In our research, descriptive method and analytical method were mainly adopted. The data collection process included gathering information from printed materials, and electronic sources. Our study reveals that implementation of Islamic law in some states in Nigeria is not responsible for security challenges in those states. Likewise, it has been concluded that legal pluralism, which is a colonial legacy, also creates significant difficulties.	
Keywords: Islamic Law, Nigerian Legal System, Nigerian Sharia Courts, Constitution	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Nijerya birbirinden farklı dinî, mezhebî ve kültürel topluluklara sahip kuzeyde çoğunluk olarak Müslümanlardan güneyde ise Hıristiyanlardan oluşan, laik karakterli hukuk sistemine sahip bir devlettir. Ülkenin bu şekilde farklı din ve kültürlerden oluşan yapısı, bu farklı değerleri barındıracak bir anayasayı gerektirmiştir. Yürürlükte olan Nijerya Anayasası bu farklılıkları dengede tutmak üzere kurgulanmış bir hüviyete sahiptir. Örneğin, Nijerya Anayasası'nın 275. maddesi çoğunluğu Müslüman olan bölgeler için “Şeriat Temyiz Mahkemeleri” oluşturabilme hakkını tanımaktadır. Nijerya Anayasası'nın üç temel sacayağının bulunduğu söylenbilir. Bunların ilki İngiliz sömürgesinin etkisiyle yerleşmiş bulunan İngiliz Ortak Hukuku (*Common Law*), ikincisi Nijerya'daki yerleşik halkların örf ve âdetlerine dayanan geleneksel hukuk, üçüncüsü ise İslam hukukudur. Müslümanların Nijerya hukuk sistemi içerisinde İslam hukukunun etkisinin daha da artırılması yönünde yıllarca gösterdikleri çabalara rağmen İslam hukukunun etkisi uzun dönemler boyunca sadece medeni hukukla sınırlı bir görünüm arz etmiştir.

Nijerya hükümeti 1999 yılında demokratik yönetim modelini benimseme kararı aldıktan sonra İslam hukukunun uygulaması bazı kuzey eyaletlerinde hem medeni hukuk hem de ceza hukukunu kapsayacak şekilde genişletilmiş, bunun sonucunda hukuk düzeni yeni bir seyir almıştır.

Nijerya hukuk sistemi içinde İslam hukuku üzerindeki tartışmaları alevlendiren iki gelişmeden söz etmek mümkündür. Bunların ilki Şeriat Temyiz Mahkemesinin yetki aşımına ilişkin tartışmalardır. Anayasa tarafından şer'î hukukun uygulanmasına izin verilen bölgelerde yine anayasanın verdiği yetki ile kurulmuş bulunan Şeriat Temyiz Mahkemesi uygulamada yalnızca İslam hukuku ile ilgili davaları yorumlayıp incelemekle yetinmeyip, ayrıca Nijerya'nın diğer bölgelerinde uygulamada olan Ortak hukuk (*Common Law*) ve geleneksel yasalara ilişkin de yorumlarda bulunmaktadır. Bu itibarla, söz konusu eyaletlerdeki diğer mahkemelere karşı Şeriat Temyiz Mahkemesinin statüsü, anayasal yetki alanı dışına çıktığına inanıldığı için büyük tartışmalara sebep olmaktadır. Aynı şekilde, son zamanlarda, Nijerya'nın bazı kuzey eyaletlerinde isyan tehdidinin ortaya çıkmasından sonra, bölgedeki enmiyetsizliğin kaynağını tespit amacıyla çeşitli

araştırmalar yapılmıştır. Kimileri bu isyanın nedenini İşlam hukuku uygulamalarına bağlamaktadırlar. Bu arařtırmacılarđan bazıları, söz konusu isyan hareketlerinin temelinde Nijerya'nın kuzey eyaletlerinde şeriat kanunlarının empoze edilmesi veya tesis edilmesi olduğu sonucuna varmıştır.¹ Bütün bu gelişmeler İşlam hukukunun Nijerya hukuk sistemindeki konumunun bir bütönlük içerisinde değerlendirilmesini gerektirmektedir

Kuzey Nijerya'daki Müşlümanların çoğunluğu İşlam hukukunun, hukukun bütün alanlarını kapsayacak şekilde geniş ölçekli uygulanmasını istemekte ve fikhı eksiksiz bir yaşam biçimi olarak görmekteğirler.² Bunun temelinde, Nijerya sömürgeleştirmeden önce bölgede genel itibarıyla İşlam hukukunun uygulanması yatmaktadır. Sömürge döneminden sonra İşlam hukukunun yerine Batı kaynaklı medeni hukukun uygulanması bölgedeki Müşlümanlar tarafından hoş karşılanmamış, İşlam hukuku yerine uygulamaya konulan yeni hukuk sisteminin İşlamla bağdaşmaması yanında ayrıca eşitlikçi de olmadığı yönünde çeşitli itirazlar söz konusu olmuştur. Diğer yandan 1999'daki demokratik açılım ile birlikte kısmen de olsa uygulamaya konulan şeriat yasalarının bazı siyasi yönleri nedeniyle, birçok Hıristiyan bunu ülkenin tüm vatandaşlarına İşlam hukukunun dayatılması olarak algılamıştır. Aynı zamanda, Nijerya'daki İşlam hukukunun uygulanması, ideolojik/doktriner gerginlik, mezheblerarası çatışmalar ve diğer yasal sistemlerle uzlaşma sorunu gibi bazı i sorunlarla karşı karşıyadır.

Araştırmanın Amacı

İşlam'ın doğuşu sonrasında geçen uzun asırlar boyunca İşlam topraklarında İşlam fikhı, hukukun temel belirleyeni olmuştu. Müşlümanların kendi toprakları üzerindeki hâkimiyeti kaybetlerinin doğurduğu pek çok sonuçlardan birisi de ilk defa farklı hukuk sistemlerinin hâkimiyeti altında yaşama durumunda kalmalarıydı. Müşlümanların yoğunluk hâlinde olduğu kimi ülke ve toplumlarda hukuk sistemi bütünüyle laik bir karaktere sahip olurken bir kısmında ise parçalı bir görünüm arz etmiştir. Sömürge sonrası dönemde Nijerya da İşlam hukukunun belirli eyaletlerde ve belirli hukuk alanlarına özgü olarak uygulandığı ülkelerden biri olmuştur.

¹ Sunday Iduh, "The key challenges to peace in Nigeria", *International Journal of Vocational and Technical Education* 3/8 (2011): 127; Michael Addaney, "Tackling the Boko Haram Insurgency : Causes , Challenges and Responses", *SA Yearbook on International Law*, June 2016 (2017): 159.

² Yahya Imam, "Application of Sharıah in Nigerian Fourth Republic: Problems and Prospects", *A Digest of Islamic Law*, ed. Oseni, y.y., 146.

Tezimiz temel olarak, Nijerya'nın çoğulcu hukuk sisteminde İslam hukukunun yerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu temel amacın yanında Nijerya hukuk sisteminin genel yapısı, Nijerya'da İslam hukuku uygulamaları konusunda eyaletler arasında görülen benzerlik ve farklılıkların tespiti, İslam hukuku uygulamalarının doğurduğu tartışmalar ve nihâyet İslam hukukunun farklı alanlarından seçilmiş örnekler üzerinde İslam hukukunun yargı sistemindeki görünümünü tespit etmek de tezin amaçları arasında yer almaktadır.

Araştırmanın Hedefleri

Bu çalışma, laik bir devlet olan Nijerya'da İslam hukukunun mevcut uygulama şeklinin bir yandan Nijerya Anayasasına uygunluğunu diğer yandan da yürürlükteki durumunu değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Çalışmamızda aynı zamanda, Müslümanların çoğunlukta olduğu on iki eyalette medeni hukuk ve ceza hukukunun ana organı olarak kurulan şeriat mahkemesinin yetkisi değerlendirilecektir.

Çalışmamız aynı şekilde İslam hukuku uygulamasının Nijerya'daki federal devlet yapısıyla ne derece uyumlu olduğu hususunu da incelemeyi hedeflemektedir.

Son olarak bu çalışma, Nijerya'da İslam mahkemelerinde karara bağlanan seçilmiş davaları inceleyerek İslam hukukunun uygulamada nasıl bir görünüm arz ettiğini ortaya çıkarmayı planlamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Hukuk tarihi çalışmalarında belirli bir dönemde ve bölgede hukukun nasıl bir yapı ve görünüm arz ettiğini tespit etmek büyük bir öneme sahiptir. Zira hukuk dediğimiz yapı son tahlilde kanunlarla ve bu kanunların somut olarak uygulanmasıyla ete-kemiğe bürünür, neşvü nema bulur.

İslam hukuk tarihi araştırmalarında İslam hukukunun kanunlaştırılması ile başlayan dönem diğer dönemlere göre farklı bir yapı arz eder. İslam hukukunun oluşumunun gerçekleştiği Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi sonrasında bu hukuk uzun asırlar boyunca fiilen uygulanmış olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gelinceye kadar yazılı bir forma kavuşmamıştı. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye bu noktada bir dönüm noktası teşkil eder. Hanefî fikhî esas alınarak hazırlanmış olan Mecelle hem muhtevası hem de

kanunlaştırmaya öncülük etmesi sebebiyle sonraki kanunlaştırma faaliyetlerinde de daima göz önünde bulundurulmuştur. Mecelle sonrasında yine Osmanlı'da hazırlanan Hukuk-ı Âile Kararnamesi ise Mecelle'den farklı olarak belirli bir mezhebi esas almaksızın mezhepler üstü bir görünüm arz etmesiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Osmanlı sonrasında İslam dünyasında çeşitli Müslüman toplulukların bağımsız ulus devletler kurmasıyla birlikte bu devletlerde de kanun ihtiyacı baş göstermiştir. Yaklaşık bir asırlık geçmişe sahip olan bu kanunlaştırma faaliyetleriyle birlikte İslam hukuku yeni bir hüviyete bürünmüştür. Zira Müslümanların uzun asırlar boyunca hukuk ihtiyacını da gideren fıkıh ilmi yalnızca hukuka indirgenemeyecek farklı uzanımlara sahipti. Ancak kanunlaştırma ile birlikte fıkıh içinden yalnızca hukuku ilgilendiren ve devlet yaptırımına bağlanan kısımlar “İslam hukuku” kavramı ile ifade edilmeye başlanmış, fikhin diğer alanlarındaki çalışmalara göre fikhin hukuku ilgilendiren alanındaki çalışmalar gerek Müslüman araştırmacılar gerekse oryantalistler tarafından daha fazla merakı celbetmiştir. Kanunlaştırma sürecinde kimi Müslüman ülkeler herhangi bir hukuk alanı ayrımı yapmaksızın hukukun bütün alanlarında geçerli olmak üzere İslam hukukunu benimsedikleri hâlde kimi ülkeler ise hukukun bazı alanlarını İslam hukukuna göre düzenlerken diğer alanlarda Batı kaynaklı hukuku benimsemişlerdir. Nijerya gibi farklı eyaletlerden oluşan ülkelerde ise durum biraz daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Zira Nijerya sömürgeye maruz kalmış ülkeler grubunda yer aldığı gibi aynı zamanda farklı eyaletlerden meydana gelmesi sebebiyle üniter devlet yapısına da sahip bulunmamaktadır. Nijerya'yı ayrıcalıklı kılan bir başka özellik ise farklı dinsel ve etnik gruplardan oluşan kozmopolit yapısıdır. Nijerya'daki demokratikleşme çabalarının bir sonucu olarak kimi eyaletlerde İslam hukukunun kısmen benimsenmesi, şariat mahkemelerinin kurulması bu ülkede İslam hukukunun yapısı ve uygulanması noktasında diğer ülkelerde görülen uygulamalardan tamamen farklı bazı durumların ve yansımaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Biz bu çalışmamızda Nijerya'daki hukuk reformunun da bir bölümünü oluşturan İslam hukukuna ilişkin gelişmeleri ve Nijerya hukuk sistemindeki hukuki çoğulculuk durumu ve bu çoğulcu yapı içerisinde İslam hukukunun yerini ele almayı hedefledik. Bu amaçla, araştırma, Nijerya'da İslam hukukunu esas alan çeşitli mahkemelerin anayasa içerisindeki statüsü, bu mahkemelerin genel mahkemeler içerisindeki hiyerarşik yapısı ve işleyişini

ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Bu itibarla, çalışmamız, Nijerya'daki İslam hukuku alanında yazılmış ilk ve kapsamlı Türkçe kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

Diğer bir açıdan çalışmamız Nijerya'da İslam hukuku uygulamalarında görülen bazı eksiklikler ve İslam hukuku uygulamalarına yönelik ulusal ve uluslararası kamuoyundaki eleştirileri de ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu kapsamda araştırmamızda, Nijerya'daki Şeriat mahkemelerinin ahval-i şahsiyye ve ceza hukuku alanına ilişkin kimi kararları incelenerek bunların fıkıh nokta-i nazarından tahlili yapıldığı gibi söz konusu kararların kamuoyunda doğurduğu tartışmalara da kısaca temas edilmektedir.

Çalışmamız bir bütün olarak laik ve federal özellikteki bir ülkede İslam hukuku uygulamalarını ortaya koymak suretiyle İslam hukuk tarihi araştırmalarına bir katkı sunmaya çalışmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada esasen deskriptif ve analitik araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Deskriptif araştırmalar, incelenen konunun veya etkinliklerin bir betimlemesini veya tasvirini elde etmeyi hedefleyen araştırma yöntemleridir. Deskriptif araştırmada, karşılaştırmalı ve korelasyonlu yöntemler dahil olmak üzere pek çok inceleme biçimi esas alınmaktadır. Öte yandan, analitik araştırmada, materyalin eleştirel bir değerlendirmesini yapmak için halihazırda mevcut olan gerçekler veya bilgiler kullanılır ve analiz edilir.³ Deskriptif yöntem, araştırma bağlamında paylaşılan deneyimlerin analizini yapmak, karşılaştırmak ve yorumlamak için kullanılır. Araştırmamızda analitik yöntem Nijerya'da seçilen birkaç Şeriat Temyiz Mahkemesi tarafından sonuca bağlanan birtakım davaları gözden geçirmek için kullanılmıştır. 1999'da Nijerya'daki bazı eyaletler tarafından İslam hukukunun tam teşekküllü uygulanmasının yasayla kararlaştırılması⁴ nedeniyle, analiz edilen davaların hiçbirisi 2000 yılından önceye ait değildir. Ayrıca analiz edilen davaların büyük çoğunluğu, bazı şeriat mahkemelerinin hem ilk derece hem de temyiz düzeyindeki yıllık raporlarından seçilmiştir. Bu yıllık raporlar söz konusu mahkemelerin kütüphanelerinde mevcut raporlar hâlinde tanzim edilmiştir. Araştırmamızın verilerini konuya ilişkin akademik kaynaklar, kitaplar, mahkeme raporları gibi basılı malzemeler ve elektronik kaynaklar oluşturmaktadır.

³ Doğan Nadi Leblebici, "Araştırma Yöntem ve Teknikleri" (Ankara, y.y.), 9.

⁴ Ibrahim Na'ia, "The Making of the Zamfara and Kano State Sharia Penal Codes", *Sharia Implementation in Northern Nigeria 1999-2006: A Source Book*, 2006, IV: 22.

Araştırmanın Sınırlıkları

Araştırmanın ortaya konulması esnasında karşılaşılan başlıca zorlukları şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

- Verilere erişim konusundaki zorluklar: Bu noktada şeriat mahkemelerinden güncel kararlara erişimde bazı zorluklar söz konusu olmuştur. Ancak daha sonra üst düzey hâkimlere yapılan müracaatlar sonunda mahkemelerin yıllık raporlara erişimi konusunda kolaylıklar sağlanmıştır.
- Dil ile ilgili zorluklar: Tezimiz Türkçe olmakla birlikte kaynakçamızın büyük çoğunluğunu Türkçe olmayan kaynaklar teşkil etmiştir. Tez yazarı olarak Türkçenin ana dilimiz olmaması sebebiyle tez yazımında bazı zorluklarla karşılaştık. Ancak gerek yazdığımız yazıların Türk olan bazı arkadaşlarımıza okutulması, gerekse danışman hocamızın tezimizi baştan sona okuyarak dil ve ifade yönünden katkılar sunmasıyla bu sorunu aşma noktasında elimizden gelen gayreti gösterdik.

Çalışmamız en temelde İslam hukukunun Nijerya hukuk sistemi içerisindeki yerinin ne olduğu sorusu üzerine odaklanmaktadır. Bu ana sorudan kaynaklanan ve tezimizde cevabını aradığımız diğer yan sorular ise şunlardır:

- İslam hukukunun Nijerya'daki anayasal statüsü nedir?
- İslam hukukunun Nijerya hukuk sistemi içinde uygulanmasıyla ilgili pratik zorluklar nelerdir?
- Nijerya'daki İslam hukuku uygulamalarına yönelik ulusal ve uluslararası eleştiriler nelerdir?
- İslam hukuku, Nijerya'nın hukuki pluralizm sistemi çerçevesinde diğer hukuklar ile nasıl bir arada varlık göstermektedir?
- Nijerya'daki İslam hukukuna ilişkin hüküm ve uygulamalar İslam fıkhi ile ne ölçüde bağdaşmaktadır? Bu uygulamaların klasik fıkıh ile ilişkisi nedir?

İlgili Çalışmalar

İslam hukukunun bir hukuk sistemi olarak uygulanması, Nijerya'da İslam dininin kendisi kadar eski bir geçmişe sahiptir. İslam hukuku ve Nijerya'da hâkim konumunda bulunan yürürlükteki hukuk (Common law) arasındaki çatışma, çok eski zamanlardan bu yana bilim adamları arasında tartışma konusu olmuştur. 1999 yılından itibaren demokratik açılımın bir neticesi olarak Nijerya'daki İslam hukuku uygulamalarındaki eğilimler

üzerine çalışmalar teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu tarih Nijerya'da İslam hukuku açısından dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu dönem itibarıyla kitap ve dergilerde bilimsel ve dini yayınlar artmıştır. Bu alandaki yazıları temelde iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunların ilki ülkede farklı dönemlerde İslam hukukunun kökenini, şeklini ve yapısını incelemek amacıyla kaleme alınmış olan objektif nitelikli yazılardır. Bir diğer yazım türü ise İslam hukukunun uygulanması lehinde veya aleyhinde yazılan subjektif bir karakter arzeden yazılardan oluşmaktadır.

Nijerya'da İslam hukukunun kökeni üzerine yapılan çalışmalar arasında Karibi-Whyte'in "History and Sources of Nigerian Criminal Law", adlı eseri dikkate değer bir başlangıç eseri niteliğindedir. Yazar bu eserinde İslam hukukunun kökenini sömürge yönetimi öncesindeki döneme kadar incelemektedir. Eserde, Kuzey Nijerya'da İslam Ceza Hukuku uygulamalarının doğurduğu tartışmalara ilişkin bilgiler, 1999'dan önceki yıllarda uygulanan had ve kısas cezalarına odaklanmaktadır. Yazar, Nijerya'da İslam Ceza Hukuku hükümleriyle, Nijerya'nın seküler temele dayanan Ceza Kanunu'nun hükümleri arasında belirli bir dönemde çatışmaların ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu çatışmaların önemli bir bölümünün sebebini, İslam Ceza Hukuku'nun tam uygulanmasına yönelik getirilen hukuki sınırlamalar teşkil etmektedir.⁵

Ajetunmobi, 'Shari'a Legal Practice in Nigeria (1956-1983)' adlı eserinde, İngiliz sömürge yönetimi öncesi ve sonrasında Nijerya'da İslam hukukunun durumunu incelemektedir. Yazar bu eserde, bir yandan Nijerya'da İslam hukukunun adaletin gerçekleştirilmesine katkı düzeyini incelerken diğer yandan da İngiliz yönetimi altında İslam hukukunun nasıl baskı altına alındığını ele almakta, bu bağlamda İngiliz sömürgeciler tarafından uygulanan baskıları ve bunların İslam hukuku üzerindeki olumsuz etkilerini anlatmaktadır. Güney Nijerya'da İslam hukuku alanında yapılan bazı yargılamalardan da söz eden yazar sonuç olarak İslam hukuku uygulamasının Nijerya'da, özellikle de bazı Güney-Batı eyaletlerinde desteklenmesi gerektiğini önermektedir.⁶

Yukarıda söz ettiğimiz iki eserde İslam hukukunun hukuk düzeni içerisindeki yeri ve bu alana ilişkin kamuoyundaki tartışmalara kısmen temas edilmekle birlikte her iki eserde

⁵ Adolphus Godwin Karibi-Whyte, *History and Sources of Nigerian Criminal Law* (Ibadan: Spectrum law publishing, 1993), 124-147.

⁶ Ajetunmobi Musa Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 1. (Ilorin: Kwara State University Press, 2017), 1.

de araştırmaya konu edilen dönem bazında İslam hukukuna ilişkin yargı kararlarının incelenmesi, örnek davaların İslam fihhına uygunluğu gibi noktalara temas edilmemiştir. Abdulsalam, "Matrimonial Issues among Yoruba Muslims of Nigeria" adlı eserinde evlilik davalarına atıfta bulunarak Yoruba bölgesinde İslam'ın gelişimine ilişkin genel bir inceleme yapmaktadır. Yazar, Yoruba bölgesinde İslam kültürü ve geleneğinin Müslümanlar üzerindeki etkilerini tespit etmektedir. Nijerya'daki İslam hukuku üzerine yapılan diğer çalışmalara benzer şekilde bu eserde de, sömürgeciliğin ülkede İslam hukukunun uygulanmasını bastırmaya yönelik etkileri üzerinde durulmuştur. Son olarak, özellikle evlilik meselelerine dair, İslam hukuku uygulamasının Nijerya'da sağlam bir şekilde yerleştirilebileceği yöntemleri önermektedir.⁷

Jamiu, "Colonial Impact on the Application of Sharia in Nigeria" adlı makalesinde, sömürgeleştirme sonucunda Nijerya'da İslam hukukunun Ortak hukuk lehine haksız bir şekilde marjinal olarak nitelenmesini konu edinmektedir. 1999 yılında İslam ceza hukukunun yeniden yürürlüğe konmasının, Müslümanların hakları için barışçıl ve anayasal bir şekilde verdikleri kararlı bir mücadelenin gerçekleşmesi olduğu sonucuna varmaktadır.⁸

Yukarıda adı geçen eserlerin hiçbirisi şeriat mahkemesinde karara bağlanan davaları değerlendirmede gibi bu yargı kararlarının İslam fihhi ile ne derece uyumlu olduğu meselesine de yoğunlaşmamıştır. Bu çalışmalar genellikle Nijerya'daki İslam hukukunun tarihsel öncüllerinin izini sürmüş, bu yönüyle salt hukuk tarihi ve hukuk sosyolojisi bağlamında yapılan çalışmalar kapsamında yer almıştır.

Adekilekun, "Muslims and Islamic Law in Southern Nigeria (1899-1999)" başlıklı çalışmada, Güney Nijerya'da İslam hukuku uygulanmasına yönelik Müslümanların mücadelelerini araştırmıştır. Yazar, konuyu açıklığa kavuşturmak amacıyla, ülkenin çeşitli bölgelerinden Müslüman alimlerin Güney'de İslam hukukunun uygulanmasının gerekliliği konusunda verdikleri bazı önemli halka açık konferansları belgelemiştir. Ayrıca, Osun Eyaleti Meclisi'ne ve o zamanki Nijerya Federal Cumhuriyeti Başkanı Olusegun Obasanjo'ya, Osun Eyaleti'nde İslam hukukunun uygulanması gerekliliği konusunda sunulan muhtıraları da araştırmıştır. Yaptığı araştırmalar, Afrika genelinde ve özellikle Güney Nijerya'da İslam hukukunun uygulanmasını engelleyen bazı temel

⁷ H. A . Abdulsalam, *Matrimonial Issues among Yoruba Muslims of Nigeria* (University of Ilorin, 1997).

⁸ S.M. Jamiu, "Colonial Impact on the Application of Sharīc ah in Nigeria", *Journal of the Nigerian Association of Teachers of Arabic and Islamic studies (NATAIS)* 6/1 (2001): 23-32.

sorunların olduğunu ortaya koymaktadır; bunlar arasında cehalet, yoksulluk, Batı kültürünün üstünlüğü yönündeki algı ve İslam'ın imajına yönelik olumsuz propaganda bulunmaktadır. Yazar, İslam hukuku uygulamalarının dinî gerekliliği ve avantajları konusunda Müslümanların bilinçlendirilmeleri ve İslami davetin yaygınlaştırılması konusunda uygun yöntemlerin benimsenmesi halinde Güney Nijerya'da İslam hukukunun yakın bir gelecekte uygulamaya geçebileceği öngörüsünde bulunmaktadır.⁹ Adekilekun'un çalışması, herhangi bir İslam hukukuna ilişkin herhangi bir hukuk metnini değerlendirmek veya karara bağlanmış herhangi bir davayı incelemeyi amaçlamamakta; aksine, Nijerya'nın güney ve güneybatısında İslam hukukunun uygulanmasının genişletilmesi için gösterilen çabaları incelemektedir. Bu yönüyle bu çalışma hukuk tarihi ve hukuk sosyolojisi dolayımında bir eser hüviyetine bürünmektedir.

Benzer şekilde, Opeloye 'The Realization of the Sharia in South Western Nigeria: A Mirage or Reality' başlıklı bir makale yazmıştır. Yazar, özellikle Nijerya'nın Güneybatı bölgesinde İslam hukukunun başarılı bir şekilde uygulanmasını engelleyen bazı sorunların olduğu görüşündedir. Çalışmada Nijerya'da demokrasiye dönüşün, ülkenin bazı bölgelerinde Müslümanlara kendi tercih ettikleri hukuk sistemine başvurma fırsatı sağlaması itibarıyla Müslümanlar için büyük bir avantaj olduğu belirtilmektedir. Çalışmasının sonunda yazar, Nijerya'da İslam hukukunun başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için İslam hukukunun mahiyeti ve bu hukuk sistemini uygulamanın sağlayacağı avantajlar konusunda yeterli farkındalığın olması gerektiğini ileri sürmektedir.¹⁰

Aynı doğrultuda Olatoye ve diğerleri, "Islamic Law in Southern Nigerian Courts: Constitutional and Conflict of Laws Perspectives" başlıklı bir makalede, Nijerya'nın güney kesiminde İslam hukukunun uygulanmadığı ve medeni mahkemelerin fıkhnı ahval-i şahsiyye hukukunu ilgilendiren konularda yetkili olmadığı yönündeki yaygın görüşleri eleştirmektedir. Bu makale, diğer yabancı kanunlar gibi İslam hukukunun da anayasada veya kamu hukuku alanında onu özellikle hariç tutan açık bir hüküm bulunmadıkça, evlilik, eşya ve borçlar hukuku gibi alanlarda uygulanabileceğini savunmaktadır. Gerçekten de yürürlükteki mevzuat (Anayasa, Yüksek Mahkeme

⁹ Abdul-Lateef Adekilekun, *Muslims and Islamic Law in Southern Nigeria(1899-1999)*, (Ede: Moyanjuola Publishers, 2001).

¹⁰ M.O. Opeloye, "The Realization of Shari'ah in South Western Nigeria: A Mirage or Reality", A Digest of Islamic Law and Jurisprudence in Nigeria, ed. Zakariyau Idrees-Oboh Oseni (Auchi: Darun-Nur, 2003), 28-45.

Kanunları ve İspat hukuku) medeni mahkemeler tarafından İslam hukukunun uygulanmasını desteklemektedir. Bu görüşe karşın diğer bir karşıt görüşe göre ise güneyli Müslümanların ahval-i şahsiyye alanında şer'î hükümleri tatbik etmelerinin engellendiği, adalet sistemine ulaşmalarına izin verilmediği ya da üzerinde anlaşmadıkları hukuk sistemlerini kabul etmeye zorlandıklarını ima etmektedir. Bu görüş sahipleri, İslam hukukunun evrensel niteliği göz önünde bulundurulduğunda İslam hukukunu uygulamanın önündeki engellerin kaldırılması noktasında kuzey ve güney arasında hiçbir ayırım olmaması gerektiğini savunmaktadırlar.¹¹

Ostiens'in "Sharia Implementation in Northern Nigeria (1999-2006); A Source Book" adlı eseri Nijerya'da İslam hukukunun uygulanmasındaki yeni eğilimler konusunda çok önemli bilgiler sunmaktadır. Eser beş ciltten oluşmaktadır. Birinci ciltte yazar, Nijerya'da (1960-1962) İslam hukukunun tarihsel arka planını vermekte ve 1958'de İslam hukukunun uygulanmasına ilişkin hukukçular heyetinin tavsiyelerini incelemektedir. İkinci ciltte yazar, Zamfara, Bauchi ve Kebbi eyaletleri gibi bazı eyaletlerde İslam Ceza Hukukunun yeniden uygulamaya konmasına ilişkin raporlar da dahil olmak üzere şeriat uygulama komitesinin çeşitli raporlarını belgelemektedir. Kitabın üçüncü cildinde yazar, şer'î hukuk sistemini benimsemiş olan eyaletlerde toplumun kötülüklerden uzaklaştırılması konusunda yürürlüğe konulan adımları tartışmaktadır. Bu ciltte yer verilen bazı konular arasında; yolsuzlukla ilgili geniş kapsamlı yasa, içkiyle ilgili yasa, kumarla ilgili yasa ve olumsuz etki yaratan medyayla ilgili yasa bulunmaktadır. Kitabın dördüncü cildinde yazar, Şeriat Ceza Kanunu (SPC) ve Şeriat Ceza Usulü'nü gözden geçirmektedir. Eski Kuzey Nijerya Ceza Kanunu ile yeni Şeriat Ceza Kanunları arasındaki farklar tespit edilmiş ve ceza kanunlarındaki farkları ele almak üzere hazırlanan uyumlu Şeriat Ceza Kanunu da kitapta yer almıştır. Beşinci ve son ciltte ise iki ünlü davaya genel bir bakış sunmaktadır. Söz konusu iki dava, Sokoto eyaletinden Shafiyatu Hussaini'nin davası ve Katsina eyaletinden Amina Lawal'in davasıdır. Davaya konu şahısların her ikisi de zina suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırılmış, ancak daha sonra Temyiz Mahkemeleri tarafından haklarında beraat kararı verilmiştir.¹² Çalışmayı önemli kılan hususların başında, Nijerya'da 1999-2006 döneminde İslam hukukunun

¹¹ Olatoye Kareem - Abubakri Yekini, "Islamic Law in Southern Nigerian Courts: Constitutional and Conflict of Laws Perspectives", *Benin Journal of Public Law* 6 (2019): 120.

¹² Philip Ostien v.dğr., "Two Famous Cases", *Sharia Implementation in Northern Nigeria 1999-2006* (Ibadan, 2006), V: 139.

uygulanmasıyla ilgili resmi dökümanlara yer vermesi dikkatleri çekmektedir. Bununla birlikte çalışmada Şeriat Ceza Kanunları'nın içeriği fikhî açıdan kısaca ele alınmakla yetinilmiş fakat detaylı bir şekilde değerlendirilmemiştir.

Eşit derecede mühim olan bir diğer eser ise Ambali tarafından yazılan " The Practice of Muslim Family Law in Nigeria"dır. Bu eser, Nijerya'da İslam hukukunun gelişimini incelemektedir. Yazar, İslam hukukunun sömürge öncesi ve sonrasındaki konumunu tartışmakta ve bir örneklem alanı olarak Nijerya'da Müslüman Aile Hukuku uygulamalarını ele almaktadır. Yazar, belirli bir alana hasrettiği çalışmasının sonunda İslam hukukunun insan hayatının tüm yönlerine kapsayan bir hukuk sistemi olduğunu belirtmektedir.¹³ Eserde Nijerya'da İslam hukuku altındaki davalara dair herhangi bir değerlendirmede bulunulmamıştır.

Nijerya'da İslam hukukunun uygulanma keyfiyeti ve zorlukları ile ilgili olarak Arikewuyo, "Sharia Dispensation and Challenges to Contemporary Muslims in a Democratic Nigeria" başlıklı çalışmada, İslam hukukunun sömürge öncesi ve sonrasındaki durumunu gözden geçirmektedir. "Şer'î yönetim" ile Nijerya'nın demokratik sistemi arasındaki uyumsuzluğu tespit ettikten sonra, liderleri seçerken Müslümanların "karşılıklı istişare" sisteminin Nijerya'nın demokratik sistemine entegre edebileceğini önermektedir. Yazar, bazı diğer kuzey eyaletleri tarafından desteklenen Zamfara girişiminin memnuniyet verici bir gelişme olduğu sonucuna varmaktadır.¹⁴

İmam, "The Application of Sharia in Nigerian Fourth Republic" adlı eserinde, İslam hukukunun başarılı bir şekilde uygulanmasına engel olan genel sorunlar olarak gözlemlenen bazı konuları tanımlamaktadır. Bu konular İslam hukukunun uygulanmasına elverişli olmayan ortamlar etrafında dönmektedir. Tespit edilen diğer spesifik sorunlar arasında sanıklara verilen cezalardaki usulsüzlükler/düzensizlikler yer almaktadır. Yazar, Nijerya'daki Müslümanların halihazırda İslam hukuku uygulamasının olumlu neticelerini gördüğü yönünde gözlemlerini aktarmaktadır. Bu gözlemler sonucunda, diğer din mensuplarının da İslam hukukunu Müslümanların yaşam tarzı olarak kabul etmeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Yazar bu sayede barış ve sükûnet içinde bir arada yaşamanın sağlanacağı uygun bir ortam yaratılabileceği sonucuna varmaktadır.¹⁵

¹³ Muttalib Ahmad Ambali, *The Practice of Muslim Family Law in Nigeria*, 3rd Baskı (Lagos: Princeton Publishign Company, 2014).

¹⁴ A.I Arikewuyo, "Shari'ah Dispensation and Challenges of Contemporary Muslims", *Journal of the Nigerian Association of Teachers* 6 (2003): 20-22.

¹⁵ Imam, "Application of Shari'ah in Nigerian Fourth Republic: Problems and Prospects".

Liman'ın " Socio-cultural Influence on the Implementation of sharia in Nigeria" adlı eserinde, Nijerya'da İslam hukukunun uygulanmasını etkileyen faktörler vurgulanmaktadır. Makale Nijerya'nın bazı kuzey eyaletlerinde İslam hukukunun uygulanmasındaki son gelişmelere odaklanmaktadır. İlgili eyaletlerin çabalarını takdir eden yazar, İslam hukukunun yönetimde ilerleyebilmesi için iyi bir planlamaya ihtiyaç olduğunu öne sürmektedir.¹⁶

Yadudu "Colonialism and the Transformation of the Substance and Form of Islamic Law in the Northern States of Nigeria," başlıklı çalışmada, sömürge döneminden önce Nijerya'nın kuzey eyaletlerinde İslam hukukunun oldukça az kısıtlamalarla uygulandığını belirtmektedir. Bununla birlikte çalışmada, bazı bölgelerde hâlâ çeşitli toplulukların örf ve âdetlerinin İslam hukukuna etkisine dair belirgin izlerin bulunmadığı, aksine, İslam hukukunun, müslümanlığı kabul edenlerin bazı geleneksel uygulamalarını etkilediği vurgulanmıştır. Aslında İslam hukuku ile örf arasındaki etkileşim karşılıklı olmakla birlikte son tahlilde örf ve âdetlerin geçerliliğini şer'î kurallar belirlemektedir. Yazar ayrıca, sömürgeciliğin İslam hukukunun özünü dönüştürmedeki etkisinin göze çarpan ve inkar edilemez olduğunu savunmuş, ancak Nijerya'da İslam hukukunun şekli ve prosedürü/usulü üzerinde sömürgeciliğin etkisinin aynı ölçüde belirgin olmadığını belirtmiştir.¹⁷

Oba, "Judicial Practice in Islamic Family Law and Its Relation to 'Urf (Custom) in Northern Nigeria," başlıklı çalışmada, yerel gelenek ve göreneklerin Kuzey Nijerya'da İslam hukukunun uygulanması üzerindeki etkisini de ele almaktadır. Yazar, bölgenin İslam hukukuna sıkı sıkıya bağlılığıyla tanınmasına rağmen, toplumun davranışları yerel âdetler ve gelenekler tarafından önemli ölçüde şekillendirildiğini ileri sürmektedir. Yazar, bu olguya katkıda bulunan temel faktörün, örf veya gelenekleri İslam hukukunun meşru bir kaynağı olarak kabul eden Maliki mezhebinin yaygınlığı olabileceğini savunmaktadır. Kuzey Nijerya'da, İslami mahkemeler, İslam hukukuna aykırı olan geleneklerin sızmasını önlemek amacıyla bazı yerel gelenekleri adli incelemeye almıştır. Bununla birlikte, çeşitli

¹⁶ I. M. Liman, "Socio-Cultural Influence on the Implementation of Sharīah in Nigeria", *Journal of the Nigerian Association of Teachers*, y.y., 64-66.

¹⁷ Auwalu H. Yadudu, "Colonialism and the Transformation of the Substance and Form of Islamic Law in the Northern States of Nigeria", *Journal of Law and Religion* 9/1 (2016): 17-47.

sebeplere bağılı olarak İslam hukukuyla uyumsuz olan bazı gelenekler varlığını devam ettirmektedir.¹⁸

"Sharia in Northern Nigeria in the Light of Asymmetrical Federalism," başlıklı makalede Bolaji, İslam hukukunun kuzey Nijerya'daki etkinliğini "asimetrik federalizm" adını verdiği bir kavram üzerinden ele almaktadır. Yazar makalesinde, İslam ceza hukukunun Kuzey Nijerya ceza kanunlarına dahil edilip edilemeyeceğini ve asimetrik federalizm çerçevesinde nasıl uyumlu bir şekilde uzlaştırılabileceğini araştırmıştır. Makale, Kuzey Nijerya'daki ceza yasaları içerisinde İslam hukukuna ilişkin normların ve uygulama alanının genişletilmesinin anormal/olağandışı bir asimetrik federalizm biçimini temsil ettiğini ileri sürmektedir. Yazar, Kuzey Nijerya'daki ceza yasaları içerisinde İslam hukukunun etkinliğinin genişletilmesinin, bir kez daha, birçok Afrika devletinde siyaset ile din arasındaki tartışmalı/problematik etkileşimi ortaya koyduğu sonucuna varmıştır.¹⁹ Şeriat mahkemeleriyle ilgili olarak, "The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria: The Continuing Crises of Jurisdiction" başlıklı makalede Oba, Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin (SCA) dikkate değer tartışmalara yol açtığını ifade etmektedir. Bunun temel nedeni, SCA'nın birleşik bir mahkeme sistemi içerisinde birden fazla rol oynaması ve İslamî hükümler yanında, Nijerya'daki hâkim hukuk olan Common Law ve geleneksel hukuku da kendi etki alanına almasıdır. Makale, bu tartışmanın çözümünün ya mevcut birleşik mahkeme sisteminde birtakım değişiklikler yaparak bu mahkeme sisteminin çoklu hukuka uyarlanması ya da bu üç hukuk türünün idaresinin Nijerya hukuk sistemi çerçevesi içerisinde yarı-otonom sistemler olarak gelişeceği paralel bir mahkemeler sistemi kurulması olduğunu önermektedir.²⁰

"Perspectives on Muslim Women and the Sharia Implementation in Nigeria" adlı çalışmada, Kaura, daha iyi bir İslam hukuku uygulaması için Nijerya'daki Müslüman kadınlara hukuki konularda daha aktif rol verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yazar, bazı Şeriat eyaletlerinde kadın komisyonlarının ve kadın işleri bakanlıklarının mevcut olduğunu belirtmektedir. Ancak, eyaletteki Müslüman nüfusun yarısından fazlasını Müslüman kadınlar oluşturduğu halde bu kurumlardaki kadınlar Şeriat hükümlerinin

¹⁸ Abdulmumini A. Oba, "Judicial Practice in Islamic Family Law and Its Relation to 'Urf (Custom) in Northern Nigeria", *Islamic Law and Society* 20/3 (2013): 274-318.

¹⁹ M H A Bolaji, "Shari ' ah in Northern Nigeria in the Light of Asymmetrical Federalism", *Oxford Journals* 40/1 (2010): 114-135.

²⁰ Abdulmumini Adebayo Oba, "The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction", *The American Journal of Comparative Law* 52/4 (2004): 859.

uygulanması konusunda yeterince bilinçli bir yapıya kavuşturulmuş değildir. Binaenaleyh yazar, ilgili eyaletlerde kadınları bilinçlendirmek amacıyla "Sister's wing" (kadın birimi) oluşturulması önerisinde bulunmakta ve kadın işleri bakanlıklarının ve komisyonlarının şer'î hukukun uygulanmasını teşvik edecek donanımına sahip olması gerektiğini öne sürmektedir.²¹

Aynı bağlamda, Nasir tarafından yazılan "Sharia Implementation and Female Muslims in Nigeria 's Sharia States" başlıklı çalışma, Nijerya'da şer'î hukukun yürürlükte olduğu on iki eyalette yaşayan Müslüman kadınlarla ilgili çeşitli konuları incelemektedir. Çalışmada, Nijerya'da söz konusu eyaletlerde pek çok farklı, çeşitli şekillerde örtüşen Müslüman kadın gruplarının bulunması nedeniyle durumun çok karmaşık olduğu sonucuna varmaktadır. Bu gruplar şeriat uygulamasından farklı şekillerde etkilenmekte ve farklı tutumlar sergilemektedirler. Çoğu Müslüman kadın geçim kaynaklarına, hareket özgürlüklerine ve sosyal hayatlarına müdahale edilmediği sürece şer'î hükümlerin uygulanmasının kendilerini baskı altında hissetmelerine yol açmadığı düşüncesini paylaşmaktadırlar. Dahası bazı kadınlar şeriat uygulamasının kendileri için iyi olduğunu düşünmektedir. Müslüman kadın aktivistlerin çoğu, şeriat kanunlarının uygulama alanının genişletilmesi konusunda çalışmaktadır; İslam hukuk geleneğinin esnekliğini kullanarak, Müslüman ailelerde ve topluluklarda daha büyük cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet sağlamayı hedeflemektedir.²²

Nijerya'da İslam hukuku uygulamasının anayasaya uygunluğu ile ilgili olarak Yakubu, "The Dialectics of the Sharia Imbroglia in Nigeria" adlı çalışmada, Nijerya'da Şeriat mahkemelerinin kurulması ve Şeriat hukuk sisteminin uygulanmasına ilişkin anayasal hükümleri incelemektedir. Yazar, çeşitli Şeriat Ceza Kanunlarında yer alan bazı hükümleri analiz etmektedir. Çalışmada davalar incelenirse de İslam hukukunun uygulanmaya başlandığı ilk iki yıl içinde karara bağlanan davaların kataloğu sunulmuştur. Yazar, İslam hukukunun modern gelişmelerle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini sonucuna varmaktadır.²³

²¹ J. M. Kaura, "Perspective on Muslim Women and the Shari'ah Implementation in Nigeria", *Journal of the Nigerian Association of Teachers*, y.y., 67-71.

²² Jamila M. Nasir, "Sharia Implementation and Female Muslims in Nigeria's Sharia States", *Sharia Implementation in Norther Nigeria 1996-2006: A Sourcebook*, ed. Philip Ostien, 3. Baskı (Ibadan: Spectrum Books Limited, 2007), 118.

²³ J.Ademola Yakubu, *The Dialectics of the Sharia Imbroglia in Nigeria* (Ibadan: Demyax Law Books, 2003), 1.

"Administration of Islamic Law in Nigeria: Some Constitutional Constraints and the Bailouts" adlı eserde, Olagunju, Nijerya'nın İslam hukuku öncülerini inceleyerek İslam hukukunun tam teşekküllü uygulanması için bir savunma yapmayı amaçlamaktadır. 1999 anayasasının belirli bölümlerini analiz ederek Nijerya'da İslam hukukunun uygulanmasının önünde engel oluşturan dâhilî sorunları tespit etmeye çalışan yazara göre, anayasanın belirli bölümlerinin gözden geçirilmesiyle Şeriat Mahkemelerinin yetki alanının genişletilmesi ve İslam hukukunun tam teşekküllü uygulanması mümkündür.²⁴ Imam ve diğerleri, "The Unending Crisis on the Status of Sharia in Nigerian Constitution; The Past, Present and Future" başlıklı makalede, 1960 yılından bugüne kadar Nijerya anayasasındaki İslam hukukunun durumunu incelemiş ve analiz etmiştir. Yazarlar, İslam hukukunun uygulanması mücadelesinde İslam hukuku savunucularının attığı çeşitli adımları incelemekte ve Müslümanların farklı bir hukuki sistem taleplerini haklı gördüğünü belirtmektedirler. Sonuç olarak yazarlar, Nijerya'daki Müslüman topluluğunu, yazılı teklifler sunmak ve arzu ettikleri Şeriat hukuk sisteminin belirli özelliklerine uygun değişiklikleri savunmak suretiyle anayasal sürece aktif olarak katılmaya teşvik etmektedirler.²⁵

Öte yandan Vincent, "Sharia Law in the Northern States of Nigeria: To Implement or Not to Implement, the Constitutionality Is the Question" adlı eserde, Nijerya'nın bazı kuzey eyaletlerinde İslam hukukunun yetkisinin ceza hukukunu da kapsayacak şekilde genişletilmesinin anayasaya uygunluğunu tartışmaktadır. Yazar, Kuzey Nijerya'nın 12 eyaletinde yürürlüğü kabul edilen İslam ceza hukuku sisteminin, Nijerya Devleti'nin genel amaçları bakımından anayasal bir inceleme sürecine tabi tutulması gerektiğini ileri sürmektedir. Yazarın kanaati, Kuzey eyaletlerince tek taraflı olarak kabul edilen İslam ceza hukukunun, Nijerya anayasasını ihlal ettiği yönündedir; zira bu durum, Nijerya'yı seküler bir devlet olarak ilan eden anayasanın 10. maddesine aykırıdır. Müslümanların günlük hayatlarını İslam inancına uygun bir şekilde sürdürmelerini sağlayacak kanunların çıkarılması yönünde arzuları olabilir, ancak böyle bir arzu, başka dinlere mensup

²⁴ R. I. Olagunju, "Administration of Islamic Law in Nigeria: Some Constitutional Constraints and the Bailouts", *Al-Maslahah* 5 (y.y.): 51-71.

²⁵ I. Imam, "The Unending Crisis on the Status of Shariā in Nigerian Constitution: The Past, Present and Future", *Al-Maslahah* 5 (2003): 9-33.

olanların veya hiçbir dine mensup olmayanların arzularıyla orantılı bir şekilde değerlendirilmelidir.²⁶

İslam hukukuna olumsuz yaklaşım sergileyen bir diğer isim olan Igwe "Sharia and human rights" adlı eserinde, Nijerya'da İslam hukukunun insan haklarını ihlal ettiğini iddia etmektedir. Nijerya'da İslam hukukunun uygulanmasını eleştirirken, İslam'ın insanlık onuruna ve eşitliğe aykırı olduğunu, ayrıca İslam ceza hukukunun sert ve aşağılayıcı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Şariat hukukuna geri dönme, karanlık çağlara geri dönüş anlamına gelmektedir.²⁷ Benzer şekilde, Nwabueze "Constitutional Problems of sharia" başlıklı çalışmada, Nijerya Federal Cumhuriyeti anayasasının 10. maddesinin, federasyon veya eyalet hükümetinin herhangi bir dini (devlet dini olarak) benimsemesine izin vermediğini ileri sürmektedir. Yazara göre, İslam hukukunun uygulanması bu nedenle anayasaya aykırıdır. Herhangi bir eyaletin bunu benimsemeye yönelik girişimi, bir konfederasyon düzenine yönelme veya birliğin tamamen çökmesine doğru bir adım olarak değerlendirilmektedir.²⁸

İslam hukuku uygulamalarına yönelik eleştirel bu bakış açılarına karşın Oredola "The 1999 Constitution and the New Initiative on the Sharia: Between the Ideal and the Possible" adlı çalışmasında, Nijerya'nın seküler bir devlet olmadığını, aksine çok dinli ve multikültürel bir ülke olduğunu belirtmekte, Nijerya'da farklı dinî uygulamalara da bu bağlamda izin verildiğini vurgulamaktadır. Yazara göre İslam hukukunun uygulanması Nijerya için yeni bir durum olmayıp bunun tarihi sömürgecilik öncesine kadar uzanmaktadır. Sonuç olarak, yazar Nijeryalıları sabırlı ve hoşgörülü olmaya teşvik etmekte, diyalog ve uzlaşmayı yeniden yoğunlaştırma gerekliliğini vurgulamaktadır.²⁹ Benzer şekilde, Gajiram'ın "Understand Sharia Islamically and Constitutionally" adlı eserinde, Nigeria'nın seküler olmadığına dair Oredola'nın görüşünü paylaşmaktadır. Yazar ayrıca, eyalet yasama organlarının bir yasayı yürürlüğe koyma izni veren Nijerya anayasasının bazı bölümlerine atıfta bulunmakta ve gayrimüslimlerin İslam hukuku kapsamındaki çeşitli haklarını incelemektedir. Sonuç olarak, İslam hukukuyla ilgili

²⁶ Vincent O Nmehielle, "Sharia Law in the Northern States of Nigeria: To Implement or Not to Implement, the Constitutionality Is the Question", *Human Rights Quarterly* 26/3 (2020): 757-758.

²⁷ Leo Igwe, "Sharia and Human Rights in Nigeria", *christianpersecution's Weblog*, 2011, christianpersecution.wordpress.com.

²⁸ B. O. Nwabueze, *Constitutional Problems of Sharīa, the Sharīa Issue*, y.y., 14-21.

²⁹ M. A. Oredola, "The 1999 Constitution and the New Initiative on the Sharīa: Between the Ideal and the Possible", *Al-maslaha* 5 (y.y.): 53-67.

halkın olumsuz izlenimini değiştirmek için Müslümanların, medyayı kullanmaları gerektiğini savunmaktadır.³⁰ Buna ek olarak, “Sharia and the Constitution” adlı çalışmada Muhammad Bello, Nijerya'daki herhangi bir eyaletin kendi tercihi doğrultusunda yargılama yetkisine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, İşlam hukuku mahkemelerinin kurulmasını sağlayan bazı anayasa maddelerinden söz etmektedir. Aynı şekilde İşlam hukukunun uygulanmasına engel olan anayasal engeller arasında 1999 Anayasası'nın üstünlüğünü de tespit etmektedir.³¹

Yadudu, Nijerya'nın hiçbir eyaletinin İşlam'ı resmi bir din olarak kabul ettiğini ilan etmediğini, bunun yerine ilgili eyaletlerin valilerinin sadece eyaletin vatandaşlarının taleplerine yanıt olarak İşlam hukukunu benimsediğini beyan etmektedir. İşlam hukukunun uygulanmakta olduğu eyaletlerin bazı sorunlarını çözebilmiş olması nedeniyle, İşlam hukukuna olumlu bakılması ve meşruiyetinin kabul edilmesi gerektiği sonucuna varmaktadır.³²

Çalışmamızda şu ana kadar incelemiş olduğumuz literatür, İşlam hukukunun Nijerya'daki tarihsel seyri ve mevcut durumu hakkında pek çok çalışmanın yapıldığını ortaya koymaktadır. Ancak, çalışmaların tanıtımı ve değerlendirilmesi esnasında da belirttiğimiz üzere mevcut araştırmalarda ele alınmayan birtakım hususlar bulunmaktadır ki bu hususlar bizim tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Biz alışmamızda İşlam hukukunun yürürlüğünün kabul edildiği eyaletlerde uygulamadaki hükümleri inceleyerek, aynı zamanda Nijerya'da ahval-i şahsiyye ve ceza hukuku alanındaki bazı kararları da ele alıp inceleyeceğiz. Söz konusu kararları bir yandan klasik dönem İşlam hukuku ile uyumu açısından diğer taraftan da toplumda meydana getirdiği etki ve tartışmalar bakımından incelemeye çalışacağız. Zira konuya ilişkin yukarıda ele aldığımız literatürde bu konuların yeterince ele alınmadığı görölmektedir. Çalışmamızda ayrıca Nijerya'da şeriat hukukunun uygulandığı eyaletler ile şeriatın yürürlükte olmadığı eyaletler arasında karşılaştırmalı bir analiz de yapılacaktır.

³⁰ M.A Gajiram, *Understand Sharīa Islamically and Constitutionally* (Maiduguri: Alamin Printing Works, 2000).

³¹ M. Bello, “Sharīa and the Constitution”, *The Sharīa Issue; Working Papers for a Dialogue* (A Committee of Concerned Citizens, y.y.), 1-13.

³² Auwalu H. Yadudu, “The Sharīa Debate in Nigeria, Time for Reflections”, *The National Seminar on the Place of Women under the Sharīa* (Abuja: Constitutional Rights, 2000).

1. BÖLÜM: TARİH VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumsal düzen kuralları içerisinde hukuk kuralları diğer kurallardan yaptırım yönünden ayrılır. Hukuk, her toplumda uyum ve düzenin korunmasını amaçlar. Hukukun bu amacı gerçekleştirmesi iki yönlü bir işlevi gerektirir. Birinci işlevi yönüyle hukuk; açıkça formüle edilmiş, meşru kabul edilen kuralları, normları ve talimatları, yazılı veya sözlü kanunları ifade eder. İkinci işlevi yönüyle ise kuralları açıklama, yorumlama, uygulamaya yönelik ifadeleri içerir. Birincisi, yasaları formüle eder, kodlar, ayrıntılandırır, tamamlar ve açıklar; ikincisi, kuralları ihlal edenleri cezalandırmak veya taraflar arasındaki sorunları karara bağlama düşüncesinden hareket eder. Bu anlamda, "hukuk" teriminden anladıklarımızın bir kısmı kültür olgusunun bir yönüyle, bir parçasıyla ilgilidir; diğer kısmı ise sosyal organizasyon olgusunun dayandığı temellerden meşruiyetini almasıyla ilgilidir.

Bir kurum olarak hukuk, normatif yasalar yanında söz konusu yasaları hayata geçiren bir dizi organize faaliyetten oluşur. Bu anlamıyla hukuku, kültürün diğer unsurlarından ayıran şey normatif hukuku formüle eden ve uygulayan özel aktörlere tanınmış yasal meşruiyettir.³³ Böylece hukuk, bir toplumda bağlayıcı kabul edilen gelenekleri, uygulamaları ve davranış kurallarını dikkate alır.

Hukukun dinle ilişkisi üzerine farklı yaklaşımlar söz konusudur. Özellikle son yıllarda, sosyal yapının ayrılmaz bir unsuru olan din ile hukukun kesişme noktalarını ele alan araştırmalarda gözle görülür bir artış olmuştur.³⁴ Bazı araştırmacılar hukuk düşüncesinin ilahî bir kaynağa dayandırılması halinde onun değişmez niteliklerini yansıtabileceği ve böylece kemikleşerek değişmez bir karaktere bürünebileceğine inanırken bazıları hukukun ilahi kaynaktan uzaklaşması halinde otoriteden yoksun kalacağına inanmaktadır.³⁵ Kimi araştırmacılar ise ilahî hukukun doğal hukuk olduğunu ve ilahî hukuka aykırı herhangi bir pozitif hukukun sıkıntı doğuracağı görüşündedir. Batı'da doğal hukuk doktrini nihayetinde pozitivizme yol açmaktadır. Bu anlamda hukukun insan yapımı olduğuna ve yasama organı tarafından belirlendiğine dikkat çekilmektedir.³⁶

³³ Alan V. Johnson, "A Definition of the Concept of Law", *Social Thought and Research* 2/1 (1977): 49-50.

³⁴ Patrick Glenn, "Tradition in Religion and Law", *Journal of Law and Religion* 25/2 (y.y.): 504.

³⁵ Glenn, "Tradition in Religion and Law".

³⁶ Abdulmumini A. Oba, "Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria", *The International and Comparative Law* 51/4 (2002): 817-850.

Böyle olunca ilahî kanunun içeriğini tespit etme noktasında tartışmalar olması doğal karşılanmalıdır.³⁷ Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz hukukçulara mukabil İslam hukukçuları, hukuku dinle bütünleşmiş bir halde değerlendirirler. İslam hukukçularına göre İslam hukuku, insan etkinliklerinin tüm yönlerini kapsayan kendi kendine yeten ilahî vahiy kaynaklı kurallar bütününden oluşur. Tüm insan eylemleri belirlenmiş hükümler çerçevesinde anlam kazanır. İslâm hukuku hayatın sınırlı alanlarını kapsayan bir hukuk değildir, aksine hayatın bütün alanlarını (din, siyaset, etik ve ekonomi) kapsar.³⁸

İslam hukuku ile eş anlamda kullanılan şariat ve fıkıh gibi bazı terimlerin de varlığı söz konusudur. Bu terimler arasında teknik farklılıklar olsa da bazı çağdaş araştırmacılar bunları aynı kavrama atıfta bulunmak için sıklıkla kullanırlar. Meselâ, şariat kelimesi mutlak manada din ve millet ile özdeşleşmiş bir kavram olup ilahi irade tarafından konulan dini hükümler bütününü ifade eder. Bu yönüyle itikadî, vicdanî ve amelî hükümlerin tümünü içerir. Dar anlamda kullanıldığında yalnızca değişime açık amelî hükümlere işaret eder.³⁹ Şer'î amelî hükümler bütünü olarak tanımlanan fıkıh, geniş anlamda şariatın bir parçasını ifade eder. Ayrıca fikhın, insanlar arasında karşılıklı bir ilişki teşkil etsin ya da etmesin bütün beşeri davranışları düzenlediğini söylemek mümkündür.⁴⁰ Böylece gerek hak-vecibe doğuran gerekse bir ilişki teşkil etmeyen beşerî davranışların her türü fıkıh kurallarınca düzenlenir. Başka bir ifade ile fıkıh insanların birbirleriyle ilişkilerini, Allah-insan ilişkilerini ve insan-eşya ilişkilerini ele alarak hükme bağlar. İslam hukuku ise, fıkıh kavramının kapsadığı bütün hususları değil yalnızca toplumsal yapıyla daha çok ilgili olup yalnızca beşeri hak doğuran ilişkileri düzenler. Aynı şekilde kuralların bağlayıcılık niteliği söz konusu olduğunda fikhın hukuktan daha geniş bir normatif yapı olduğu söylenebilir. Çünkü fikhın kuralları, emredici (vacip ve haram kılan) tavsiye edici (mendup ve mekruh kılan) ve tecviz edici (mubah kılan) durumları içerir. Hukuk kuralları ise bu üç eksenli fıkıh kurallarından farklı olarak, emredici ve tecviz edici şeklinde iki eksenle şekillenir.⁴¹ Böylece fıkıh ile İslam hukuku kavramları arasında düzenledikleri alanların kapsamı ve içerdikleri kuralların bağlayıcılık

³⁷Oba, "Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria", 818.

³⁸Ahmet Hasan, "İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi", *Darulkitap İslam Ansiklopedisi* (Rağbet Yayınları, 2013), 2.

³⁹Talip Türcan, "Fıkıh, Hukuk Ve İslam hukuku," In İslam hukuku El Kitabı, Ed. Talip Türcan, 7. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 27–40.

⁴⁰Türcan, "Fıkıh, Hukuk ve İslam hukuku", 29.

⁴¹Türcan, "Fıkıh, Hukuk ve İslam hukuku", 30.

düzeyleri dikkate alındığında tam kısmen geçişlilik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Binaenaleyh “İslam hukuku fıkıh içinde yalnızca hak ve vacibe ilişkisi kuran beşerî davranışları düzenleyen emredici ve tecviz edici kurallar bütünü” şeklinde tanımlanabilir.⁴²

1.1. Hilafet Sonrası Süreçte İslam hukukunun Gelişimi

Osmanlı Devleti, İslam hilafetinin son temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti’nin altı yüzyılı aşkın varlığının resmî olarak sona ermesi aynı zamanda hilafetin sona ermesi anlamına da gelmektedir. Halifeliğin sona ermesi Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti’nin yaşadığı bir dizi olayların sonucunda gerçekleşmiştir.

Hukuk tarihçilerinin bir bölümü, 18. yüzyılın ortalarında etkisini gösteren sanayi devriminden sonra İslam hukuku alanında kademeli bir gerileme olduğunu belirtirler. Bunlara göre bu olguda, sanayi devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni olaylar karşısında fakihlerin çoğunun içtihat etme konusunda çekingen bir tavır sergilemesinin etkisi bulunmaktadır. Bunlara göre olaylar karşısındaki hukukî yetersizlik İslam hukukunun yapısından ziyade bu alanda faaliyet gösteren âlimlerin, araştırmacıların sadece alışmış oldukları taklîd ve tahrîc ruhunu terk edememiş olmalarından ve hür düşünceye sahip çıkamamış olmalarından kaynaklanmıştır.⁴³

Ancak 20. yüzyılda Müslümanlara ait devletlerinin çoğunun sömürgeleştirilmesinden ve hilafetin ilgasından sonra durum farklı bir boyut kazanmıştır.⁴⁴ Özellikle 19. yüzyılın sonlarından bu yana modern yaşamın sayısız yeniliğinin ve talebinin İslam hukuk sistemini önemli zorluklarla karşı karşıya bıraktığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte, modern sorunların karmaşıklığı ve çeşitliliği, yeni yasal davalar ve sorunlar için uygun yasal normların belirlenmesinde engeller yaratmıştır. Paradoksal bir biçimde bu zorluklar, İslam hukukunun rolü hakkında canlı tartışmalara sebep olup İslam hukukunu yeni gelişmelere uyarlama ve geliştirme girişimlerini teşvik etmiştir. Bu kapsamda sıklıkla İslam hukukunun temel kaynaklarının yeniden yorumlanması ve yeni gelişmelere ilişkin hükümlerin bağımsız hukukî akıl yürütme yani içtihat uygulamalarının geliştirilmesi

⁴² Türcan, “Fıkıh, Hukuk ve İslam hukuku”, 30.

⁴³Saffet Köse, “İslam hukukunun Oluşumu ve Tarihsel Dönemleri”, *İslam hukuku el kitabı*, ed. Talip Türcan, 7th Baskı (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 43-105.

⁴⁴Ahmed Gad Makhlouf, “Evolution of islamic law in the 20th century: The conception of collective ijtihad in the debate between muslim scholars”, *Oxford Journal of Law and Religion* 9/1 (2020), 157–178.

sıklıkla gündeme gelmiştir. Böylece 20. yüzyıla kadar süreç içinde farklı sonuçlar doğurmaya elverişli çalışmalar yapan bireysel fakihlerin bu görevi yüklendiği görülmüştür. Bu nedenle, farklı İslam ülkelerinden birçok fakih ve entelektüel, güncel tartışmalı meseleler konusunda işbirliğine dayalı sonuçlar ortaya koymayı hedefleyen fıkıh organları kurarak içtihadın kolektif planda kurumsallaşması ve yeni meselelerin hükümlerinin bu yolla belirlenmesi çağrısında bulunmuştur.⁴⁵

Çağdaş dönemde toplu ictihad uygulamaları çoğunlukla (el-ictihadü'l-cemâ'i) uluslararası fetva akademileri, Müslüman ülkelerin fetva kurulları, İslamî bankaların danışma kurullarında kendisine yer bulabilmektedir. Bunun yanında ulusal ya da yerel çapta sivil girişimler tarafından da toplu ictihad uygulamalarına rastlanmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş bazı fıkıh akademileri ortaya çıkmıştır. Bu organlarda, çeşitli İslam ülkelerinden ve hukuk fakültelerinden gelen fıkıh ve hukuk alimleri, diğer alanların uzmanlarıyla birlikte, Müslümanların günümüzde karşılaştıkları normatif hukuki sorunları araştırmakta ve kararlarını toplu bir şekilde belirlemektedirler. Bu akademiler arasında 1961 yılında kurulan Kahire İslam Araştırmaları Akademisi, Dünya İslam Birliği (*Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî*) tarafından 1978 yılında Mekke'de kurulan Fıkıh Akademisi ve İslam İşbirliği Teşkilatı tarafından 1983 yılında Cidde'de kurulan Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi (*International Islamic Fiqh Academy -IIFA*) bulunmaktadır.⁴⁶ Bu bağlamda günümüzde bütün İslâm ülkelerindeki üniversitelerde İslam hukuku alanında yazılan tezler, gerçekleştirilen araştırmalar, yazılan makaleler ve bilimsel toplantılar Müslümanların sorunlarını çözmek amacıyla oluşturulan ve tamamen bilimsel yöntemlere göre çalışan yapıların kurulmuş olması, İslam ülkelerindeki kanunlaştırma hareketleriyle birlikte, İslam hukukunun pratik hayatın ihtiyaçlarını karşılayabileceğini gösterme yönündeki çabalar arasında değerlendirilebilir.⁴⁷

1.2. Sahra Altı Afrika'da İslam ve İslam Hukuku

Sahra Altı Afrika, geniş Sahra Çölü'nün güneyinde yer alan, Afrika kıtasından bir parçadır. Sahra Altı Afrika'daki ülkeler, nispeten daha az sert iklim koşulları nedeniyle Sahra Afrika'dakilerden daha yoğun nüfusludur. Gelecek yıllarda Sahra Altı Afrika'nın

⁴⁵Makhlouf, "Evolution of islamic law in the 20th century: The conception of collective ijthad in the debate between muslim scholars".

⁴⁶Makhlouf, "Evolution of Islamic law in the 20th century: The conception of collective ijthad in the debate between muslim scholars".

⁴⁷Köse, "İslam hukukunun Oluşumu ve Tarihsel Dönemleri".

dünyadaki en hızlı nüfus artışına sahip olacağı tahmin edilmektedir. Bu bölge ayrıca Batı Afrika, Doğu Afrika, Orta Afrika ve Güney Afrika olmak üzere dört alt bölgeye ayrılabilir.⁴⁸ Araştırmacılar, yakın zamana kadar, genellikle Orta Doğu'daki İslami merkezlerinin periferisi olarak görülen Sahra Altı Afrika'daki İslami entelektüel geleneğe ve kültüre yeterince dikkat etmemişlerdir. Afrika'da İslam ile ilgili yapılan çalışmalar, sömürge döneminde gündeme gelen yaygın bir görüş tarafından etkilenmektedir. Bu görüşe göre Afrika İslam'ının, daha yüksek İslam geleneğinin unsurlarından arındırılmış, dinin senkretik veya seyreltilmiş bir versiyonu olduğu öne sürülmektedir. İslam'ın gerçekten de (yayıldığı bölgelerde) yerel kültürlerle etkileşime girdiği, onları zenginleştirdiği ve onlar tarafından zenginleştirildiği için bu görüşü anlamak zordur.⁴⁹

Bununla birlikte, 16. yüzyıldan önce Sahra altı Afrikası'ndaki İslam'ın tarihsel serüveni esas olarak El-Bakr, al-Zuhri, İbn Batuta ve diğerleri gibi Arap coğrafyacıların ve tarihçilerin eserleri çerçevesinde günümüze ulaşmıştır. Kumbi Saleh, Awdaghust, Jenne, Kilwa ve diğerleri gibi önemli ticaret merkezlerindeki arkeolojik kazılar, tarihin yeniden yapılandırılmasında dayanak olmuş, bu şehirlerle ilgili bilgilerin çoğalmasını sağlamıştır. Ayrıca Mali'nin kurucusu Sundiata gibi kralları hakkında da efsanevi bir biçimde bilgiler sunmuşlardır. Dolayısıyla sözlü gelenekler, bu bölge tarihinin araştırılmasında giderek daha önemli bir kaynak haline gelmiştir. Bilgi kaynakları, 16. yüzyıldan sonra daha çeşitli hale gelmiş ve yerel Müslümanlar tarafından yazılmış Arapça yazılı materyaller, sözlü gelenekler ve etnografik veriler, Avrupa'nın genişlemesi ve Atlantik sisteminin dünya hâkimiyeti sürecindeki bilgi yayılımı ve Batı kayıtları bölgenin İslami geçmişindeki entelektüel mirasın bilinmesinde etkili olmuştur.⁵⁰

Tarihsel olarak İslam'ın Afrika'nın çoğunda (doğu kıyısı ve Afrika Boynuzu ile Batı Afrika) varlığını ağırlıklı olarak ticaret ve göç yoluyla hissettirdiği tartışmasıdır. Örneğin, Sahra bölgesinde ve onun ötesinde İslam, 8. veya 9. yüzyılın başlarında Kuzey Afrika'dan Berberiler tarafından ticaret yoluyla tanıtılmıştır.⁵¹ Batı Afrika'da genellikle 19. yüzyıla kadar İslam'ın yayılması, Müslüman tüccarların şehir merkezlerine

⁴⁸Oishimaya Sen Nag, "Growth Of Islam In Sub-Saharan Africa: 2010 To 2030", <https://www.worldatlas.com/articles/growth-of-islam-in-sub-saharan-africa-2010-to-2030.html>, Erişim Tarihi: 26/01/ 2021.

⁴⁹Abdin Chande, "Islam in Sub-Saharan Africa", *Encyclopedia.com* (Encyclopedia.com, 2005), <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/islam-islam-sub-saharan-africa>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.

⁵⁰Chande, "Islam in Sub-Saharan Africa".

⁵¹Chande, "Islam in Sub-Saharan Africa".

yerleşmeleri ve göçebe Müslüman grupların otlak arayışı içinde dolaşmaları ve bir çeşit misyonerlik/dava etkisiyle gerçekleşmiştir. Daha büyük kent merkezlerinde ve devlet katında İslamileşmenin yoluna gelince, bu yolun izleği şöyledir:

Müslüman tüccarlar ticari faaliyetlerini sürdürmek için belli merkezlere gelerek yerleşmişlerdir. Satın almak istedikleri başlıca ürünler; altın, ceviz ve köledir. Bunun karşılığında kumaş, at, kılıç ve en önemli temel eşya olan tuz gibi Kuzey Afrika'nın ithal edilen malları takas edilmiştir. Bu Müslüman tüccarlar, Arapça okuryazarlıkları sayesinde iletişim kurmayı daha kolay bulmuşlardır. Bu tüccarların okuma, yazma ve iletişim kurma yetenekleri, yöneticilere İslami tavsiyelerde bulunurken onları değerli kılacak ve büyük malların satışındaki becerileri, kısaca ticari faaliyetlerindeki maharetleri onlara ekonomik tekel alanları açmada önemli rol oynamıştır. Öyle ya da böyle, dışarıdan gelen bu tüccarların dini hükümdarın ya da saray çevrelerinin ilgisini çekmeye başlamıştır. Dinin kendisi, etkileyici dua törenleri, oruç tutma ve hayvanların kurban edilmesi ve her şeyden önce Müslümanlar tarafından ilahî kelam olarak kabul edilen kutsal Kur'an kuşkusuz yerel halkın ilgisini çekmiş ve bir heyecan yaratmıştır. Sonraki aşamada Müslümanlara ve İslam'a saygı giderek artmış, hükümdar kendisini Müslüman ilan etmiş ve halkının da kendisini takip etmesini istemiştir. Bu erken aşamada olan şey, derin İslami bilgilenme değil, yerel halkın varolan inanç ritüellerine farklı bir eksen getirmek, İslam'dan gelen uygulamalarla mevcut inanç yapısını uzlaştırma, uyumlaştırma çerçevesiyle sınırlı olmuştur.⁵²

1353'te Mansa Süleyman döneminde Mali'yi ziyaret eden ve birkaç ay başkentte ikamet eden ünlü Arap gezgin İbn Battuta'nın, Ramazan ayında genç kadınların Mali padişahına yemek götürürken sokaklarda çıplak dolaşmaları karşısında şok olduğu bildirilmiştir. Kuzey Afrikalı İslam bilgini/âlimi Muhammed ibn AbdalKarim Al-Maghili 15. yüzyılda Songhai halkının Müslüman olduklarını iddia ederken hala yerel kahinlerine danıştığını ve saygı atfedilen bazı ağaç ve taşlara kurban verdiğini öğrenmiş, bu durum onu memnun etmemiştir. 19. yüzyılın başlarında reformcu Dan Fodio, Hausa'nın başı tozla örtme ve hükümdar önünde secde etme geleneğine karşı vaaz vermesine neden olmuştur.⁵³

⁵² J. O Hunwick, *A Thousand Years of West African History- Islam in West Africa, A.D. 1000-1800*, ed. J.F Ade Ajayi v.dğr., 1. (Hong Kong: Ibadan University Press, 1965), 134.

⁵³ J. O Hunwick, *A Thousand Years of West African History- Islam in West Africa, A.D. 1000-1800*, 135-136.

1.2.1. İslam hukukunun Afrika'daki Gelenekle Çatışması

Her kültür yeni bir inanç yapısıyla muhatap olduğu ilk aşamalarda bir çatışma yaşamıştır. Doğal olarak İslam hukuku ile geleneksel Afrika hukuku arasında da ilk temaslar sırasında çatışmalar yaşanmıştır. Saf İslam hukuku biçiminde şeriat, yalnızca tevhidi yerleştirmekle kalmaz, aynı zamanda sihir, büyü, tılsım vb. bätıl inançları ve hurafeleri de reddeder Buna göre İslam, ilk girişinden itibaren birçok tanrıya inanan ve büyücülük faaliyetlerinin yaygın olduğu Afrika inançlarıyla çelişmiştir. Çünkü Afrikalılar arasında çok tanrılı inanç hukukun temelini oluşturmuştur.⁵⁴

Bir başka çatışma alanı da miras hukuku ve toprak mülkiyetidir. Örneğin Afrika'nın birçok topluluklarında toprak mülkiyeti şahsa ait değil topluluğa aittir. Aynı şekilde miras, İslam miras hukukundan farklı olarak kız kardeşlerin çocuklarına doğrudan geçebilmektedir.⁵⁵ Afrika örf ve âdet hukuku, evlilik ve mülkiyet konularında akrabalık bağlarına dayanmaktadır. Bu akrabalık bağı, ticaret ve ceza hukukuna kadar uzanır. Ayrıca siyasi liderlerin ve yetkili idarecilerin davranışlarına ilişkin kuralları vardır.⁵⁶

Genel bir bakışla söylemek gerekirse İslam hukuku, Afrikalılara geniş topluluklar nezdinde daha kapsamlı ve yaşamın doğasına uygun ve hukuk açısından daha iyi bir seçenek sunmuştur. Bu topluluk, ruhuna uygun ve makul birçok yasa çıkarmıştır. Bu yasalar adalet ve yönetim, mülkiyet ve miras, piyasa düzeninin iyileştirilmesi ve medeniyet geliştikçe önem kazanan diğer konularla ilgilidir.⁵⁷

1.2.2. Demokratik Sahra Altı Afrikası'nda İslam Hukuku

Demokratikleşmenin ve kamusal alanın özgürleşmesinin sonuçlarından biri de birçok Afrika ülkesinde dinî canlanmanın yaşanmasıdır. Çünkü demoktarikleşme hamleleri ile birlikte toplumda daha önce söz konusu olmayan ifade özgürlüğünün ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Meselâ, Güney Afrika'da 1990'da beyaz azınlık rejimi ile Afrika Ulusal Kongresi (ANC) arasında müzakere başladığında, Müslümanlar bu siyasî ve sosyal değişimlerle ilgili olarak geleceklerini tartışmaya başlamışlardır. Aynı yıl Müslümanların müzakerelere nasıl yanıt vereceğini tartışmak üzere Ulusal Müslüman Konferansı (NMC) düzenlenmiştir. Konferansta bir fikir birliği sağlanamamasına rağmen

⁵⁴Basil Davidson, *A History of West Africa 1000-1800*, 4. (Ibadan: Longman Group Limited, 1981).

⁵⁵Chande, "İslam in Sub-Saharan Africa"; Davidson, *A History of West Africa 1000-1800*.

⁵⁶Chande, "İslam in Sub-Saharan Africa".

⁵⁷Davidson, *A History of West Africa 1000-1800*.

tartışmalar katılımcıların çok farklı sınıf, ırk ve dinî geçmişlerini ortaya çıkarmıştır. Hem din özgürlüğünün hem de ifade özgürlüğünün yaygınlık kazanması, ülkede birçok ses arasında İslam'ın sesinin yükselmesi anlamında tartışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda şer'î hukukun anayasadaki yeri de kısa sürede tartışmaya açılan konulardan biridir. Anayasa'daki en dikkat çekici düzenleme, Müslüman evliliklerinin veya tam bir Müslüman kişisel hukuk sisteminin tanınmasıdır. İslam hukuku açısından, Güney Afrika anayasası bağlamındaki en anlamlı gelişme, Müslüman evliliklerinin veya tam bir Müslüman ahval-i şahsiyye sisteminin tanınmasıdır. Güney Afrika'nın 1993 geçici anayasasında Din, İnanç ve Düşünce Özgürlüğü başlıklı 15. maddesi, (3) alt bölümünde böyle bir hükme yer verilmiştir.⁵⁸ Bu anayasa hükmü ilk yayınlandığı tarihten itibaren sürekli tartışma konusu olmuş ve geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. 1994'teki ilk seçimlerden hemen sonra, hükümet tarafından, 15(3)(a) paragrafında belirtildiği gibi bir İslami hukuk sistemi önermek üzere Müslüman Ahval-i Şahsiyye Kurulu atanmıştır. Bu kurul dinî liderlerden ve Apartheid'e karşı aktif olan gençlik örgütünden seçilen üyelerden oluşmaktadır.⁵⁹ Buna karşın yönetim kurulu üyeleri bir anlaşmaya varmak için ortak şartlar bulamayınca yönetim kurulu Nisan 1995'te çökmüştür.⁶⁰ Bununla birlikte ikinci bir girişim daha olmuş ve Güney Afrika Hukuk Komisyonu tarafından Temyiz Mahkemesi'nden Yargıç M.S Navsa Başkanlığında bir proje komitesi atanmıştır. Dikkate değer bir şekilde, 2001 yılının sonunda, bu komite tartışılmak üzere Müslüman evliliklerin tanınması için önerilen bir yasa tasarısı sunmayı başarmıştır. 2003 yılının Haziran ayında, halktan onay alındıktan sonra komite revize edilmiş bir yasa tasarısını mecliste kabul etmek üzere Adalet Bakanı'na sunmuştur.⁶¹ Sonuç olarak, yoğun tartışmalardan sonra, ahvâl-i şahsiyyeye ilişkin hükümlerin anayasada yer alması girişimi, İnsan Hakları Beyannamesine tabi olup olmayacağına dair siyasî nitelikli bir takım tartışmalar nedeniyle gerçekleşmemiştir.⁶²

⁵⁸ AbdulKadir Tayob, "The Demand for Shari'ah in African Democratisation Processes: Pitfalls or Opportunities", *Comparative Perspectives on Shari'ah in Nigeria*, ed. Philip Ostien v.dğr., first (Ibadan: Spectrum Books Limited, 2005), 29.

⁵⁹ Tayob, "The Demand for Shari'ah in African Democratisation Processes: Pitfalls or Opportunities".

⁶⁰ Tayob, "The Demand for Shari'ah in African Democratisation Processes: Pitfalls or Opportunities".

⁶¹ Tayob, "The Demand for Shari'ah in African Democratisation Processes: Pitfalls or Opportunities".

⁶² Tayob, "The Demand for Shari'ah in African Democratisation Processes: Pitfalls or Opportunities".

Bu durum neredeyse tüm Afrika ülkelerinde İslam hukukunun uygulanmasına karşı sıkıntılar yaratmıştır. Acak Nijerya'da, sonraki bölümde tartışılacağı üzere, bazı elverişli tarihsel faktörler nedeniyle bu zorluğun kısmen üstesinden gelinmiştir.

1.3. Nijerya'da İslam hukukunun Tarihsel Geçmişi

1.3.1. Nijerya Tarihine Genel Bir Bakış

Sömürgecilik öncesi devirlerde günümüzde Nijerya olarak bilinen ülke, Batı Sudan'daki ülkelerden biriydi. Bu tespit Al-Bakri, İbn Haldun, Attimbukti ve As Sa'adi gibi erken dönem Arap yazarları tarafından kabul görmüştür. Ülke başka coğrafyalarda Bilad Tukrur olarak bilinmektedir. Avrupalılar ülkeye geldiğinde adını Nijerya koymuşlardır.⁶³ Aslında “Nijerya” isminin kökeni ülkeyi ikiye bölen Nijer ırmağından gelmektedir ve “Nijer” ise Latince’de “siyah” olarak bilinmektedir.⁶⁴

Birçok Afrika ülkesi gibi, çoğulculuk (plüralizm) Nijerya'nın da ana özelliğidir. Nijerya'da etnik, dini ve hukuki çoğulculuk (plüralizm) vardır.⁶⁵ Bunun nedeni Nijerya'nın dillerin, geleneklerin ve kültürlerin çeşitliliğine yol açan bir milliyetler bileşiminden oluşmasıdır. İngiliz sömürge yöneticisi Lord Frederick Lugard, 1914 yılında Kuzey Nijerya'nın koruyucusu Lagos kolonisi ve Güney Nijerya'nın koruyucusunu tek bir ülkede birleştirmiştir. Bu birleşmenin çeşitli etnik milliyetlerin rızası olmadan Britanya'nın çıkarlarına hizmet etmek için yapıldığı ise tartışmasız gerçek kabul edilmiştir.⁶⁶

Sömürgecilik öncesinde Nijerya, coğrafi birimlere yani kuzeye, batıya, doğuya yayılmış 500'den fazla etnik ve dilsel grubu sinesinde barındırmış, 250'den fazla ulus devletten teşekkül etmiştir. Kuzeyde Hausa-Fulani ve Kanuri halkları, batıda Yoruba konuşan kabileler ve doğuda İgbo kabilesi egemen olmuştur.⁶⁷ Sömürgecilik öncesinde bu ulus devletlerin çoğu sözde bağımsız siyasi oluşumlardır. Lord Lugard'ın 1914'te ülkenin iki yanını birleştirmesinden 1954'te üç coğrafi bölgeye bölünmesiyle federalist bir yapıya getirilene kadar tek ve bütün bir devlet olarak yaşamıştır. 1963'te bağımsızlık kazanmasıyla birlikte idari yapı on iki eyaletin kurulmasıyla değişmiştir. Bir dizi

⁶³ Abdul Fattah Olayiwola, *Islam in Nigeria* (Lagos: Sakirabe Publishers, 2007), 7.

⁶⁴ Gökhan Kavak, *Sömürgecilikten Bağımsızlığa Nijerya ve Türkiye ile ilişkileri* (İstanbul Üniversitesi, 2021), 1.

⁶⁵ Oba, “Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria”.

⁶⁶ Joseph C Ebegbulem, “Ethnic Politics and Conflicts in Nigeria : Theoretical Perspective”, 2002, 76-91.

⁶⁷ Oba, “Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria”.

düzenlemeden sonra Nijerya Federal Cumhuriyeti bugün 36 eyaletten ve Federal Başkent Bölgesinden oluşmaktadır.⁶⁸

Yasal çoğulculuk, federalizmin doğal bir özelliğidir. Nijerya, farklı hukuklar üzerinde bir arada yaşama tecrübesini gözetken yasama yetkisine sahiptir ve bu yetkileri paylaşan üç yönetim kademesi (Federal, Eyalet ve yerel yönetimler) vardır. Bu üç bölgenin her biri farklı ve benzer yasalara sahip olmakla birlikte, birçok yönden, özellikle hukukun idaresine ilişkin konularda önemli farklılıklar göstermektedir. Bu, Nijerya hukuk sisteminde önemlidir. Eyaletlerin kurulması Nijerya'daki üç köklü oluşumun önemini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bunun sonucu olarak eyaletlerde geçerli olan yasalar bölgelerin geçmiş birikiminden doğmuştur.⁶⁹ Ayrıca yasal çoğulculuk Nijerya'da her zaman hukukun öne çıkan bir özelliği olmuştur. Sömürge öncesi dönemde bile hukuk sistemi İslam hukuku ve örf ve âdet hukukunu içermektedir. İslam hukuku kuzeyde egemen olmasına rağmen aynı zamanda örf ve âdet hukukunu uygulayan pek çok gayrimüslim topluluk (örneğin Gwari, Maguzawa, Tiv, Igala, Idoma vb.) bulunmaktadır.⁷⁰ Güneyde de çeşitli örf ve âdet kanunları geçerlidir. Bu yasalar nüfuz alanlarında titiz bir şekilde uygulanmıştır.⁷¹

İslam'ın dokuzuncu yüzyıldan beri kök saldıği ülkenin kuzey kesiminde,⁷² Kano ve Katsina'ya ilk kadıların atandığı 1463'te İslam hukukunu uygulayan kadıların (hâkimlerin) bulunduğu mahkemeler bulunmaktadır.⁷³ Sokoto ve Kanem-Bornu Halifeliklerini kapsayan bölgelerde, bu mahkemeler son derece organize ve resmîyet kazanmış kadılar büyük saygınlık ve hatırı sayılır bilgi sahibi insanlardan seçilmiştir.⁷⁴ Mahkemelerin prestijli statüsü sömürgeciliğin ortaya çıktığı zamana kadar korunmuştur. Güneyde ve güneybatıda Yoruba dili konuşan halklar arasında çok sayıda Müslüman olmasına rağmen, İslam hukuku yönetimi kuzeydeki kadar organize olamamıştır. Reisler örfi hukuku uygularken, İslam hukukunun idaresi gayri resmî olarak Müslümanların

⁶⁸Oba, "Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria".

⁶⁹Oba, "Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria".

⁷⁰Oba, "The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction".

⁷¹Oba, "The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction", 273.

⁷²Bazı kayıtlar, bölgehalkının İslam'a geçmesini Emevi iktidarının bazı üyelerine bağlamaktadır. Ancak İslam'ı ilk benimseyen kişinin Mai Hume Jilmi (MS 10 85-1097) olduğu tespit edilmiştir. Bkn: Auwalu H. Yadudu, "Colonialism and the Transformation of the Substance and Form of Islamic Law in the Northern States of Nigeria", *Journal of Law and Religion* 9/1 (2016): 17-47, Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*.

⁷³Oba, "The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction", 273.

⁷⁴Oba, "The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction", 273.

gönüllü olarak istişare ettikleri İslam alimleri tarafından yürütülmüştür. Bununla birlikte, sömürge dönemi öncesinde ve sırasında, Epe, İkirun, Iwo ve Ede gibi şehirlerde İslam hukukunun organize yönetiminin etkisinin silinmeye çalışıldığını bazı örneklerde görülmektedir.⁷⁵ Bu girişimler sömürge yetkilileri tarafından teşvik edilmemiştir. Bölgede örf ve âdet hukuku, İngiliz ortak hukukunu "tercih etmeyen" tüm Yorubalı kişilere taktik olarak dayatılmıştır. Böylece batıda İslam hukukunun uygulanması aşamalı olarak kaldırılmıştır. Çoğunlukla başsız toplumlardan oluşan doğuda, “aksakallılar konseyi” tarafından uygulanan örf ve âdet hukuku hüküm sürmüştür.⁷⁶

Sömürgecilik yürürlükteki iki hukuk sistemine üçüncüsünü, Anglo-Sakson Sistemini (common law/ortak hukuk) getirmiştir. Sömürge otoriteleri, iki hukuk sistemi arasındaki bariz farklılıklara rağmen, örf ve âdet hukukunu İslam hukukunu da içine alacak şekilde tanımlayarak olaya başka bir karmaşıklık eklemiştir.⁷⁷ Sömürge yönetiminin benimsediği yöntem, Nijerya'daki yasal çoğulculuğu daha karmaşık hale getirmiştir. İngilizler 1914'te kuzey ve güneyi birleştirmesine rağmen, ülke sömürge dönemi boyunca ayrı hatlar üzerinden yönetilmiştir. 1954'te bölgelerin oluşturulması ve ardından 1967 ve sonrasında birkaç kez eyaletlerin oluşturulması, Nijerya'daki hukuka daha fazla çoğulculuk eklemiştir.⁷⁸

Öte yandan Nijerya, İslam, Hristiyanlık ve putperestlik dinlerinin ana dini gruplar olduğu çoğulcu dini karakter göstermektedir. Böylece dini çoğulculuk, zaten var olan etnik çoğulculuğu karmaşık hale getirmiştir. Kuzeyde ağırlıklı olarak Müslüman olmakla birlikte, Hristiyan ve putperest din mensuplarından oluşan büyük bir azınlık vardır. Batıda Müslümanlar ve Hristiyanlar birlikte çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Doğuda putperestler ve Hristiyanlar hâkimdir ancak Müslümanlar bugün artık nüfusun büyüyen ve sesini duyuran bir parçası haline gelmiştir. Ülkenin 1963'teki nüfus sayımına göre, toplam nüfusun yüzde 49'unu Müslümanlar, yüzde 34'ünü Hristiyan ve yüzde 17'sini putperestler oluşturmuştur.⁷⁹ *The World Factbook*, 2018, toplam nüfusta Müslümanların yüzde 53,5, Katolik Hristiyanların yüzde 10, diğer Hristiyanların yüzde 35,3 ve geri

⁷⁵Oba, “The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction”, 281.

⁷⁶Oba, “The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction”, 282.

⁷⁷Yushau Sodiq, “A History Of Islamic Law in Nigeria : Past and Present”, *Islamic Studies*, 31/1 (1992): 85-108.

⁷⁸Oba, “The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction”285.

⁷⁹JN Paden, *Ahmadu Bello Sarduana of Sokoto: Values and Leadership in Nigeria* (Zaria: Hudahuda Publishing, 1988).

kalan inançların yüzde 6 gibi oranlara sahip olduğunu tahmin etmiştir.⁸⁰ Özetle denilebilir ki, bugün kesin bir nüfus sayımı rakamları yoktur ve ülkede çoğunluğun hangi inanç grubunda olduğu konusunda Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında ihtilaf vardır.⁸¹ Yasal çoğulculuğun belki de en önemli göstergesi, ülkede sadece yasal rejim türünün yürürlükte olmaması, aksine İngiliz tarzı hukuk (ortak hukuk), İslam hukuku ve örfi hukuk gibi farklı hukuk anlayışlarının uygulanmasıdır. Bu üç hukuk türü, tam olarak olmasa da geniş ölçüde üç dinî gruba karşılık gelmektedir. Bu gruplar uyum içinde pek bir arada olmamışlar, aralarında bir gerginlik ve çatışma alanları oluşturmuşlardır.⁸²

1.3.2. Nijerya Hukuk Sisteminin Genel Yapısı

Nijerya, 1954'te kanun hükmünde kararname gereğince Nijerya (Anayasa) Düzeni tarafından Federal Anayasa'nın yayımlanmasıyla bir federasyon olmuştur. Nijerya federasyonu, federal hükümet, eyalet hükümeti ve yerel hükümet olmak üzere üç kademeye sahiptir. Nijerya federasyonundaki tüm hükümet kademelerinin bağımsız ve eşgüdümlü olması gerekmektedir. Ulusal Anayasa Konferansı'nın (NCC) tavsiyeleri ile Nijerya, 1 Ekim 1996'da Federal Başkent Bölgesi ile birlikte 36 eyalet olmuştur.⁸³ Nijerya Anayasası, bu federal yapı katmanlarının her birine sorumluluklar vermiştir. Federal hükümet, bankacılık ve para birimi, dış ilişkiler, ulusal güvenlik ve polis, gümrük ve tüketim vergisi, göçmenlik, havaalanları ve limanlar dahil olmak üzere Münhasır Yargı Hakkı Listesinde yer alan 68 ögenin tamamı üzerinde yetkiye sahiptir. Münhasır Liste dışında, hem federal hükümetin hem de eyalet hükümetinin üzerinde hareket edebileceği bir Mütedahil Yargı Hakkı Listesi vardır. Mütedahil Yargı Hakkı Listesinde gelir dağılımı, madeni yağ ve doğalgaz, vergiler, seçimler, eğitim ve sağlık olmak üzere 12 madde yer almaktadır. Mütedahil Yargı Hakkı Listesinde olan unsurlardan herhangi biri ile ilgili olarak federal kanun ile eyalet kanunu arasında bir ihtilaf olması durumunda, federal kanun geçerli olmaktadır.⁸⁴

⁸⁰CIA, "Explore All Countries- Nigeria", *The World Factbook*, 2019, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/n>.

⁸¹Oba, "Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria", 818.

⁸²Oba, "Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria", 820.

⁸³Adesina O. Teekay, "How Nigeria Became A 36 State Country", 2019, <https://www.withinnigeria.com/2019/05/06/how-nigeria-became-a-36-state-country/>. Erişim Tarihi: 04/02/2021.

⁸⁴Emmanuel Ikechi Onah, "Nigeria: A Country Profile", *Journal of International Studies* 10 (2014): 151-162.

Millet Meclisi, Münhasır Yargı Hakkı listesindeki konularda yargı yetkisine sahiptir ve onun tarafından yayımlanmış kanun “Yasama Kararı” olarak adlandırılmaktadır. Nijerya’da Senato ve Temsilciler meclisinden oluşan iki meclisli bir yasama organı işlemektedir. Senato, federasyonun her bir eyaletinden üç (eşit sayıda) ve Federal Başkent Bölgesinden birer kişi seçilmek üzere (109) üyeden oluşan parlamentonun Üst Meclisidir.⁸⁵ Senato başkanı üst meclise başkanlık eder ve yokluğunda yardımcısı onun yerine geçer. Her ikisi de Senato üyeleri ve kendi aralarından seçilir.⁸⁶ Temsilciler Meclisi, federasyonun tüm eyaletlerinden 360 üyeden oluşan Alt Meclis’tir.⁸⁷ Temsilciler Meclisi üyeliği 4 yıl geçerlidir ve Meclis Başkanı tarafından yönetilir. Meclis Başkanının yokluğunda Meclis Başkan Vekili meclise başkanlık eder.⁸⁸ Yerel Yönetimler, hükümetin üçüncü kademesini oluşturur. Yerel Yönetim tarafından yapılan yasalara kararname denir. Nijerya’da günümüzde 774 yerel yönetim bulunmaktadır. Yerel yönetime, yerel konseyin işlerini yürütmeye meclis üyelerinin yardım ettiği Yerel Yönetim Konseyi Başkanı başkanlık eder.⁸⁹

Birbirini izleyen askeri yönetimlerin Nijerya’nın hukuk sisteminin doğasını şekillendirme ve tanımlamadaki etkisi çoktur. Askeri yönetim Nijerya siyasetine sürekli müdahale etmiş ve bu müdahaleler hukuk sisteminde silinmez lekeler bırakmıştır.⁹⁰ Askeri yönetimin tutumu, hükümeti dağıtma, hem yürütme hem de yasama işlevlerini üstlenme yönünde olmuştur.⁹¹ Yargı sisteminin bu askeri dönemleri en az müdahale ile atlatması övgüye değerdir.⁹² Ancak Nijerya’daki askeri yönetimler çıkardıkları kararnamelerle ve yayımladıkları fermanlarla insan hakları ihlalleri konusunda kötü bir sicile sahiptir. Örneğin, 1984 tarihli ve 2 No’lu Devlet Güvenlik (Kişilerin Gözaltına Alınması) Kararnamesi (değiştirildiği şekliyle) uyarınca, askeri idare, Kanun Hükmünde Kararnama uyarınca yapılan herhangi bir eylemle ilgili olarak herhangi bir yasal yükümlülükten muaftır, yani kişilerin mahkemeye sevk edilmeden tutuklanması eğer o kişi devlet güvenliğine tehdit oluşturuyorsa izin verilmiştir.⁹³ Hukukçuların değerlendirmesine göre

⁸⁵ Section 48 of 1999 Constitution of the Federal Republic of Nigeria.

⁸⁶Section 5(1)(a) of the 1999 Constitution

⁸⁷Section 49 of the 1999 Constitution

⁸⁸Section 5(1)(b) of the 1999 Constitution

⁸⁹Section 3(6) of the 1999 Constitution

⁹⁰J. O. Asien, *Introduction to Nigerian Legal System*, 2. (Lagos: Ababa Press Ltd, 2005).

⁹¹Asien, *Introduction to Nigerian Legal System*.

⁹²Asien, *Introduction to Nigerian Legal System*.

⁹³Section 4 State Security (Detention of Persons) Decree No. 2 of 1984 (as amended)

bu hüküm, ceza hukukunun genel ilkesine (masumiyet karinesi ilkesi) aykırıdır; çünkü bu ilke, bir kişinin bir suç isnat edilmesine rağmen, suçu ispatlamana kadar masum sayılacağını vurgular. Benzer şekilde Federal Askeri Hükümet (Üstünlük ve İcra) 1994 tarihli 12 Sayılı Yetkiler Kararnamesi ve 107 Sayılı Anayasa (Askıya Alma ve Değiştirme) Kararnamesi, askeri Kararnamelerin hükümlerine uygun olarak yapılan herhangi bir şeyden kaynaklanan hukuk mahkemeleri usulüne bakmak için Mahkemelerin yargı yetkisini kaldırmıştır.⁹⁴ Başka bir ifadeyle mahkemeler, Askeri Kararnamenin herhangi birinden kaynaklanan hukuk davasına bakmaktan men edilmiştir. Bu da Nijerya'da askeri yönetim sırasında yargı sisteminin sistematik olarak nasıl ihlal edildiğini göstermektedir.

1.3.3. Nijerya'daki Mahkemelerin Yapısı

Nijerya'da Federal Mahkemeler ve Eyalet Mahkemeleri olmak üzere iki tür mahkeme bulunmaktadır.⁹⁵

Federal Mahkemeler şunlardır:

- Yargıtay (en Yüksek Mahkeme)
- Temyiz Mahkemesi (Yüksek Mahkeme)
- Federal Yüksek Mahkeme (Yüksek Mahkeme)
- Federal Başkent Bölgesi Abuja Yüksek Mahkemesi (Yüksek Mahkeme)
- Federal Başkent Bölgesi Abuja Geleneksel Temyiz Mahkemesi (Yüksek Mahkeme)
- Federal Başkent Bölgesi Abuja Şeriat Temyiz Mahkemesi (Yüksek Mahkeme)
- Federal Başkent Bölgesi Abuja Sulh Hâkimi/ İlçe Mahkemeleri
- Federal Başkent Bölgesi Abuja Bölge Mahkemeleri.

Eyalet Mahkemeleri'nin yapılanması aşağıdaki gibidir:

- Eyalet Yüksek Mahkemeler (Yüksek Mahkeme)
- Eyalet Geleneksel Temyiz Mahkemeleri (Yüksek Mahkeme)
- Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemeleri (Yüksek Mahkeme)
- Eyalet Sulh Hâkimleri/İlçe Mahkemeleri
- Eyalet Bölge Mahkemeleri

⁹⁴The Supreme Court of Nigeria, "General Sanni Abacha & Ors V. Chief Gani Fawehinm", 2000, <https://nigerialii.org/ng/judgment/supreme-court/2000/1>. Erişim Tarihi: 17/02/2021.

⁹⁵Gani Fawehinmi, *Courts` System in Nigeria A Guide* (Lagos: Nigerian Law Publication Limited, 1992), 88.

- Eyalet Geleneksel Mahkemeleri.⁹⁶

Şeriat mahkemelerinin hem federal hem de eyalet düzeyinde statüsünü koruduğunu söylemek mümkündür.

1.4. Nijerya'da Şer'î Hukukun Uygulanmasının Gelişim Aşamaları

Nijerya'da şer'î hukukun uygulanmaya başlamasından bu yana zaman zaman aksadığı görülsede sürekliliğini genel olarak bir şekilde koruduğu gerçeği kayıtlara geçmiştir.⁹⁷ Bununla birlikte, şer'î hükümlerin uygulaması bir dönemden diğerine göre değişmektedir. Genel olarak Nijerya'da şeriat uygulamasının gelişimi üç aşamada incelenebilir:

1.Sömürge Öncesi Dönem

2.Sömürge Dönemi

3.Bağımsızlıktan sonra.

1.4.1. Sömürge Öncesi Dönemde

İngilizlerin Nijerya'yı işgalinden önce, İslam hukuku, daha sonra ülkenin kuzey eyaletleri haline gelen toprakların bağlayıcı hukuku olarak kabul edilmiştir.⁹⁸ Emirlerin mahkemelerine, zina (fuhuş) serka (hırsızlık), hirāba (soygun) ve ridda (irtidat) ile ilgili cezai meseleleri dinleme ve belirleme yetkisi verilmiştir.⁹⁹ On birinci yüzyılın büyük bir âlimi olan Ebu Abdullah Muhammed bin Muhammed Abdülkerim el-Maghīlî'nin öğrencilerinden biri olan Muhammed El-Tazakhit'i Katsina'nın ilk kadısı ve Abdullah'ı da Kano'nun ilk kadısı olarak atadığı kayıtlara geçmiştir.¹⁰⁰ El-Maghili, Kano Emiri Ebu Abdullah, Muhammed bin Yakub Rumfa (1460-1499) için Risālatul-Mulūk (Hükümdarın Yükümlülüğü) adlı kitabında yargının hem hukuki hem de cezai meseleleri için bir usul kanunu yazmıştır. Bu kitap ilk Kano anayasası olarak kabul edilmektedir.¹⁰¹ 15. ve 18. yüzyıllar arasında Müslümanlar, şeriat mahkemelerinin ve yüksek İslam devletinin güçlü

⁹⁶Gani Fawehinmi, *Courts` System in Nigeria A Guide*, 89.

⁹⁷Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*.

⁹⁸ Suliman. Kumo, "The Application of Islamic Law in Northern Nigeria: Problems and Prospects", *Islamic Law in Nigeria*, ed. K. Rashid (Lagos: Islamic Publications Bureau, 1988), 42-49.

⁹⁹ K. S. Chukkol, "Colonization and the Law: Issues in the Legal Transformation of Northern Nigeria", *Judicial Excellence: Essays in Honor of Hon. Justice Anthony I. Iguh*, ed. J. O. Irukwu - I. U. Umezulike (Enugu: Snaop Press Ltd, 2005), 193.

¹⁰⁰ H. I Gwarzo, "The Development of the Implementation of Sharīah in Northern States of Nigeria", *National Seminar on Sharīah Bayero University, Kano*, 1985, 3-4.

¹⁰¹ Yoonus. Abdullah, *Sharīah in Africa* (Ijebu Ode: Shebiotimo Publications, 1998), 84.

bir şekilde kurulmasıyla hukuk alanında daha görünür ve etkili bir konum kazanmışlardır. Bu kazanımlar Abdullah bin Fodio tarafından İslam hukuku konusunda bir rehber olarak yazılan Diyā-ul hukkām'ın yayımlandığı anayasal gelişme dönemini kapsamaktadır. Eser, İslami yönetimin tüm yönleri için şer'î hükümlerin bir özeti mahiyetindedir ve ikinci Kano anayasası olarak kabul edilir.¹⁰² Uthman dan Fodio'nun 1808'deki cihadının sonucu olarak, *Alkali* mahkemeleri, Nijerya'nın Kuzey eyaletlerinde İslam hukukunu tam olarak uygulama sorumluluğu yüklenmişlerdir. Ancak Emirler *Alkalileri* (yargıçları) yargılama, atama ve görevden alma gücünü günümüzde de ellerinde tutmaktadırlar. Bununla birlikte, Emirler, Alkalileri (yargıçlar) yargılama, atama ve görevden alma yetkisini hâlâ elinde tutmaktadırlar.¹⁰³ Bu iddia, hiyerarşide ilk sırada Emir mahkemelerinin, ardından mahkemedeki tarafları ve suçluları yargılamak için hem hukuki hem de cezai yargı yetkisine sahip *Alkali* mahkemesinin geldiği gerçeğini doğrulamaktadır.

1.4.2. Koloni (Sömürge) Dönemi

1 Ocak 1900'de İngilizler Kuzey Nijerya'yı işgal ettiğinde Şeriat Kuzey'de iyi tanımlanmış ve güçlü bir hukuk sistemi olarak zenginleşmiştir. Bu zaman dilimi için Nijerya'da şeriatın uygulanma tarihinde bir Altın Çağ olduğu söylenebilir. Çünkü söz konusu dönemde şer'î hukuk insan hayatının her alanında uygulanmaktaydı. Fakat bu dönemde Şeriat hukuku ile İngiliz hukukunun Kuzey Nijerya'ya da eşzamanlı yerleşik bir uygulama alanı kazandıklarını da söylemek gerekir.¹⁰⁴

İngiliz sömürgecilerinin gelmesiyle birlikte, şeriat mahkemelerinin ceza verme yetkisine sınırlama getirilmiştir. Bu bağlamda, sakatlama ve işkencenin tamamen kaldırılması ve diğer cezaların doğal adalete ve insanlığa aykırı olmaması şartı aranmıştır.¹⁰⁵ Haddi zâtında bu yaklaşım, insan haklarını korumak noktasında ideal bir yaklaşım biçimi olmakla birlikte burada asıl amacın işgalcilerin kendi sistemlerini halka dayatmak olduğu fakat bunu insan hakları kılıfına sokarak, ince ayar çekerek yaptıkları yönünde

¹⁰² Abdullah, *Sharīah in Africa*, 84.

¹⁰³ Philip Ostien, "An Opportunity Missed by Nigerian Christians; the Sharīah Debate of 1976-78 Revisited", *The Sharīah Debate*, ed. Benjamin F. Soares (Leiden and Boston: Brill, 2006), 221-255.

¹⁰⁴ A. O. Belgore, "History of Sharīah in Nigeria", *The 1999 Nigerian Constitution and the Sharīah* (Ilorin, 2000), 6.

¹⁰⁵ Philip Ostien, "Nigeria's Sharia Penal Codes", *Sharia Implementation in Northern Nigeria 1999-2006* (Ibadan: Ibadan: Spectrum Books Ltd., 2006), IV: 171-203; Henry J Richardson III, "African Penal Systems", by Alan Milner", *Indiana Law* 47/3 (1972): 593-600.

değerlendirmeler bulunmaktadır. Nitekim Lugard'ın Kuzey Nijerya Müdürlüğü Yüksek Komiseri olarak İngilizlerin doğrudan kontrolü ve gözetimi altındaki yönetimi bunun kanıtıdır. Lugard, 1900 yılının 4. ve 5. Protektora Mahkemesi Bildirgesine göre protektora için aynı derecede yasa yapma ile yetkilendirilmiştir. Bildiri şöyledir:

“Alkali ve Emirler eskiden olduğu gibi mahkemeleri idare ederler ama rüşvet yasaktır ve mahkumların sakatlanması ve insanlık dışı uygulamalarla insanların cezaevlerinde hapsedilmesi yasal değildir... İdam cezası Genel Vali'nin rızası olmadan infaz edilmeyecektir. Herkes, Genel Vali'ye itiraz etme hakkına sahiptir, ancak; Yerel mahkemelerin davaları ülkenin yasaları ve gelenekleriyle uyumlu olmak zorundadır.”¹⁰⁶

Bildiriye eleştirel olarak sömürge yönetiminin amaçlarına ulaşmada "ödül-ceza" yaklaşımını kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarını söylemek mümkündür. Bildirinin ilk bölümü, hâkimlere rüşveti ve mahkumlara yönelik insanlık dışı muamele gibi olası çirkin eylemleri yasaklamıştır. Bu, insan haklarının korunmasına olan bağlılıkları ve taahhütleri kanıtlamak için gerçekten çekici ve inandırıcı gelmektedir. İşin gerçeği ise yerel sistemin sömürgeciliğe tamamen boyun eğdirilmesini içeren bildirinin son bölümünde yer almaktadır. 1904 yılında cezaî konularda karar vermek üzere sekiz mahkeme ve Kuzey Nijerya'da ceza kanunu yürürlüğe girmiştir. 1906 bildirisi ile *Alkali* mahkemeleri ve adlî mahkemeler olmak üzere iki tür yerel mahkeme kurulmuştur. *Alkali* mahkemeleri Alkaliler tarafından, adlî mahkemeler ise Emirler tarafından yönetilmiştir. Aynı yıl içinde Emirlerin imtiyazlarının yeniden tanımlanması ve sınırsız sivil ve cezaî yargı yetkisinin onlara tanınması gerçekleşmiştir. Bir çok Müslüman araştırmacıya göre bütün bunlar İslam lehine yapılmış gibi görünmekle birlikte İngiliz yönetimi tarafından İslam hukukunu tamamen ortadan kaldırmak için Müslümanlar ve İslam hukuku aleyhine kurulan bir tuzak olduğu sonradan ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷

Sonuç olarak 1914'te Kuzey ve Güney'in birleşmesi sırasında, Kuzey Nijerya'da kurulmuş tam teşekküllü bir İslam hukuku sisteminin varlığı aşıkardır.¹⁰⁸ Halbuki 1914'te halihazırda var olan İslam hukukunu kökünden yok etmek için bir araç olarak kullanılan yerel Mahkeme Nizamnamesi yayımlanmıştır. Yerel Mahkeme Bildirgesi'nde yapılan

¹⁰⁶ Rudolph Peters, *Islamic Criminal Law in Nigeria*, (Ibadan: Spectrum Books Limited, 2003), 7.

¹⁰⁷ Belgore, “History of Shari’ah in Nigeria”, 8.

¹⁰⁸ I. H. Chiroma, “Development and Application of Shari’ah (Islamic) Criminal Law in a Constitutional Democracy; Issues and Challenges”, *Human Rights Protection in Administration of Shari’ah Justice System*, ed. Joy Ngozi Ezeilo (Enugu: Women Aid Collective (WACOL), 2005), 12.

birkaç değişiklikten sonra, 1904 tarihli Ceza Kanununun 4'üncü maddesi, 1933 tarihli Yerel Mahkeme Kararnamesi ile şöyle değiştirilmiştir: “Nijerya'da yerel bir mahkeme dışında herhangi bir mahkemede, başka bir yönetmelik veya yasanın açık hükümleri dışında bir suçtan dolayı hiçbir kimse yargılanamaz veya cezalandırılmaz.”¹⁰⁹

Bu gelişmeyle birlikte dayak ve idam cezası kaldırılmış ve Brooke Komisyonu'nun tavsiyesi üzerine 1946 yılına kadar Yerli hukuk ve örf çatisı altında şariat kanunlarının uygulanmasına sınır getirilmiştir.¹¹⁰ Bu hükmün amacının ne olduğu, 1947'ye kadar, Tsofo Gubba'ya karşı Gwandu Yerli otoritesi davasına kadar fark edilmemiştir. Bu davada Gubba, karısıyla ilişkisi olduğunu düşündüğü bir kişiyi öldürmek istediği için kasten cinayetten suçlu bulunmuştur. Bu eylem İslam hukukuna göre kasten cinayet olarak kabul edildiği için Gwandu Emiri Mahkemede Gubba'yı idama mahkum etmiştir. İngiliz yasalarına göre, bu tür provokasyonlar sadece kasıtsız cinayet olarak kabul edilmekte ve suçlu idamdan daha hafif bir şekilde cezalandırılmaktadır. Bunun ışığında, ceza iptal edilmiştir.¹¹¹ Dolayısı ile Yerel Mahkeme, İslam ceza hukukunu ancak ulusun ceza kanununda böyle bir durum için bir hüküm bulunmadığında uygulayabilmektedir. Müslüman yargıçların bu davaya ve benzerlerine karşı protesto ve tepkisi, 1956'da değiştirilen yönetmelikle, bölgedeki herhangi bir yerel mahkemede Müslümanların kişisel statü hukuku ve cezai meselelere ilişkin temyizleri karara bağlama sorumluluğuna sahip olmasını sağlamak üzere Müslüman Temyiz Mahkemesi'nin kurulmasına yol açmıştır.¹¹²

1.4.3. Nijerya'nın Bağımsızlık Öncesi Döneminde İslam Hukuku

Nijerya'da bağımsızlık meselesinin alevlenmesiyle birlikte sömürgecilerin ülkeyi terk etmek zorunda kalacakları anlaşıncı, mevcut siyasi otorite İslam hukukunu ciddi bir esarete sokmaya çalışmıştır. 1958 yılında Londra'da düzenlenen bir anayasa konferansında, Nijerya kanunlarında yazılı olan ceza kanunları dışındaki tüm ceza hukuk sistemlerinin sona erdirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu önerge, güneyli temsilcilerin

¹⁰⁹ Peters, *Islamic Criminal Law in Nigeria*, 6-9.

¹¹⁰ Abdulmalik Bappa Mahmud, *A Brief History of Shariah in the Defunct Northern Nigeria* (Jos: Jos University press, 1988), 11.

¹¹¹ Mahmud, *A Brief History of Shariah in the Defunct Northern Nigeria*, 17.

¹¹² I. H. Chiroma, “Development and Application of Shariāh (Islamic) Criminal Law in a Constitutional Democracy; Issues and Challenges”, 193.

takdirini kazanmış ve karar şu şekilde kabul edilmiştir: “Yazılı bir kanunla düzenlenmiş bir suç dışında hiç kimse ceza gerektiren bir suçtan yargılanamaz”.¹¹³

İngiliz Sömürge Hukuku'nu ima eden "yazılı hukuk" ifadesi ile İslam hukuku tanımın dışında tutulmuştur. Bu yasa, ülkenin 1960 anayasası ile girmiştir.¹¹⁴ Kuzeyli Müslümanlar bundan hoşnut olmamışlar ve İngiliz Ceza Yasası'nı kabul etmemişlerdir. Çünkü bu yasa Müslümanların yaşam tarzlarına doğrudan bir müdahale olarak görülmüştür. Müslümanlar kendi kültürlerini ve dinlerini koruyacak bir yasaya ihtiyaç duymuştur. Yaşanılan bu olaylara çözüm olarak Kuzey Bölgesel Hükümeti Sudan, Libya ve Pakistan'da yürürlükte olan yasaları incelemek üzere bir Komite kurmuşlardır. Komite Raporuna göre Hukukçular Heyeti atanmıştır. Bu heyet şunlardan oluşmaktadır:

1. Sudan Başyargıcı Muhammed Ebu Rannat
2. Pakistanlı Yargıç Muhammed Şerif
3. Londra Afrika ve Doğu Çalışmaları Okulu'ndan Profesör J. N. D. Anderson.
4. Shettima Kashim Bey, The Waziri of Borno
5. Bay Peter Achimugu, Kuzey'in Hristiyan bir politikacısı.
6. Bida'nın Baş Alkalisi Mallam Musa

Bu kurul, İslam Ceza Kanunu yerine Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulünü kabul edip tavsiye etmiştir. Hukukçuların raporu 10 Eylül 1959'da sunulmuştur.¹¹⁵ Bu Ceza Kanunu oluşumunun İslam hukukuna aykırı olduğu değerlendirilmektedir. İslam Ceza Hukukunda yer alan hükümlerin tamamen seküler bir dünya görüşüne dayalı hukuk lehine terk edilmesi, Nijerya'da uzun süredir devam eden İslam hukuku tartışmalarının başlangıcı olmuştur. Anayasa Taslağı Komisyonu'nun İslam'ı bir yaşam biçimi olarak değil de diğer dinler gibi bir din olarak görmesi nedeniyle Ceza Kanunu kusurlu bulunmuştur. Bu haliyle İslam hukuku, 1960 Nijerya Anayasasına göre şu özellikleri kazanmıştır:

İslam hukuku, İngiliz ortak hukuku ve örf ve âdet hukukundan sonra üçüncü Nijerya yasası olarak kabul edilmiştir.

1960 anayasasının 189(5) maddesinde, İslam hukuku yargı yetkisi daraltılmıştır. Aynı şekilde 1999 Anayasası'nın 182. maddesinde de şu şekilde İslam'daki ahval-i şahsiyye

¹¹³ Abdul Malik Bappa Mahmud, *A Brief History of Shari'ah in the Defunct Northern Nigeria*, 1st Baskı (Jos: Jos University press, 1988), 23.

¹¹⁴ Mahmud, *A Brief History of Shariah in the Defunct Northern Nigeria*, 23.

¹¹⁵ I. H. Chiroma, “Development and Application of Shari'ah (Islamic) Criminal Law in a Constitutional Democracy; Issues and Challenges”, 193.

anlayışının sınırları daraltılmıştır: “Federal şeriat Temyiz Mahkemesi, evlilik, Boşanma, Vakıf, Hediye, Vasiyet ve Çocuk velayeti ile ilgili ahval-i şahsiyyenin herhangi bir sorununu ve tarafların rıza gösterdiği diğer tüm soruları karara bağlamaya yetkilidir”.¹¹⁶ İslam hukuku İngiliz hukukuna tabi kılınmıştır. Anayasa taslağı cilt I sayfa (VII) 'de şöyle belirtilmektedir: “İslam hukuku veya örf ve âdet hukuku, nihayetinde ‘eşitliğin anlamını’ İngiliz hukukunda anlaşıldığı şekliyle yorumlamalıdır.”¹¹⁷

Ceza kanununa yapılan diğer eleştiriler ve Kuzey Müslümanlarının hak hukuk ihtiyacını giderememesinin gerekçesi olarak ileri sürülen argümanlar ise şunlardır:

1. Heyet başkanı Abu Rannat ve Adalet Şerifi gibi Hukukçular Heyeti'nin bazı önde gelen üyeleri, İngiliz eğitimli avukatlardır. Ayrıca diğer tüm üyeler İslam hukuku hakkında pek bir şey bilmemektedir. Bu kesinlikle heyetin vereceği kararlar etrafında şüpheyi uyandırmıştır.
2. Heyetin hazırladığı Taslak, Lord Macaulay (Bir İngiliz avukat) tarafından hazırlanan bir yasaya dayanmıştır.
3. Ceza kanununda irtidat gibi İslam hukukunca suç olarak görülen hususlar suç kapsamından çıkarılarak hariç tutulmuştur.
4. Ceza kanununda çeşitli suçlar için verilen cezaların neredeyse tamamı İslam ceza hukuku ilkeleriyle çelişmektedir.
6. Ceza kanunu, İslam ceza hukukunun işleyişinden elde edilebilecek sonuçlar düşünüldüğünde suç ile haksız fiil arasında ayırım yapmaya çalışmıştır.¹¹⁸

1.4.4. Bağımsızlık Sonrası Dönemde İslam Hukuku

Şeriat Temyiz Mahkemesi 1 Ekim 1960'ta bir baş kadı, bir baş kadı yardımcısı ve üç yargıç ile göreve başlamıştır. Federasyon'un 1960 Anayasası'nın 10. Maddesine göre Şeriat Mahkemesi'nin yargı yetkisi şunlardır: Bu yasada aksi belirtilmedikçe mahkeme, Müslüman kişisel hukuku ile ilgili sorunları içeren durumlarda bölgesel anlamda temyizi dinleme ve karar verme yetkisine sahiptir:

- (a) “a” derecesi bir yerel mahkeme
- (b) “a” dereceli sınırlı mahkeme

¹¹⁶ 1999 Anayasası'nın 182. Maddesi.

¹¹⁷ I. K. R Sulaiman, “The Shari’ah and the Nigerian Draft Constitution”, *Journals of Islamic and Comparative Law (JICL)* 10 (1981): 12.

¹¹⁸ K. S. Chukkol, “The Penal Code Origins, Application and Limitation”, *Understanding Sharī’ah in Nigeria*, ed. I. Yakubu, 2005, 162.

Kuzey Nijerya'daki Müslümanlar daha sonra Ceza Yasası'nın İslam hukukunun yerini alamayacağını anlamışlardır. Halkın özlemlerine yanıt olarak, Zamfara eyalet hükümeti 27 Ocak 2000'de o güne kadar gelmiş bütün İslami müktesebatı dikkate alarak kapsamlı bir İslam ceza hukuku hazırlayıp yasalaştırmış ve yeniden uygulamaya koymuştur.¹¹⁹ Zamfara Eyalet Meclisi, eyaleti İslam hukukuna göre yönetmek için yeni şeriat mahkemelerinin kurulmasına yönelik bir yasa tasarısını kabul etmiştir. Bu yasa tasarısı, 1999 anayasasının çeşitli maddelerine dayanılarak ve din özgürlüğünü garanti altına alarak 8 Ekim 1999'da Eyalet valisi Ahmed Sani Yarima tarafından imzalanmıştır. Gönderilen yasa tasarısı, üç aylık bir geçiş döneminden sonra o zamanki mevcut bölge mahkemelerinin yerini alarak şeriat mahkemelerinin kurulmasına izin vermiştir. Kurulan mahkemeler, İslam hukuku meselelerinde hem hukuki hem de cezai yargı yetkisine sahiptir. Şeriat Mahkemeleri 1999 anayasasının 6(4)(k) maddesine göre ve Şeriat Ceza Kanunu (*Sharia Penal Code-SPC*) aynı anayasanın 36 (2) maddesine göre kurulmuştur.¹²⁰ Zamfara Eyalet Valisi tarafından 27 Ocak 2000 tarihinde kabul edilen ceza kanunu, irtidat gibi anayasal ihtilaflara yol açabilecek birkaç konu dışında, İslam Ceza Kanununda yer alan hudûd, kısas ve te'zir cezalarını kapsar. Kuzey Nijerya'dan on bir eyalet, şeriat mahkemesinin yargı yetkisinin ceza muhakemesi alanlarını kapsayacak şekilde genişletilmesinde Zamfara'ya katılmıştır. Bu eyaletler Bauchi, Jigawa, Kano, Kebbi, Sokoto, Yobe, Nijer, Borno, Gombe, Kaduna ve Katsina'dır. Maliki ekolüne göre ceza hukukunun getirilmesiyle şeriat uygulamasını yeniden başlatan tüm eyaletler, İslam hukukunun yargı yetkisinin genişletilmesi için anayasa hükümlerine dayanmışlardır. Nijerya, bağımsızlıktan bu yana İslam hukuk sistemini tanıyan beş anayasa görmüştür.¹²¹ Çeşitli anayasaların İslam'ın takdir edilmiş hukuku karşısındaki konumu, sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir.

¹¹⁹ Peters, *Islamic Criminal Law in Nigeria*, 13-26.

¹²⁰ Peters, *Islamic Criminal Law in Nigeria*, 26.

¹²¹ Peters, *Islamic Criminal Law in Nigeria*, 13-26.

2. BÖLÜM: NİJERYA YASALARINDA İSLAM HUKUKUNA İLİŞKİN GENEL HÜKÜMLER

Anayasa bir kavram olarak, Latince “constitutio” teriminden türetilerek batı dillerine aktarılmış ve en erken 18. asırla beraber bu dillere ait sözlüklere girmiştir.¹²² "Anayasa" kelimesi yer almamakla birlikte, farklı dönemlere göre bu anlamı yansıtan çeşitli terimler kullanılmıştır. Başka bir deyişle, siyasal iktidarın statüsünü belirleyen birtakım geleneksel sözlü kurallar yahut yazılı kurallar tarihin muhtelif dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Aradaki fark, aydınlanma çağına kadar bu kuralların siyasal iktidarı sınırlandırma ve özgürlükleri güvence altına alma işlevi görmemesidir. Aksi takdirde, anayasanın yalnızca siyasal bir toplumun yönetimine ilişkin kurallara bağlanması için 18. yüzyıla kadar zaman geçirmeye gerek kalmadığını söylemek mümkündür. Çünkü daha önceki dönemlerde birçok yazar bu anlamda çeşitli kavramları kullanmıştır. Nitekim Aristoteles, *Politika* adlı eserinde anayasa ile hükümetin birbirinden ayrılamayacağını ve bu iki kavramın aynı anlama geldiğini belirtmiştir.¹²³

Genel anlamda anayasa, bir devletin yönetim şeklini belirleyen, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren ve vatandaşların kamu haklarını ilan eden yasadır.¹²⁴ Öyleyse anayasalar, devletlerin esas teşkilatlarını, siyasal ve sosyal yapılarını, temel organlarını, bunların kuruluş biçimlerini, görev ve yetkilerini düzenleyen yasalar demektir.¹²⁵ Ayrıca maddî anlamda anayasanın içeriği, siyasal iktidarın elde edilmesine ve kullanılmasına, yurttaşların temel hak ve özgürlüklerine ilişkin -yazılı veya yazılı olmayan- kurallarla belirlenir.¹²⁶

Belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insan, anayasa karşısında iki bakımdan merkezi konuma sahiptir: Tüm anayasal kurumları kendisi yaratmıştır, fakat bizzat mevcudiyet verdiği kurumlara karşı koyduğu kurallarla kendini koruma niteliğine sahiptir. Bunu kendi varlığını garanti altına almak için yapmıştır. Diğer bir söyleyişle, bedeni varlığını ve sosyal yaşayışını güvence altına almak için siyasi örgütlenmeyi oluşturan insan, bu örgüte karşı da kendini bireysel veya toplu olarak koruma ihtiyacı duymuştur.

¹²² Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel kısım*, 2. (Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, 2019), 39.

¹²³ Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel kısım*, 40.

¹²⁴ “Anayasa Nedir”, *Nedir.org*, 2014, <https://anayasa.nedir.org/>. Erişim Tarihi: 23/08/ 2022.

¹²⁵ Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi (1808-2007)*, 3. (Ankara: Berikan Yayınları, 2010).

¹²⁶ İbrahim Özden Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, 3. (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2006), 14.

İnsanların kurduğu siyasi bir yapı olan devletin asıl koruyucusunun hak ve özgürlükler olduğu söylenir.¹²⁷ Bununla birlikte, belli bir yeryüzü parçası olarak insanın üzerinde yaşadığı mekân (çevre), anayasa hukukunun kavramlarının belirlenmesinde ikincil konumda kalmıştır. İnsanoğlu varlığını, üzerinde yaşadığı çevreye borçlu olmasına karşın, anayasa hukuku ekseninde mücadelesini daha çok kendisinin varlık kazandırdığı örgüte karşı vermiştir.¹²⁸

Anayasa, kavramsal bir mercekten incelendiğinde onun, insan toplumları kadar eski olduğu görülmektedir. Bir toplumun okuryazarlık düzeyine ve gelişimine bağlı olarak, erken anayasalar ya yazılı olarak ortaya çıkmış (hukuk kuralları) ya da büyük ölçüde toplumun gelenek ve göreneklerinden (normlarından) çıkarılmış veya bunlara atıfta bulunulmuştur.¹²⁹

Yazılı bir anayasa olarak kabul edilebilecek güzel bir örnek Medine vesikasıdır. Medine vesikası, Resulullah'ın (a.s) Medine'deki İslam toplumunu daha önceden pekiştirip sağlamlaştırma çabaları adına ortaya konulan bir belge hüviyetindedir. O, ilk İslam devletinin anayasası olmasının yanı sıra, aynı zamanda yer yüzünde bir devletin ortaya koymuş olduğu ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir.¹³⁰

Bu bölümde İslam hukuku ve şer'î mahkemelerin, Nijerya anayasasında ve diğer yasalardaki yerine daha fazla ışık tutulup şeriat uygulamasında en çok tartışılan insan hakları ihlali, kanuni temsilci olarak Hisbe, şeriat eyaletlerinde gayrimüslim hakları, şeriatın "laik bir devlet" ile uyumluluğu gibi konular tartışılacaktır.

2.1. Nijerya Anayasası ve İslam Hukuku

Nijerya, anayasal hükümetin işleyişinde başarılı ülkelerden biridir.¹³¹ Nijerya'da anayasa üstündür ve hükümleri Nijerya Federal Cumhuriyeti genelinde yetkili makamlar üzerinde bağlayıcı güce sahiptir. Bu itibarla, herhangi bir kişi veya grup, anayasa hükümlerine

¹²⁷ Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, 1.

¹²⁸ Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri*, 1.

¹²⁹ University of Dar es Salaam – School of Law) Jaba Shadrack (Department of Public Law, “The Constitutional History: Development Of Constitution In Socio-Economic Perspective”, https://jabashadrack.blogspot.com/2011/12/constitutional-history-development-of_14.html.54. Erişim Tarihi: 14/11/2021.

¹³⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi Hayatı*, 4. (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 353.

¹³¹ Herbert John Spiro, “Constitution”, *Encyclopedia Britannica*, 2021, <https://www.britannica.com/topic/constitution-politics-and-law>. Erişim Tarihi: 15/07/2021.

uygun olmadıkça Nijerya hükümetini veya hükümetin herhangi bir bölümünü kontrol altına alamamaktadır.¹³²

Nijerya'nın anayasal gelişim tarihi iki döneme/kuşağa şöyle ayrılabilir:

a. Altı tane anayasal belgeyi (1914, 1922, 1946, 1951, 1954 ve 1960) kapsayan sömürge dönemi veya bağımsızlık öncesi dönem.

b. Bağımsızlık sonrası anayasal üç tane belgeyi (1963, 1979 ve 1999) kapsayan dönem.¹³³

Bağımsızlık öncesi anayasaların her biri, İngiliz hükümdarının konsey düzenlemesiyle (yani: İngiliz hükümdarının kanun hükmünde kararnamesiyle) yürürlüğe girmiştir. Buna mukabil bağımsızlık sonrası anayasalar, meclis kararı (örneğin: 1963 Anayasası) ve askeri kararname ile (örneğin: 1979 ve 1999) iki şekilde yasallaştırılmıştır.¹³⁴ Bu bağlamda, her bir anayasada İslam hukuku geniş olarak yer almaktadır.

2.1.1. 1960 Anayasası

Nijerya'ya 1 Ekim 1960'ta bağımsızlık verildikten sonra, yeni bir şafağın başlangıcı için yeni bir anayasa taslağının hazırlanması gerekmiştir. 1960 Anayasası Kraliçe II. Elizabeth devlet başkanı olduğu dönemde Nijerya'nın bağımsız bir devlet olarak yaptığı ilk anayasadır. Bu anayasa, milliyetçilerin Lyttleton anayasasına karşı dile getirdikleri memnuniyetsizlikler sonucu yapılmış ve 1957'de milliyetçilerin ileri sürdükleri önerileri tartışmak üzere bir konferans düzenlenmiştir.¹³⁵

1960 Kuzey Nijerya Anayasası'nın üçüncü programı, 1960 tarihli ve 16 Sayılı Kanun kapsamında şer'î mahkemeleri ve Şariat temyiz mahkemelerini kabul etmiştir.¹³⁶ Hristiyan, İslam ve örf hukukunun cezai boyutlarını birleştiren bölgenin ceza yasası göz önüne alındığında, bu anayasa Bölüm 52.5'te 'İslam hukukunu; aile ilişkileri, evlilik, boşanma, çocuğun velayeti, vakıf, hediyeler ve diğerleri gibi esasen ahval-i şahsiyye açısından tanımlamıştır. Bu nedenle Nijerya'da üç hukuk sistemi vardır: İslam hukuku, gelenek hukuku (örf & âdet) ve genel hukuk. Genel hukuk, İngiliz sömürge hukuku ile

¹³² "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999", 1999.

¹³³ Olumuyiwa Olayinka, "Evolution of Nigeria constitution 1914 to 1999", *Olumuyiwa Olayinka's Blog*, 2016, <https://olumuyiwaolayinka.wordpress.com/2016/09/17/history-evolution-of-nigeria-constitution-1914-to-1999/>. Erişim Tarihi: 05/01/ 2021.

¹³⁴ Olayinka, "Evolution of Nigeria constitution 1914 to 1999".

¹³⁵ Edeh Samuel Chukwuemeka, "Differences Between 1960 and 1963 Constitution of Nigeria", *BScholarly*, <https://bscholarly.com/differences-between-1960-1963-constitution-nigeria/>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.

¹³⁶ J Isawa Elaigwu v.d., "The Shadow of Sharia over Nigerian Federalism The Shadow of Sharia" 33/3 (2020): 123-144.

federal hükümet, askeri rejimler ve eyalet hükümetleri tarafından ilan edilen kanun ve kararnamelerin bir bileşimidir.¹³⁷

Nijerya'nın bağımsızlığını kazanmasının ve İngiliz sömürgecilerinden kurtuluşunun ardından hazırlanan 1960 anayasanın 112. Bölümü İslam hukuku konularını şu şekilde ele almıştır:

(1)Aşağıdaki durumlarda, Şeriat Temyiz Mahkemesinin kararlarından Federal Yargıtay Mahkemesi'ne temyiz başvurusu yapılır;

- a. Bu anayasanın veya bir bölgenin anayasasının yorumlanmasına ilişkin sorular hakkında karar;
- b. Bu anayasanın II. bölümünün hükümlerinden her birinin herhangi bir kişiyle ilgili olarak ihlal edilip edilmediğine ilişkin sorular üzerine kararlar;
- c. Kuzey Nijerya'da yürürlükte olan herhangi bir yasanın öngördüğü diğer davalar: bu alt bölümün (a) veya (b) paragrafında, medeni işlemler için geçerli olduğu sürece (hiçbir şeyin olmaması şartıyla) Kuzey Nijerya Yüksek Mahkemesi ve Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin yargı yetkisine ilişkin herhangi bir soru ile ilgili olarak Karar Mahkemesi'nin kararı belirlemek için yetkili olduğu herhangi bir temyiz hakkı tanıyacaktır.

(2)Bu bölümün (i) maddesi/bendi hükümlerine tabi olmak üzere, Kuzey Nijerya'da herhangi bir yasa ile öngörülebilecek durumlarda, Federal Yargıtay'ın izniyle, Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin veya Karar Mahkemesi'nin kararlarından Federal Yargıtay'a başvurulur.

(3)Bu bölüm tarafından verilen Şeriat Temyiz Mahkemesi kararlarından Federal Yargıtay'a itiraz hakkı:

- a. Taraflardan birinin isteği üzerine veya konuyla ilgisi olan başka bir kişinin talebiyle, Şeriat Temyiz Mahkemesi veya Federal Yargıtay'ın izniyle uygulanabilir olacaktır.
- b. Federal Yargıtay'ın yetkisini, uygulamasını ve prosedürünü düzenleyen, Kuzey Nijerya'da muvakkaten yürürlükte olan herhangi bir parlamento kararı ve mahkeme kurallarına uygun olarak uygulanacaktır.¹³⁸

¹³⁷ Elaigwu v.d., "The Shadow of Sharia over Nigerian Federalism The Shadow of Sharia".

¹³⁸ "1960 Constitution of Nigeria", *Law Nigeria Admin*, 2018, <https://constitution.lawnigeria.com/2018/03/26/1960-constitution-of-nigeria-the-nigerian-constitution-hub/>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.

Yukarıdakilerden, anayasanın, Kuzey Bölgesi'nde, Şeriat Temyiz Mahkemesi'ne kadar çeşitli düzeylerde şer'î mahkemelerin kurulmasına izin verdiği ve Şeriat Temyiz Mahkemesi'ne yapılan herhangi bir temyiz başvurusunun yalnızca Federal Yargıtay'a gönderilebileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu anayasanın yürürlüğe girdiği tarihte, 1956'da Kuzey Nijerya'da Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden kaynaklanan, İslam hukuku uygulamasında büyük bir gerileme yaşanmıştır.¹³⁹ Bu kanun, Yerli ve Emir mahkemelerinde ceza davalarında uygulanan İslam hukuku emirlerinin yerini almıştır. Bu durumdan dolayı ceza hukuku İslam hukukundan bütünüyle ancak aşamalı olarak ayrılmıştır. İslam hukuku bile, bağımsız anayasanın 10. bölümünde kategorik olarak “hukuk-u şahsiyye” olarak anılmıştır. “Tabi bu kanunda aksi belirtilmedikçe, Mahkeme, (a) "A" Derecesi yerel mahkemelerin; (b) "A" Derecesi sınırlı mahkemenin herhangi bir kararından, Müslüman Şahsî Hukuku (ahvâl-i şahsiyye) ile ilgili soruları içeren davalarda, bölgesel meselelere ilişkin temyizi dinleme ve karar verme yetkisine sahip olacaktır.”¹⁴⁰

Nijerya hukuk sistemine uyum sağlamak, İslam ceza hukukunun uygulanmasına sıklıkla eşlik eden kötü şöhrete son vermek ve İslam hukukuna uluslararası destek oluşturmak için ceza kanununun getirildiğine dair iddialar bulunmaktadır.¹⁴¹ Ancak, tüm bu iddialar şüphelidir. Zira daha sonraki olaylar aksini kanıtlamıştır. Ayrıca Nijerya bağımsız hale geldiğinde vatandaşlarının tercih ettikleri hukuk modelini ayırt etmekte özgür olacağı beklentisine girilmiş, ancak hakikat bunun aksini de ispatlamıştır.

2.1.2. 1963 Cumhuriyet Anayasası

Bağımsız Nijerya'nın ikinci anayasası, ülkeyi federal bir cumhuriyet olarak kurmuş ve 1 Ekim 1963'te (Nijerya'nın bağımsız bir ulus olarak üçüncü yıldönümü) yürürlüğe girmiştir. Westminster sistemine dayanan 1963 Anayasası, 1966'da bir askeri darbeyle Nijerya'nın demokratik kurumlarını devirene kadar yürürlükte kalmıştır. 1960 Bağımsızlık Anayasası'nın kusurlarının ve özellikle Nijeryalıların kendi işlerini tam olarak kontrol etme isteklerinin, 1963 Anayasasının hazırlanmasına ve nihayetinde ilan edilmesine yol açtığına inanılmaktadır.¹⁴²

¹³⁹ Sodiq, “A History of Islamic Law In Nigeria : Past and Present” 24.

¹⁴⁰ “1960 Constitution of Nigeria”.

¹⁴¹ Sodiq, “A History Of Islamic Law In Nigeria : Past And Present”, 98-99.

¹⁴² “The Nigerian 1963 Republican Constitution”, *StudyHQ*, 2021, <https://studyhq.net/1963-republican-constitution/>. Erişim Tarihi: 05/01/ 2021.

Bu Anayasanın kendine has özelliklerinden bazıları şunlardır:

- Bir seçilmiş başkan, bağımsızlık anayasası uyarınca Nijerya'nın başı olan İngiliz hükümdarının yerine devlet başkanı olmuştur.
- Anayasa yerli bir anayasadır,
- Yargıtay, *British Privy Council*'inin yerine son temyiz mahkemesi haline gelmiştir.¹⁴³ 1963 Cumhuriyet Anayasası'ndan İslam hukukunun anayasaya uygunluğuna ilişkin alıntı, bölüm 119(1)'de verilmektedir.¹⁴⁴

1960 anayasasının şer'i hukuk hakkında 1963 anayasasına göre daha fazla ayrıntı içerdiği görülmektedir.

2.1.3. 1979 Anayasası

1 Ekim 1979'da Nijerya'da sivil yönetimin yeniden kurulmasıyla birlikte neredeyse on dört yıllık askeri yönetimin sona ermesi, Afrika ve İngiliz Milletler Topluluğu (CM) için kaçınılmaz olarak büyük önem taşıyan bir dönüm noktası olmuştur. Nijerya'nın Westminster'ı reddederek 'Washington modeli'nin bir versiyonu olarak kabul edilebilecek yeni bir anayasal yapıyı benimsemesi durumu Nijerya'nın bu olaya ayrıca önem verdiğinin göstergesidir.¹⁴⁵ Tıpkı daha önceki anayasaların İngiliz anayasal fikirlerini yansıttığı gibi, 1979 Anayasası da kaçınılmaz olarak birbirini izleyen askeri hükümetler, iç savaşın kargaşası, petrol patlaması ve onun öngördüğü büyük ekonomik değişiklikler altındaki on dört çalkantılı yılın amansız etkisini yansıtmaktadır.¹⁴⁶

İslam hukukuna gelince, 1979 Anayasası'nın 240. maddesi de Şariat Temyiz Mahkemesi'nin kurulmasını ve İslam hukukunun olduğu gibi uygulanmasını, daha kapsamlı ve açık bir şekilde şöyle öngörmüştür:

- 1) Bunu gerektiren herhangi bir eyalet için bir Şariat Temyiz Mahkemesi olacaktır.

¹⁴³ "Nigerian 1963 Republican Constitution", *NigerianScholars*, <https://nigerianscholars.com/tutorials/west-african-constitutional-development/nigerian-1963-republican-constitution/>. Erişim Tarihi: 05/01/ 2021.

¹⁴⁴ "Nigerian 1963 Republican Constitution".

¹⁴⁵ James S. Read, "The New Constitution of Nigeria , 1979 : " The Washington Model "?", *School of Oriental and African Studies* 23/2 (1979): 131.

¹⁴⁶ Read, "The New Constitution of Nigeria , 1979 : " The Washington Model "?", 131.

- 2) Eyaletin Şeriat Temyiz Mahkemesi, (a) Şeriat Temyiz Mahkemesi büyük kâdısından ve (b) Eyalet Meclisi tarafından belirlenebilecek kadar Şeriat Temyiz Mahkemesi kâdılarında oluşacaktır.¹⁴⁷

Burada, İslam hukukunun uygulanmasını ülkenin kuzey bölgesiyle sınırlayan önceki anayasalardan farklı olarak, 1979 Anayasasının, bunu yapmak isteyen herhangi bir eyalete, Eyaletin Meclisi aracılığıyla ilerlemelerine izin verdiği görülmektedir.

Aynı Anayasanın 242. maddesinde Şeriat Temyiz Mahkemesinin yargı yetkisi şöyle belirtilmektedir:

1. Bir eyaletin Şeriat Temyiz Mahkemesi, eyaletin hukuku tarafından kendisine verilen diğer yargı yetkilerinin yanı sıra, bu bölümün 2. fıkrasının hükümlerine uygun olarak, karar verebileceği Müslüman ahval-i şahsiyye sorularını içeren sivil davalarla ilgili olarak temyiz ve denetim yargı yetkisini kullanacaktır.
2. Bu bölümün (1) numaralı alt bölümünün amaçları doğrultusunda, Şeriat Temyiz Mahkemesi aşağıdakileri karar vermeye yetkilidir:
 - a. ...Böyle bir evlilik geçerliliği veya sona ermesi ile ilgili bir konu veya böyle bir evliliğe bağlı olan aile ilişkisi veya çocuk velayeti ile ilgili bir konu da dahil olmak üzere, bu kanuna göre yapılan bir evlilikle ilgili ahval-i şahsiyyeye dahil olan herhangi bir konu;
 - b. Yargılamanın tüm taraflarının Müslüman olduğu durumlarda, evliliğin geçerliliği veya sona ermesi de dahil olmak üzere bir evlilikle ilgili veya aile ilişkisi, bir evlat edinme yahut bir bebeğin velayeti ile ilgili ahval-i şahsiyyeye ilgili herhangi bir konu;
 - c. Vakıf, hediye, vasiyet veya verasetle ilgili davalarda söz konusu kişinin Müslüman olduğu ahval-i şahsiyyeye ilgili herhangi bir konu;
 - d. Müslüman olan bir bebek, müsrif veya akıl sağlığı yerinde olmayan bir kişinin nafaka, vesayet ve fiziksel yahut zihinsel engelli bir Müslüman ile ilgili herhangi bir ahval-i şahsiyyede bulunan konu;
 - e. Yargılamanın tüm tarafları (Müslüman olsunlar veya olmasınlar) ilk derece mahkemesinden bu davanın İslam ahval-i şahsiyye esaslarına göre karara bağlanmasını talep etmişlerse.¹⁴⁸

¹⁴⁷ “1979 Constitution of Nigeria”, *Law Nigeria Admin*, y.y., <https://constitution.lawnigeria.com/2018/03/26/1979-constitution-of-nigeria-the-nigerian-constitution-hub/>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2021.

¹⁴⁸ “1979 Constitution of Nigeria”.

Yukarıdakiler, ilgili taraflar ve ele aldığı konular bakımından İslam hukukunun yargı yetkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca 1979 anayasasının 243 ve 244. maddeleri şeriat konusunu şu şekilde ele almaktadır:

(243) Bu anayasa veya herhangi bir yasa ile kendisine verilen yargı yetkisini kullanmak amacıyla, bir devletin Şeriat Temyiz Mahkemesi o mahkemenin en az iki kâdısından oluşmaktaysa usulüne uygun olarak oluşturulur.

(244) Bir devletin Şeriat Temyiz Mahkemesi, bu anayasa veya herhangi bir yasa tarafından kendisine verilen yargı yetkisini, zaman zaman eyalet meclisi tarafından belirlenen teamül ve usule uygun olarak kullanır.¹⁴⁹

2.1.4. 1987 Anayasası

1987 anayasası, Şeriat Temyiz Mahkemesi hükmünde 1979 Anayasasından farklı değildir. Anayasanın 259. maddesi mahkemenin anayasasını öngörmektedir.¹⁵⁰

Şeriat Temyiz Mahkemesi büyük kâdının atanmasına ilişkin olarak Anayasanın 260. maddesinde yer almaktadır.¹⁵¹

Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin yargı yetkisi, Anayasanın 261-263. maddelerinde yer almaktadır. Ayrıca oturumda kâdıların nasıl teşekkül edeceğine de açıkça değinilmiştir.

261. Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi, eyalet kanununun kendisine tanıdığı diğer yargı yetkisine ek olarak, tüm tarafların Müslüman olduğu İslam hukuku meselelerini içeren hukuk davalarında bu tür temyiz ve denetim yetkisini kullanır.

262. Anayasa veya herhangi bir yasa ile kendisine verilen yargı yetkisini kullanmak amacıyla bir eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi, o mahkemenin en az 2 kâdısından oluşmaktaysa usulüne uygun olarak oluşturulur.

263. Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi, bu Anayasa veya herhangi bir kanunla kendisine verilen yargı yetkisini, eyalet meclisinin bir yasasıyla muhtelif zamanlarda öngörülen teamüle/uygulamaya ve usule uygun olarak kullanır.¹⁵²

¹⁴⁹ “1979 Constitution of Nigeria”.

¹⁵⁰ 1987 Constitution of Nigeria

¹⁵¹ 1987 Constitution of Nigeria

¹⁵² 1987 Constitution of Nigeria

2.1.5. 1999 Anayasası

Nijerya 1999 anayasası ile demokratik yönetime geçmiştir ve bu anayasa günümüzde de yürürlükte olan anayasadır.

Böylelikle, bağımsızlıktan bu yana Nijerya Federal Cumhuriyeti'nin en uzun değişmeyen anayasası olmaya devam etmektedir. 1999 Anayasası aynı şekilde şeriat mahkemelerin kurulmasına ilişkin olarak 275. bölümde şunları öngörmektedir:

1. Bunu talep eden her eyalet için bir Şeriat Temyiz Mahkemesi olacaktır.
2. Eyaletin Şeriat Temyiz Mahkemesi, (a) Şeriat Temyiz Mahkemesi büyük kâdısından ve (b) Eyalet Meclisi tarafından belirlenebilecek sayıda Şeriat Temyiz Mahkemesi kâdılarında oluşacaktır.¹⁵³

Benzer şekilde, 1999 Anayasası'nın 276. maddesinde büyük kâdı ve kâdılarının atanmasına ilişkin olarak şunlar yer almaktadır:

1. Bir Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi büyük kâdılarına bir kişinin atanması, Meclis Kamarası tarafından böyle bir atamanın onaylanmasına bağlı olarak Eyalet Adli Hizmet Komisyonu'nun tavsiyesi üzerine eyalet valisi tarafından yapılır.
2. Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi kâdılarına bir kişinin atanması, Eyalet Adli Hizmet Komisyonu'nun tavsiyesi üzerine hareket eden eyalet valisi tarafından yapılır.
3. Bir kimse, aşağıdaki haller dışında, bir Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi büyük kâdılığı veya kâdılığı görevini üstlenemez:
 - a. Nijerya'da en az 10 yıl nitelikli bir hukukçu olması ve Eyalet Adli Hizmet Komisyonu tarafından kabul edilebilir bir kurumdan İslam hukuku alanında tanınmış bir nitelik kazanması; veya
 - b. Eyalet Adli Hizmet Komisyonu tarafından kabul edilebilir bir kurumdan İslam hukuku alanında tanınmış bir yeterliliğe sahip olması ve yeterliliği 10 yıldan az olmayan bir süre için elinde tutması; ve
 - c. İslam hukuku uygulamasında önemli bir deneyime sahip olması ve seçkin bir İslam hukuku alimi olması.
4. Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi büyük kâdılığı makamı boşsa veya makamı elinde bulunduran kimse herhangi bir nedenle bu makamın görevlerini yerine getiremeyecek

¹⁵³ "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999".

durumda ise, ilgili görevler, eyalet valisinin takdirine göre Şeriat Temyiz Mahkemesi kâdıları arasından seçeceği bir kişi tarafından yerine getirilir.

5. Eyalet Meclisi onayı haricinde, bu bölümün (4) alt bölümü uyarınca yapılan bir atama sona erdikten veya atama geçerliliğini yitirdikten sonra vali, görevi sona eren kişiyi tekrardan tayin edemez.¹⁵⁴

Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin yargı yetkisine ilişkin kısım 277. bölümde şu şekilde yer almaktadır:

1. Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi, eyalet kanununun kendisine tanıdığı diğer yargı yetkisine ek olarak, mahkemenin yetkili olduğu bu bölümün (2) numaralı bendi hükümlerine uygun olarak İslami ahval-i şahsiyye meselelerini içeren hukuk davalarında bu tür temyiz ve denetim yetkisini kullanır.
2. Bu bölümün (1) numaralı bendinin amaçları doğrultusunda, Şeriat Temyiz Mahkemesi aşağıdakileri karara bağlamaya yetkilidir:
 - a. ...Böyle bir evlilik geçerliliği veya sona ermesi ile ilgili bir konu veya böyle bir evliliğe bağlı olan aile ilişkisi yahut çocuk velayeti ile ilgili bir konu da dahil olmak üzere, bu kanuna göre yapılan bir evlilikle ilgili ahval-i şahsiyye konularına dahil olan herhangi bir konu;
 - b. Yargılamanın tüm taraflarının Müslüman olduğu durumlarda, evliliğin geçerliliği veya sona ermesi de dahil olmak üzere bir evlilikle ilgili ya da aile ilişkisi, bir evlat edinme yahut bir bebeğin velayeti ile ilgili ahval-i şahsiyye ile ilgili herhangi bir konu;
 - c. Vakıf, hediye, vasiyet veya verasetle ilgili davalarda söz konusu kişinin Müslüman olduğu ahval-i şahsiyye ilgili herhangi bir konu;
 - d. Müslüman olan bir bebek, müsrif veya akıl sağlığı yerinde olmayan bir kişinin nafaka, vesayet ve fiziksel yahut zihinsel engelli bir Müslüman ile ilgili herhangi bir ahval-i şahsiyyede bulunan konu;
 - e. Yargılamanın tüm tarafları Müslüman olup ilk derece mahkemesinden bu davanın İslam ahval-i şahsiyye esaslarına göre karara bağlanmasını talep etmişlerse¹⁵⁵

Bu noktada 1999 anayasasının, Şeriat Temyiz Mahkemeleri'nin yargı yetkisini genişletmek yerine, en azından kişiler üzerindeki yargı yetkisini daralttığını söylemek mümkündür. Spesifik olarak ifade edilirse, 1979 anayasasının 242(2)(e) Bölümü,

¹⁵⁴ "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999".

¹⁵⁵ "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999".

"Davadaki tüm tarafların (Müslüman olsunlar veya olmasınlar) ilk derece mahkemesinden bu davayı ahval-i şahsiyye hukukuna göre karara bağlamasını talep etmesi durumunda" 1999 anayasasındaki eşdeğer hükümlere göre tarafların Müslüman olmasını gerektirmektedir. Bunun yasal olarak uygulaması, Müslüman olmayan bir partinin onayı ile mahkemeye yargı yetkisi verilemeyeceğidir, oysa Nijerya'nın 1979 anayasasında bu durumun tam tersi söz konusudur.¹⁵⁶

Bununla birlikte, tüm anayasalar şeriat konusunu bütünlük içinde değil, kısmen ele alsalar da, İslam hukukunun, anayasal kanıtlarla teyit edildiği ve aynı zamanda başlangıcından beri Nijerya sisteminde olduğu tartışılmazdır.

Bütünlüklü bir bakış açısıyla, ülkenin beş farklı anayasasında alıntılanan bölümlerden aşağıdakiler çıkarılabilir:

- a. Kuzey Eyaletlerinin her birinde bir Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin olması anayasalıdır.
- b. Şeriat mahkemesinin yargı yetkisi İslam ahval-i şahsiyye konularındadır.
- c. Şeriat mahkemesi, Yüksek Mahkeme'den daha aşağıdadır.
- d. Şeriat yetkisi genişletilebilir
- e. Büyük kâdının Şer'î Mahkeme'nin baş hâkimi olarak atanması anayasaya uygundur.
- f. Büyük kâdı, Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin uygulama ve usulünü düzenlemek için kurallar koyabilir.

2.2. Şeriat Yasal Uygulama/ İcra Mahkemeleri

Bu çalışmanın birinci bölümünde İslam hukuku ve Şer'î Mahkeme'nin tarihî sürecinden bahsedilip sömürge öncesine kadar izi sürülmektedir. Bu kısımda Şeriat meselelerini ele alan mahkemelerin yargı yetkisine, hiyerarşisine ve çeşitlerine bakılacaktır. Nijerya'da şer'i hükümleri ele alan mahkemeler ikiye ayrılabilir:

- a. Alt Mahkemeler,
- b. Üst/Mafevk Mahkemeler.

2.2.1. Alt Mahkemeler

1948 Nijerya kanunlarının 142. Bölümünü, 1952 Sayılı Kuzey Bölgesi Yasasını ve 1955 Sayılı Kuzey Bölgesi Yasasının 61. Bölümünü yürürlükten kaldıran 1956 Sayılı Yerel

¹⁵⁶ Chris Wigwe, "Sharia and the 1999 Nigerian Constitution", *The Journal of Jurisprudence & Contemporary Issues* 5 (2009): 116.

Mahkemeler Yasası, Mayıs 1956'da yürürlüğe girmiş; ancak bazı bölümleri Eylül 1956'ya kadar uygulanamamıştır.¹⁵⁷ 1957'de kanunun bazı yeni maddeleri çıkarılmış ve 1956 nüshasının birkaç bölümü değiştirilmiştir. Mayıs 1957'ye kadar, kanunun çeşitli bölümleri uygulanabilir duruma gelmiştir. Daha sonra 1968'de Bölge Mahkemeleri Hükümleri tarafından yürürlükten kaldırılmış ve günümüze kadar bazı değişikliklere uğramıştır.¹⁵⁸

1968 yılının Nisan ayında yürürlüğe giren Bölge Mahkemeleri Hükümleri, o dönemde Nijerya'nın Kuzey Bölgesini oluşturan farklı eyaletler tarafından 1967 ya da 1968'de kabul edilmiştir. Eyaletlerde kabul edilen hükümlerin içeriği aynıdır. Ancak, bazı bölümler bazı eyaletler tarafından değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikler de birçok açıdan aynıdır, fakat bazı eyaletler kendine özgü değişiklikler yapmıştır.¹⁵⁹

Alt mahkemelerin, daha sonra bölge mahkemeleri olan A, B, C ve D derecelerine ve nihayet sırasıyla üst bölge mahkemelerine, sırasıyla I, II ve III derecelerine dönüşen yerel mahkemeler olarak adlandırılmaktadır.¹⁶⁰

Yerel Mahkemeler Yasası, hem tek yargıç hem de birden fazla yargıcın adaletin tesisi amacıyla bir Yerel Mahkeme oluşturmasını sağlamıştır. Tek yargıcın bir mahkeme oluşturduğu yerde, bu başlı başına İslam hukukunu uygulayan bir alkali mahkemedir. Kanun ayrıca alkaliye bir asistan veya bazı asistanların atanması için hüküm vermiştir. Ancak bu asistanın/asistanların yargı yetkisi yoktur. Bununla kanun, İslamî bir mahkemenin, genellikle bir müftü tarafından desteklenen tek kâdı ile oluşturulabileceğini kabul etmiştir. Benzer şekilde, Bölge Mahkemeleri hükümlerinin 4 (1) (a) bölümü, bir Bölge Mahkemesi'nin tek başına oturan tek bir yargıç tarafından kurulmasını tanıırken, alt bölüm (1) (b) mahkemenin bir yargıç ve bir veya daha fazla kişiyle kurulmasını tanıır.¹⁶¹ Ayrıca, İslam hukukunun sorunlarının, tek başına oturan İslam hukukunu öğrenmiş bir yargıç tarafından ele alınacağını kategorik olarak belirtir. Müftü olarak yorumlanan Yerel Mahkemeler Kanunu kapsamında sağlanan yardımcı(lar), Bölge Mahkemeleri emri kapsamında tayin edilmiş yargıç yardımcısıdır.¹⁶²

¹⁵⁷ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 69.

¹⁵⁸ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 69.

¹⁵⁹ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 69.

¹⁶⁰ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 70.

¹⁶¹ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 73.

¹⁶² Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 74.

Bölge Mahkemeleri, ağırlıklı olmak üzere Müslüman bölgelerde bulunur ve yasal açıdan alkali mahkemesi olarak adlandırılmamalarına rağmen, genellikle İslam hukuku'nda eğitim görmüş hâkimlerden oluşur. Mesela 1979 yılında Borno Eyaleti, Bölge Mahkemelerindeki 114 hâkimin 110'unu İslam hukuku eğitimi almıştır.¹⁶³

2.2.2. Bölge Mahkemelerinin Şeriat Mahkemelerine Dönüşümü

Nijerya Anayasası, 1999 (tadil edilmiş şekliyle) eyaletlerin ilgili meclis aracılığıyla, kendi yetki alanlarında geçerli olan yerel yasalara ve geleneklere tabi kişilerle ilgili meseleleri dinleyip karara bağlamak üzere Bölge ve Örf & Âdet Mahkemeleri kurmaları için yeterli hükümler koymuştur. Bu mahkemeler yerel topluma yakın olduğundan, “halk mahkemeleri” olarak adlandırılabilir.¹⁶⁴

Bölge Mahkemesi, Federal Başkent Bölgesi Abuja da dahil olmak üzere Nijerya'nın kuzey kesimlerinde bulunmaktadır.

Bölge Mahkemesi şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Üst Bölge Mahkemesi
2. Bölge Mahkemesi I
3. Bölge Mahkemesi II.¹⁶⁵

Genel anlamda mahkeme sistemlerinde şeriat uygulamasının üç esas kanunî bileşeni bulunmaktadır:

1. Bölge Mahkemelerini Şer'î mahkemelere dönüştüren Şeriat Mahkeme Kanunları,
2. Şeriat Mahkemelerinde geçerli olan İslam hukuku kategorilerine İslam ceza hukukunu yeniden ekleyen Şeriat Ceza Kanunları ve
3. Şeriat Temyiz Mahkemesi Tadil Kanunları, (bazen Şer'î Mahkeme Kanunlarında yer alır) tüm hukuk ve ceza davalarında Şeriat Mahkemelerinden gelen tüm temyizleri Şeriat Temyiz Mahkemelerine yönlendirerek Yüksek Mahkemeleri tamamen devre dışı bırakır.¹⁶⁶

¹⁶³ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 74.

¹⁶⁴ Udosen Jacob Idem, “The Judiciary and the Role of Customary Courts in Nigeria”, *Global Journal of Politics and Law Research* 5/6 (2017): 34-49.

¹⁶⁵ Justice Chukwurah (Customary Court of Appeal Anambra State), “An Overview of the Jurisdiction of Area/Customary Courts”, http://www.nji.gov.ng/images/Workshop_Papers/2017/Area_Sharia_Customary_Judges/s2.pdf. Erişim Tarihi: 21/01/ 2022.

¹⁶⁶ Philip Ostien v.dğr., “Nigeria’s Sharia Courts”, *Sharia Implementation in Northern Nigeria Twenty Years On: Six Research Reports and an Overview*, 2017, 7.

Bu reformlar sahada çok fazla değişiklik içermemiştir. Mahkeme binaları ve mobilyaları da dahil olmak üzere mevcut Bölge Mahkemesi altyapısı, Şeriat Mahkemesi altyapısı haline gelmiştir. Bölge Mahkemesi personeli (kayıt memurları, katipler, icra memurları, haberciler), çoğunlukla Şeriat Mahkemesi personeli olarak yerlerinde kalmıştır. Yargıçların çoğu da eleme ve bazı yeniden atamalara tabi tutularak değiştirilmiştir. Bölge Mahkemelerinde derdest olan davalar, tarafların tamamı Müslüman veya gayrimüslim taraflar üzerinde anlaşmaya varılmışsa, Şeriat Mahkemesi davaları olarak devam etmiş; diğerleri Sulh/İlçe veya Yüksek Mahkemelere nakledilmiştir. Çeşitli eyaletlerdeki değişim süreçlerinin ayrıntıları *Sourcebook II, Sharia Implementation Committee* (Şeriat Uygulama Komitesi -SIC) raporları ve ilgili hükümet raporlarında yer almaktadır.¹⁶⁷ Değişen şey, mahkeme tüzükleri ve bunlarla birlikte mahkeme yargı yetkisinin, geçerli yasanın, idarenin ve temyiz yapısının önemli yönleridir. Bu değişiklikler 1999-2001 yıllarında tüm “şeriat eyaletleri”¹⁶⁸ tarafından çıkarılan ve 8 Ekim 1999'da yasalaşan Şeriat Mahkemesi Kanunları'ndan etkilenmiştir.¹⁶⁹

2.2.3. Üst/Mafevk Mahkemeler

1967'den önce, Nijerya'da ilk eyaletler grubu oluşturulduğunda, Kaduna'daki Şeriat Temyiz Mahkemesi, Kuzey Nijerya'da İslam hukukunu uygulayan tek yüksek sicil mahkemesidir.¹⁷⁰ 1975'te ek eyaletlerin oluşturulmasıyla, eski Kuzey Nijerya'daki her eyalet, ayrı bir Şeriat Temyiz Mahkemesi kurmuştur. Benue ve Plateau eyaletleri hariç diğer eyaletler, bir Şeriat Temyiz Mahkemesi kullanmıştır.¹⁷¹ 1979 Anayasası hükümlerine göre, eyaletlerin Şeriat Temyiz Mahkemelerinden yapılan istinaflar (Federal) Temyiz Mahkemesinde olabilir. Aynı anayasa, herhangi bir mağdur tarafın (Federal) Temyiz Mahkemesi kararıyla ülkedeki en yüksek yargı mahkemesi olan

¹⁶⁷ Ostien v.dğr., “Nigeria’s Sharia Courts”, 8.

¹⁶⁸ Şeriat eyaletleri dediğimizde şeriat hukuk sistemini benimseyen ve Şeriat'ın sorunsuz bir şekilde uygulanmasını desteklemek için şeriat komisyonu; davet komitesi; hisbah grubu; zekat ve vakıf organları gibi kimi esas kurumları kuran on iki (Bauchi, Borno, Gombe, Jigawa, Kaduna, Kano, Katsina, Kebbi, Nijer, Sokoto, Yobe ve Zamfara) eyaleti kastetmektedir.bkn. Rasheed Oyewole Olaniyi, “Hisbah and Sharia Law Enforcement in Metropolitan Kano”, *Africa Today* 57/4 (2011): 71-96; “Sharia Implementation in Northern Nigeria Over 15 Years, Policy Brief No.3 Zakat & Waqf Institutions”, *Nigeria Stability and Reconciliation Programm* (Abuja, 2016), <https://www.qeh.ox.ac.uk/sites/www.odid.ox.ac.uk/files/Sharia - Policy Brief Three Final Version.pdf>. Erişim Tarihi: 06/05/ 2021.

¹⁶⁹ Ostien v.dğr., “Nigeria’s Sharia Courts”, 8.

¹⁷⁰ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 96.

¹⁷¹ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 96.

Yargıtay'a itiraz etmesine izin vermektedir. Böylece, şeriat davaları nihaî karar için Yargıtay'a gidebilir.¹⁷²

Bu vesile ile Nijerya'daki İslam hukukunda üç üst mahkeme (Şeriat Temyiz Mahkemeleri, Federal Temyiz Mahkemesi ve Yargıtay/En Yüksek Mahkeme) yer almaktadır.

2.2.4. Şeriat Temyiz Mahkemesi

Şeriat Temyiz Mahkemesi muhtemelen Nijerya'daki en tartışmalı mahkemedir. Mahkeme ilk olarak, pek çok tartışmanın ortasında, sömürge yetkilileri tarafından 1960'ta ayrılımlarının arifesinde kurulmuş ve Müslüman Temyiz Mahkemesi'nin yerini almıştır. Mahkeme, sırasıyla 1979, 1989 ve 1999 Anayasaları'nın tartışmaları sırasında yeniden gündeme gelmiştir. Mahkeme, Kuzey Nijerya'nın bazı bölgelerinde İslami ceza yaptırımlarının yeniden canlanmasının ardından yeni tartışmalara konu olmuştur. Mahkemeyi çevreleyen tartışma, esas olarak Nijerya yasal alanının çoğulcu doğasından ve ülkedeki çeşitli gruplar tarafından tercih edilen çelişkili yaklaşımdan kaynaklanmaktadır.¹⁷³

1960'taki bağımsızlıktan önce Kuzey'in Müslüman yönetici sınıfı, özellikle İslam ceza hukuku da dahil olmak üzere, o zamanlar geçerli olan tüm ceza hukuku sistemlerini yeni Ceza Usulleri lehine feshederek, bölgenin hukuk ve yargı sistemlerinde reform yapmayı kabul etmiştir. İlk derece mahkemesi düzeyinde, ahval-i şahsiyye ve diğer medeni hukuk, yerel mahkemelerde uygun şekilde dinlenmeye devam etmiştir. Ancak temyiz düzeyinde birbirinden ayrılmıştır. Ahval-i şahsiyyeyi ilgilendiren davalar, -yetkisi esas itibarıyla bu tür konularla sınırlı olan- yeni Şeriat Temyiz Mahkemesi'ne gitmiştir. Diğer medeni hukuku içeren davalar, Yüksek Mahkemenin yeni Yerel Mahkemeler Temyiz Bölümüne gitmiştir.¹⁷⁴

Şeriat Temyiz Mahkemesi, Nijerya'nın Kuzey Bölgesi için, Müslüman ahval-i şahsiyye ile ilgili soruları içeren davalarla ilgili olarak yerel mahkemelerden yapılan temyiz başvurularını dinlemek amacıyla kurulmuştur.¹⁷⁵ Mahkeme, bir büyük kâdı, onun vekili ve diğer üç yargıç ile toplam beş kişiden oluşmaktadır. Bununla birlikte, hükümetin

¹⁷² Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 70.

¹⁷³ Oba, "The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction", 859.

¹⁷⁴ Philip Ostien - Albert Dekker, "Sharia and National Law in Nigeria", *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*, ed. Jan Michiel Otto (Amsterdam: Leiden University Press, 2010), 554-612.

¹⁷⁵ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 97.

beşten az yargıç ataması durumunda da (atanan üyelerin üçten az olmaması şartıyla) mahkemede herhangi bir sorun söz konusu olmamaktadır. Büyük kâdı, kanunen mahkeme başkanıdır.¹⁷⁶

2.2.5. Bölge ve Şeriat Mahkemelerinin Yargı Yetkileri

Bir yerel mahkemenin yargı yetkisi, genellikle onu kuran emirde belirlenir. Yani Bölge ve Şeriat Mahkemeleri, yargı yetkisini kendilerini kuran Eyalet Kanunlarına borçludur. Örneğin, Kuzey eyaletlerinde geçerli olan 1967 Bölge Mahkemeleri hükümlerinin 2. Kısımına göre: “Her bölge mahkemesi, bu yasayla veya bu yasa kapsamında kendisine verilen yargı yetkisini, bu tür bir alan içinde ve emrinde belirtilebilecek ölçüde kullanır”.¹⁷⁷ Bölüm 14(2)’de şunlar yer almaktadır “Bir bölge mahkemesinde herhangi bir davayı veya konuyu başlatan veya kovuşturan herhangi bir kişi, bu davada veya konuda o bölge mahkemesinin yargı yetkisine tabi olacaktır.” Ayrıca Bölüm 15(1)9’de, “Bölge Mahkemesinin yargı yetkisine tabi kişiler ile yargı yetkisinin kullanılmasına özgürce rıza gösteren kişi(ler) arasında ayırım yapmaktadır.” ifadesi yer almaktadır.¹⁷⁸ Bölge Mahkemeleri ilk derece mahkemeleridir. 1967 Bölge Mahkemeleri Yasası’nın 53 (2) Bölümü şunları belirtmektedir: Bir bölge mahkemesinin kararı veya emriyle mağdur olan herhangi bir taraf, aşağıdakilere itiraz edebilir:

- a. Ahval-i şahsiyye ile ilgili soruları içeren davalarda Şeriat Temyiz Mahkemesi’ne;
- b. Diğer tüm davalarda Yüksek Mahkeme’ye itiraz edilebilir.¹⁷⁹

Bu durum, bölge mahkemelerinin yargı yetkisinin yalnızca "ahval-i şahsiyye" meseleleriyle sınırlı olmadığını, idam suçu hariç cezaî konuları ve kentsel olmayan arazilerin mülkiyeti,¹⁸⁰ zilyetliği veya işgali¹⁸¹ de dahil olmak üzere muameleleri kapsayacak şekilde geniş olduğunu açıkça göstermektedir.¹⁸² Bu noktada bölge mahkemesinin Şeriat mahkemesinden daha geniş bir yargı yetkisine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle 1986’da Federal Hükümet, bölge mahkemelerinin

¹⁷⁶ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 97.

¹⁷⁷ Abdullateef Kamaleen (Kwara State Sharia Court of Appeal), “An Overview of the Jurisdiction of Sharia Courts”, *National Judicial Institute, Abuja*, 2017, 3.

¹⁷⁸ Kamaleen, “An Overview of the Jurisdiction of Sharia Courts”, 3.

¹⁷⁹ Kamaleen, “An Overview of the Jurisdiction of Sharia Courts”.

¹⁸⁰ 1978 Arazi Kullanım Yasası, bkz. 39 ve 41

¹⁸¹ Bkn: Bölge Mahkemesi hükümleri, 1968, bölüm 1

¹⁸² Mamman Lawan, “Islamic Law and Legal Hybridity in Nigeria”, *Journal of African Law* 58/2 (2014): 303-327.

muamele ve cezai konulardaki temyiz başvurularına bakabilmesini sağlamak için Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin yargı yetkisini genişletmeye çalışmıştır. Ne yazık ki, kararname 1979 Anayasası'nın 242. maddesinde yer alan yargı maddelerini değiştirmemiştir.¹⁸³

Öte yandan, Kuzey Nijerya'daki Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin yargı yetkisi 1967'den önce bölgesel meselelerle sınırlıydı. Şeriat Temyiz Mahkemesi alt mahkemelerin “Müslüman hukuk-u şahsiye/ ahval-i şahsiyye” ile ilgili sorulara ilişkin temyiz başvurularını kabul etmiştir. Yerel Mahkemeler Yasası'nın 65, 67 ve 68. bölümleri uyarınca herhangi bir yerel mahkemeye verilen yetkileri, otorite ve temyiz yetkisini kullanma gibi yasal hakkı bulunmaktadır.¹⁸⁴ Mahkeme ayrıca, bölge mahkemeleri müfettişi tarafından kendisine bildirilen davaları inceleme yetkisine de sahiptir. Böyle bir durumda mahkeme, Yerel Mahkemeler Kanunu'nun 52. maddesinin hükümlerine uymak zorundadır. 1967'de eyaletlerin kurulmasından sonra, mevcut kanunlar değiştirilmiştir. 1967 tarihli Eyalet 4. Kararnamesi'ne binaen bölgesel meseleler eyalet meseleleri haline gelmiş olup Bölgesel Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin yargı yetkisi eyaletlerin Şeriat Temyiz Mahkemelerinin yargı yetkisine dönüşmüştür.¹⁸⁵

Nijerya anayasasının farklı bölümleri, Şeriat Temyiz mahkemelerinin yargı yetkisini ahval-i şahsiyyeyle sınırlandırdığı açıkça görülmektedir. Bu itibarla, kuruluşundan (1960) 1999 yılına kadar Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin yargı yetkisi, evlilik (nikah), evliliğin sona ermesi/boşanma (talak); çocukların velayeti veya vesayet; bakım (nafaka); miras/tereke, vasiyet; bağış (vakıf); ve hediye (hibe) gibi ahval-i şahsiyye ile ilgili meselelerden oluşmaktadır. Ancak Nijerya'nın 1999 anayasasının, 277 (1) maddesinde Şeriat mahkemesinin yargı yetkisinin genişletilmesini öngörmektedir. Anayasanın bu bölümünün, Şeriat mahkemesinin yargı yetkisinin değiştirilmesine, daha önce yalnızca Müslüman ahval-i şahsiyye hukukundaki meseleleri yargılama kısıtlamasına karşı, İslam hukukunun herhangi bir ilkesini kapsayacak şekilde değiştirilmesine izin verdiği anlaşılmaktadır. 1999 Anayasasında bulunan bu fırsattan on iki şeriat eyaleti (Zamfara, Jigawa, Bauchi, Gombe, Kaduna, Katsina, Yobe, Niger, Kano, Sokoto, Kebbi ve Borno) faydalanmışlardır. Bu itibarla, şer'î mahkemenin yargı yetkisini ceza hukukunu da kapsayacak şekilde genişleterek yeni bir Şeriat hukuk sistemini benimsemişlerdir. Bu nedenle, Nijerya'daki şeriat devletlerinin, mevcut ceza kanununun değiştirilmesine uyum

¹⁸³ Lawan, “Islamic Law and Legal Hybridity in Nigeria”.

¹⁸⁴ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*, 101.

¹⁸⁵ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*. 101.

sağlamak amacıyla, şeriat mahkemelerinin yargı yetkisini genişletmesi, anayasanın hükmüne dayanmaktadır. Ayrıca 1999 anayasasının 6(4) bölümü şunları da içermektedir: 6(4) Bu bölümün yukarıdaki hükümlerinde yer alan hiçbir şey, Millet Meclisinin veya herhangi bir meclisin, bu bölümün ilgili olduğu mahkemeler dışında, bir yüksek mahkemeninkine bağlı yargı yetkisine sahip mahkemeler kurmasını engellediği şeklinde yorumlanamaz.¹⁸⁶

Bu bölüm, eyalet meclisi, istediği gibi herhangi bir mahkemenin yargı yetkisini oluşturma ve genişletme konusunda bariz bir şekilde yetki vermektedir. Bunu 12 şeriat eyaleti yapmıştır. Bu nedenle, Şeriat mahkemelerinin yargı yetkisinin açıklamasında, çıkarılan kanunların geneli şer'î mahkemenin hem cezai hem de hukuki davalara bakma ve karar verme yetkisine sahip olacağını belirtmektedir. Örneğin, Zamfara Eyaleti Şer'î Mahkeme Yasası şunları belirtmektedir.

5 (i) Anayasanın 272. maddesi hükümlerine hâlel getirmeksizin ve mahkemeye münhasır yargı yetkisi veren anayasanın 46, 257, 285. maddelerinin 15 (4) ve 18. fıkralarının hükümlerine tabi olarak; Şeriat mahkemeleri, aşağıdakileri dinleme ve karar verme yetkisine sahiptir:

- a. Hukuki bir hak, yetki, vazife, mükellefiyet, imtiyaz, menfaat, mesuliyet veya talebin (bir şahıs veya devlet hesabıyla) mevcudiyeti veya kapsamının söz konusu olduğu İslam hukukundaki hukuk davaları (sivil hukuku) veya
- b. Bir kişi tarafından veya devlete karşı işlenen bir suçla ilgili olarak herhangi bir suç, ceza, müsadere, tecziye veya diğer yükümlülüklerle ilişkili İslami ceza hukuku,
- c. Eyalet meclisi suç ve cezaların cezai konularda yargılama usulünü belirlemek için yasalar çıkarır.

5. (ii). Şeriat mahkemeleri, bu kanun hükümlerine tabi olarak, aşağıdaki kişiler üzerinde yargı ve yetkiye sahiptir;

- (a). İslam inancına sahip tüm kişiler
- (b). İslam inancına sahip olmayan ancak bu yasa kapsamında Şeriat mahkemelerinin yargı yetkisinin kullanılmasına gönüllü olarak rıza gösteren diğer kişi(ler)dir.

Bu yasanın 5(ii) (b) Bölümü uyarınca Şeriat Mahkemelerinin kâdıları herhangi bir kişi üzerinde yargı yetkisini kullanırken verilen rızanın gönüllü olmasını ve kişinin hukuken yetkili ve bunu vermekle sorumlu olmasını sağlar ve verilen rızayı işlemlerde kaydeder.

¹⁸⁶ "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999".

5.(iii) Bu yasanın bölüm 3(ii) ve (iv) hükümlerine göre, herhangi bir Şeriat mahkemesinin yargı yetki alanı ve kapsamı, bu mahkemeyi kuran emirde belirtildiği gibidir.

5.(iv) Bu bölümün (1) alt bölümünün hükümlerine veya diğer herhangi bir yazılı kanun veya tüzüğe hâlel getirmeksizin, Şeriat mahkemelerinin her biri, herhangi bir kişi tarafından bu yasa uyarınca mahkemelere usulüne uygun olarak getirilen tüm hukuki ve cezai davaları veya meseleleri ilk etapta dinleme ve karar verme yetkisine sahiptir. Bu tür davalar veya meseleler İslam hukukuna dayandırılmaktadır.¹⁸⁷

Benzer şekilde Nijer Eyaleti Şeriat (Adalet İdaresi) Yasası 2001¹⁸⁸ şunları belirtmektedir: 9(1) Şeriat mahkemeleri, tüm tarafların Müslüman olduğu hukukî ve cezaî davaları ve meseleleri dinlemeye ve karara bağlamaya yetkilidir.

(2) Bir hukuk veya ceza davasındaki taraflardan sadece bir veya birkaçının Müslüman olması durumunda, gayri müslim, durumun gerektirdiğine göre Şeriat mahkemesinin veya Üst Şeriat Mahkemesinin (*Upper Sharia Court-USC*) yargı yetkisine yazılı olarak teslim olmadıkça, Şeriat mahkemesi veya Üst Şeriat mahkemesi (USC), davayı veya meseleyi dinlemeye ve belirlemeye yetkili değildir.

(a) Şüpheye mahal vermemek için, gayrimüslimler, bu bölümün (2). bendinde belirtilenler dışında, devletteki herhangi bir Şeriat mahkemesi veya Üst Şeriat Mahkemesi (USC) tarafından bu yasaya göre yargılanmamaktadır.

(b) Şeriat mahkemesine teslim olmayan gayrimüslimler, normal geleneksel mahkemelerde yargılanmaktadır.

(c) Tüm idam cezasını gerektiren suçlar, Üst Şeriat Mahkemeleri tarafından görülmekte ve karara bağlanmaktadır.

Kano Eyaleti'nin 2000 yılındaki Şeriat Yasası, Şeriat mahkemelerinde yargılanabilecek olanlara göre daha spesifiktir. Kano Şeriat Yasasının 5. Kısmı şu şekildedir:

5 (1) Bu yasanın çizelgelerinin hükümlerine tabi olarak mahkeme, bir eyalet yasası tarafından kendilerine tanınan diğer yargı yetkisine ek olarak ve Anayasanın hükümlerine tabi olarak tüm hukuki davalar ve cezai konularda temel yargı yetkisini kullanır.

(2) Şeriat mahkemesi, tüm tarafların Müslüman olduğu medeni meseleleri ve davaları dinleme ve karar verme yetkisine sahiptir.

¹⁸⁷ 1999 Zamfara Eyaleti Şeriat Mahkemesi Yasası

¹⁸⁸ 2001 Nijer Eyaleti Şeriat Yasası

(3) Şeriat mahkemesi, suçlanan kişinin Müslüman olduğu durumlarda cezai meseleleri dinleme ve belirleme yetkisine de sahiptir.

(4) Şeriat mahkemelerinin hukuki bir davanın veya meselenin taraflarından sadece birinin Müslüman olması durumlarında, gayrimüslim olarak yargı yetkisine boyun eğmediği sürece davayı veya meseleyi dinleme ve belirleme yetkisi yoktur.

(5) Bir veya birkaç kişi yargı merciine boyun eğmeyi reddederse, davaya bakmak ve karar vermek için Şeriat Mahkemeleri yetkilidir. Ancak mahkeme, Müslümanları yargılama yetkisine sahip olmakla birlikte diğerlerinin davasını sulh mahkemesine veya suçluları yargılama yargı yetkisine sahip diğer mahkemelere gönderme yetkisine sahiptir.¹⁸⁹

2.3. Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin Yargı Yetkisinin Genişletilmesi

Anayasanın yargı yetkisini tanımlayan 6. maddesi, federasyonun diğer mahkemeleri arasında Şeriat Temyiz Mahkemelerini de kurar. Bu hüküm dolaylı olarak, eyalet düzeyinde temyizın ortaya çıkabileceğini şer'î mahkemeler olmadan bir Şeriat Temyiz Mahkemesi (temyiz mahkemesi) olamayacağından bahseder. Bu nedenle Anayasa'nın Şeriat Temyiz Mahkemesi'ni oluşturarak, açıkça olmasa da eyaletlere kendi Şeriat mahkemelerini oluşturma konusunda bir takdir yetkisi bıraktığını söylemek mümkündür.¹⁹⁰ Bu bölümün diğer kısımlarında, bazı eyaletlerde Şeriat mahkemesi hukukuna yer verildiği belirtilmiştir. Ayrıca on iki Şeriat eyaletinin şeriatın yargı yetkisini ahval-i şahsiye hukukunun kapsamı dışına genişlettiği de ifade edilmiştir.

2.3.1 Ceza Kanunu

Suç tespiti yapma ve cezalandırma yetkisi, kendi yetki alanları dahilinde Nijerya'daki hem eyalet hem de federal hükümetlere verilmiştir.¹⁹¹ Dolayısıyla tüm Kuzey eyaletlerinde yürürlükte olan ceza kanunları, eyalet yasalarıdır. Anayasa Madde 36(12) uyarınca, "her cezai suç tanımlanmalı ve buna binaen ceza yazılı bir yasada öngörülmelidir".¹⁹² Yazılı Yasa ile "bir Millet Meclisi Yasası veya bir Eyalet Yasası gibi bir yasanın hükümleri altındaki herhangi bir ikincil mevzuat veya belge" kastedilmektedir.¹⁹³

¹⁸⁹ 2000 Kano Eyaleti Şeriat Yasası

¹⁹⁰ Ikenga K. E. Oraegbunam, "Islamic Criminal Law and Constitutionalism in Nigeria: Any Lessons from Turkey?", *Journal of Law, Policy and Globalization* 33 (2015): 34.

¹⁹¹ Ostien - Dekker, "Sharia and National Law in Nigeria", 582.

¹⁹² "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999".

¹⁹³ Ostien - Dekker, "Sharia and National Law in Nigeria", 583.

Şeriat ceza kanunları, Müslümanlara ve bir Şeriat mahkemesinde yargılanmaya gönüllü olarak rıza gösteren gayrimüslimlere uygulanacak suç ve cezaları öngörmektedir. Kanunlar, tazir başlığı altında 1959 Ceza Kanununun hükümlerini muhafaza etmekte olup bunlara had suçları, cinayet ve bedensel zarar verme kanununu tanımlayan bölümler eklenmiştir. Ayrıca bedensel ceza (dayak veya kırbaç) ile cezalandırılan suçların sayısı artırılmıştır. Had suçlarına ilişkin kurallar büyük ölçüde klasik Maliki doktrinini takip etmektedir.¹⁹⁴

2.3.2. 1999'da İslam Ceza Kanunlarının Çıkarılmasında Usuller

Kanunun çıkarılması, belirli süreç ve prosedürlerden geçmesini gerektiren ciddi bir iştir. Elbette yasa kitlelere uygulanacaktır; dolayısıyla kitlelerin rızası olmadan yapılamaz. Kanun koymaya hangi organın yetkili olduğu her devletin Anayasasında açıkça belirtilir ve buna da yasama organı denir.¹⁹⁵ Nijerya'da İslam hukukunun yasalaşması Eyalet Meclisinin görevidir. Anayasanın 4(7) Maddesi şunları belirtmektedir: "Bir Eyaletin Meclisi eyaletin barışı, kamu düzeni ve iyi yönetimi için kanun yapma yetkisine sahip olacaktır."¹⁹⁶ Buna Zamfara eyaleti örnek olarak verilebilir. Haziran 1999'da, Nijerya'nın kuzeybatısındaki Zamfara Eyaleti İdari Valisi, İslam ceza hukukunun tüm kapsamı da dahil olmak üzere, şeriatın eyalette uygulanma yöntemlerini ve araçlarını incelemek için bir komite atamıştır.¹⁹⁷ Zamfara Eyaleti'nin şeriat ile ilgili ilk mevzuatı, 1999 tarihli 5 Sayılı Şeriat Mahkemeleri (Adalet İdaresi ve Bazı Sonuçsal Değişiklikler) Kanunu'dur. Zamfara Eyaleti'nin şeriatla ilgili ilk mevzuatı, 8 Ekim 1999'da vali tarafından onaylanan 1999 tarihli 5 No'lu Şeriat Mahkemeleri (Adalet İdaresi ve Bazı Sonuçsal Değişiklikler) Yasası'dır. Bu yasa ile Zamfara Eyaleti için "İslam hukukunda" bölüm 5(i)(a) ve (b)'ye göre hem hukuk hem de ceza davalarını karara bağlama noktasında daha az yetkili Şeriat Mahkemeleri kurulmuştur. Bölüm 5(i)(c) ile eyaletin meclisine "suçları, cezaları ve cezai konularda yargılama usullerini belirleme" yetkisi verilmiştir.¹⁹⁸ Bölüm 7(i)'de aşağıdaki şartlar bulunmaktadır:

¹⁹⁴ Gunnar J. Weimann, "Judicial Practice in Islamic Criminal Law in Nigeria — A Tentative Overview", *Islamic Law and Society* 14/2 (2007): 240-286.

¹⁹⁵ Medeni Genel, "Kanun Nedir – Nasıl Çıkarılır – Ne Zaman Yürürlüğe Girer", *Medeni Genel*, 2019, <https://medenigenel.com/kanun-nedir-nasil-cikarilir-ne-zaman-yururluge-girer/>. Erişim Tarihi: 19/11/2021.

¹⁹⁶ "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999".

¹⁹⁷ Na'ia, "The Making of the Zamfara and Kano State Sharia Penal Codes", IV: 22.

¹⁹⁸ Na'ia, "The Making of the Zamfara and Kano State Sharia Penal Codes", IV: 23.

Tüm hukuk ve ceza davalarının şer'î mahkemeler nezdinde dinlenmesi ve karara bağlanması için geçerli kanunlar ve usul kuralları, İslam hukukunda öngörüldüğü şekilde olacaktır. Şüpheyi mahal vermemek için, İslam hukuku aşağıdaki kaynakları içermektedir:

- (a) Kur'an-ı Kerim
- (b) Peygamber Muhammed'in (s.a.v.) Hadis ve Sünneti
- (c) İcma
- (d) Kıyas
- (e) Istislâh
- (f) İstihsân
- (g) İstishâb
- (h) Örf
- (i) Sahâbî kavli ve
- (j) Önceki Şeriatler (Şer'u Men Kablenâ).¹⁹⁹

Yasanın 9-13. bölümleri ayrıca, Kur'an, Peygamber'in sünneti, icma, kıyas ve diğer İslam hukuku kaynaklarının öngördüğü şekilde tüm İslami ceza kanunlarını ve bunlara karşılık gelen cezaları, ceza muhakemesi kurallarını ve kanıtlarını kanunlaştırma sorumluluklarıyla görevlendirilen bir Ulema Konseyi oluşturmuştur.²⁰⁰

Zamfara'nın şeriat uygulamasına ilişkin ilk yasası İslam ceza hukukunun kanunlaştırılması gerektiğine ilişkindir. İslam ceza hukukunun eski durumuna getirilmesinde, ceza meselelerinde yukarıda belirtilen kaynaklardan türetildiği ve fıkıh kitaplarında ayrıntılı olarak açıklandığı gibi yeni şer'î mahkemenin İslam ceza hukuku uygulamasını yasalaştırmasının etkisi olabilir. Aslında kanun, Kuzey Nijerya'daki alkali mahkemelerinde 1960'a kadar bu şekilde uygulanmış ve İngilizlerin hüküm sürdüğü dönemde uygulanan cezalara bazı sınırlamalar getirilmiştir.²⁰¹

Zamfara Eyalet Meclisi, ilk Şeriat Mahkemeleri Yasası kapsamındaki görevine uygun olarak, eyalet için bir Şeriat Ceza Kanunu (SPC) çıkarmaya başlamıştır. Bu bağlamda Devlet Adalet Bakanlığı Hukuki Düzenleme Dairesi, Ulema Konseyi ile birlikte çalışan bir taslak hazırlamıştır. Tasarı, daha sonra gerekli tüm istişareleri yapmak ve nihai bir taslak hazırlamakla görevlendirilen Zaria'daki Ulusal İslam Merkezi'nin (*National*

¹⁹⁹ Na`iyya, "The Making of the Zamfara and Kano State Sharia Penal Codes", IV: 23.

²⁰⁰ Na`iyya, "The Making of the Zamfara and Kano State Sharia Penal Codes", IV: 23.

²⁰¹ Ostien v.dğr., "Nigeria's Sharia Courts", 23.

Islamic Centre –NIC) dikkatine sunulmuştur. NIC derhal İslami Hukuk Araştırmaları Merkezi'nden (*Centre for Islamic Legal Studies -CILS*) ve Zaria'daki Ahmadu Bello Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden bazı öğretim görevlileriyle iletişime geçmiştir. Yedi kişilik bu grup (Dr. İbrahim A. Aliyu, Dr. M.B. Osman, Dr. Beşir Yusuf, Dr. M.S. Abubakar, Dr. Y.Y. Bambale, Bala Babaji ve Abdullahi Shehu), Zamfara Eyaleti SPC'nin nihai taslağını hazırlamıştır. Daha sonra Eyalet Meclisi tarafından 2000 tarihli 10 Sayılı Kanun olarak kabul edilip 27 Ocak 2000'de vali Sani Yerima tarafından kanunlaştırılmış ve aynı gün yürürlüğe girmiştir.²⁰²

İslami Hukuk Araştırmaları Merkezi (CILS) grubu, SPC'ne yaklaşırken ilk olarak klasik İslam hukuku kitaplarına (fıkıh) ve ikinci olarak da Sudan gibi bazı İslam devletleri tarafından şeriatı uygulama girişimlerinde kabul edilen bazı eski mevzuatlara dayanmaktadır. Çeşitli Sünni fıkıh ekollerinden (mezhepler) gelen tüm görüşler dikkate alınırken, çoğu durumda meseleler, Kuzey Nijerya'da ve aslında tüm Kuzey-Batı Afrika alt bölgesinde daha yaygın olarak bilinen ve uygulanan Maliki mezhebinde baskın görüş lehine çözümlenmiştir. Bazı davaların çözümünde başka mezheplerin görüşlerinden de yararlanılmıştır. Grubun tüm üyelerinin yasal geçmişleri nedeniyle, 1999 Nijerya Anayasası'nın hükümlerine -en azından önemli ölçüde- uyum sağlamak için çok zaman harcanmıştır.²⁰³

Benzer başka örnek de Kano'nun durumudur. Kano Eyaletinde, şeriatın uygulanmasının nasıl gerçekleştirileceğini tartışmak üzere 10 Ağustos 1999'da Kano Ulema toplantısı yapılmıştır. Arapça Araştırmaları Okulu'nda, Aminu Kano İslamî Hukuk Araştırmaları Koleji'nde ve başka yerlerde toplumu harekete geçirmeyi amaçlayan halka açık konferanslar düzenlenmiştir. Farklı kesimlerden gelen baskılara yanıt olarak Eyalet Hükümeti, 24 Şubat 2000'de vali tarafından imzalanmış olan Şer'î ve İslam Adalet İdaresi Reform Yasası'nın kabul edilmesini sağlamıştır. Bu kanun, Kano Devleti için Şer'î Mahkemeleri kurmuş ve onlara klasik kaynaklarda olduğu gibi İslam Ceza Hukukunu uygulamaları talimatını vermiştir. Ancak yasanın bu kısımları “evrak-ı metruke” olarak kaldı ve aslında tüm Şer'î ve İslami Adalet İdaresi Reformu Yasası yürürlükten kaldırılmış ve yerine yeni bir Şer'î Mahkemeler Yasası getirilmiştir. Ancak bundan sonra Şer'î Mahkemeler fiilen kurulmuş ve kendilerine hâkim ve diğer personelin atanmasıyla

²⁰² Na'ia, “The Making of the Zamfara and Kano State Sharia Penal Codes”, IV: 24.

²⁰³ Na'ia, “The Making of the Zamfara and Kano State Sharia Penal Codes”, IV: 25.

işlevsel hale getirilmiştir. Şer'î Mahkemelerinin yanı sıra, Şer'î ve İslam Adalet İdaresi Reform Yasası da Kano Eyaleti için bir Şeriat Uygulama Danışma Komitesi (ŞUDK) kurmuştur. Kanunun 13. maddesine göre Şeriat Uygulama Danışma Komitesi (ŞUDK) şunları yapmakla görevlendirilmiştir:

- a. Eyalette yürürlükte olan tüm yasaları, onları şeriatın ilgili kurallarına, ilkelerine ve normlarına uygun hale getirmek amacıyla gözden geçirmek;
- b. Bu kanun kapsamında kurulan çeşitli mahkemeler için münasip ilgili personelin eğitimi konusunda tavsiyelerde bulunmak;
- c. Reformların kapsamlı bir şekilde uygulanması için elverişli bir sosyo-ekonomik ortam yaratmanın yolları konusunda hükümete tavsiyelerde bulunmak;
- d. Hükümete bu yasanın başlaması için uygun tarihi bildirmek.²⁰⁴

İslam ceza hukukunun, ulema ve İslam hukukçuları tarafından eyalet mevzuatı ve kanunlaştırma yoluyla çıkarıldığı sonucuna varılabilir.

2.3.3. 1999 Şeriat Yasasından sonra Şeriat Eyaletlerinde Mahkeme Sistemi

1999'da İslam ceza hukukunun yürürlüğe girmesi, şeriat eyaletlerindeki mahkeme sistemini değiştirmiştir. Aşağıdaki iki şema, Bölge Mahkemelerinden Yargıtay'a kadar olan davaların hareketini açıklamaktadır.

Şema 1'de Nijerya'nın şeriat eyaletlerinde şeriat uygulamasından önce Federal Temyiz Mahkemesi'nin (Temyiz Mahkemesi ve Yüksek Mahkemeler) işleyişi gösterilmektedir. Kesikli oklar eyalet tüzüğüne göre temyiz hatlarını, düz oklar federal anayasaya göre temyiz hatlarını göstermektedir. Yüksek Mahkemeler ve Şeriat Temyiz Mahkemelerinin her ikisi de "yüksek sicil mahkemeleri" aslında eyalet hukuku ve federal hukuk karışımıdır. Yüksek Mahkemeler ve Şeriat Temyiz Mahkemesi tüzüklerinin eyalet meclislerinin yasaları olması ve valilerin, yargıçlarını ataması anlamında eyalet mahkemeleridir. Bununla birlikte federal anayasa kapsamında ulusal düzeyde kapsamlı bir şekilde düzenlenirler. Böylece örneğin, yargı yetkileri Anayasada belirlenir ve yargıçları Yargıtay/ Milli Yargı Konseyi'nin (*National Judicial Council -NJC*) tavsiyesi üzerine atanır.²⁰⁵

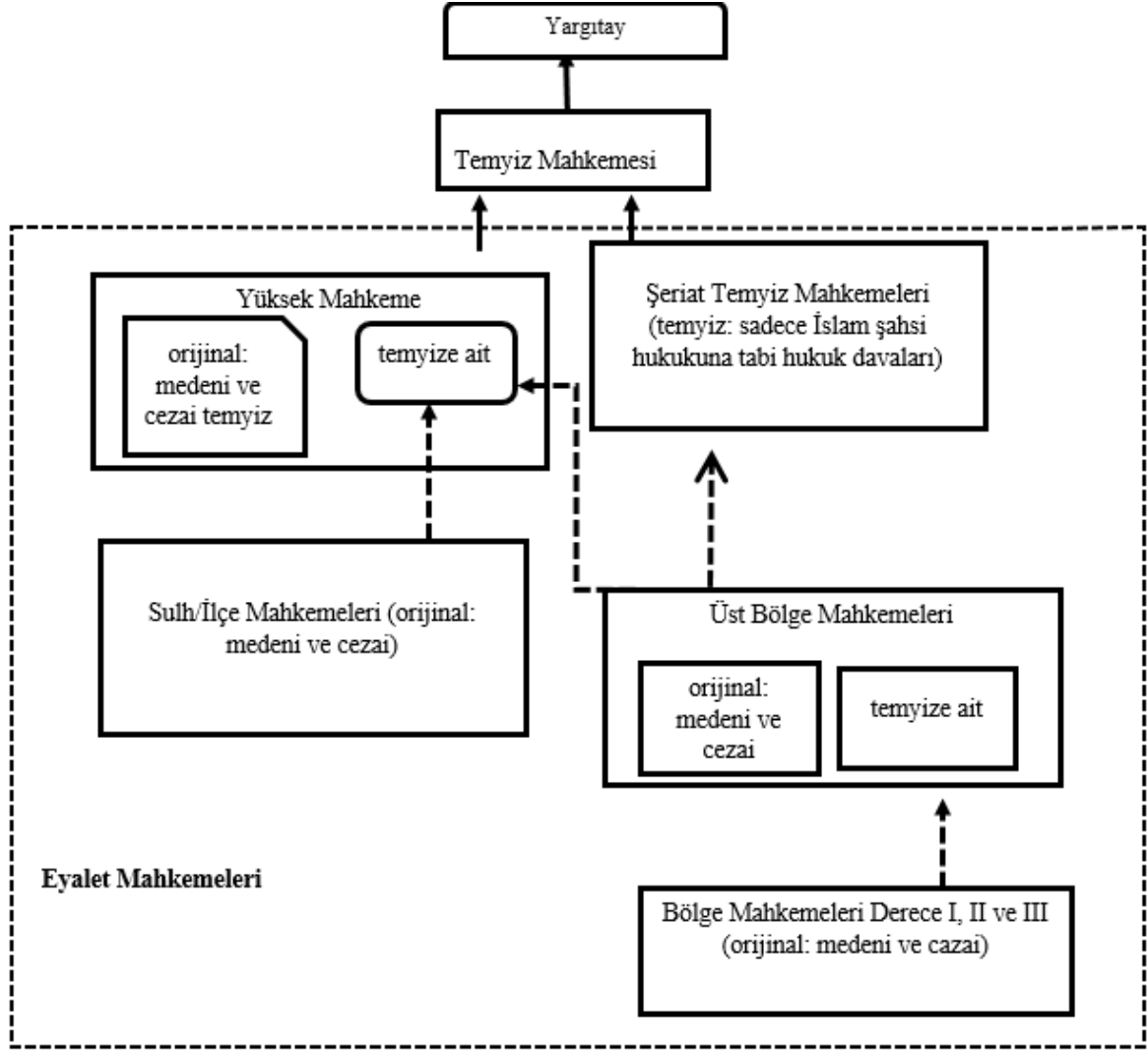
²⁰⁴ Abdulwahab Danladi, "An Appraisal of Sharīah -Related Criminal Enactments in Northern", 2013, 1-491.

²⁰⁵ Ostien v.dğr., "Nigeria's Sharia Courts", 4.

Öte yandan Sulh/İlçe ve Bölge Mahkemeleri -'aşağı' veya 'alt' mahkemeler- tamamen eyalet hukukunun oluşumlarıdır. Sulh/İlçe ve Yüksek Mahkemeler, Kuzey Nijerya'da İngiliz sömürge yönetimi döneminde (1900-1960) kurulan 'İngiliz' mahkemelerinin halefleri iken, Bölge Mahkemeleri ve Şeriat Temyiz Mahkemeleri 'Yerel' mahkemelerin halefleridir.²⁰⁶ Tüm bu mahkemeler arasında, Bölge Mahkemeleri en kalabalık olanıdır ve bu eyaletlerde açılan davaların açık arayla çoğuna bakar. Son olarak, 'Sulh ve İlçe' mahkemelerinin yargıçları aynı kişilerdir. Bununla birlikte cezai davalara bakarken Sulh Mahkemeleri; medeni meselelere bakarken Bölge Mahkemeleri denir.²⁰⁷

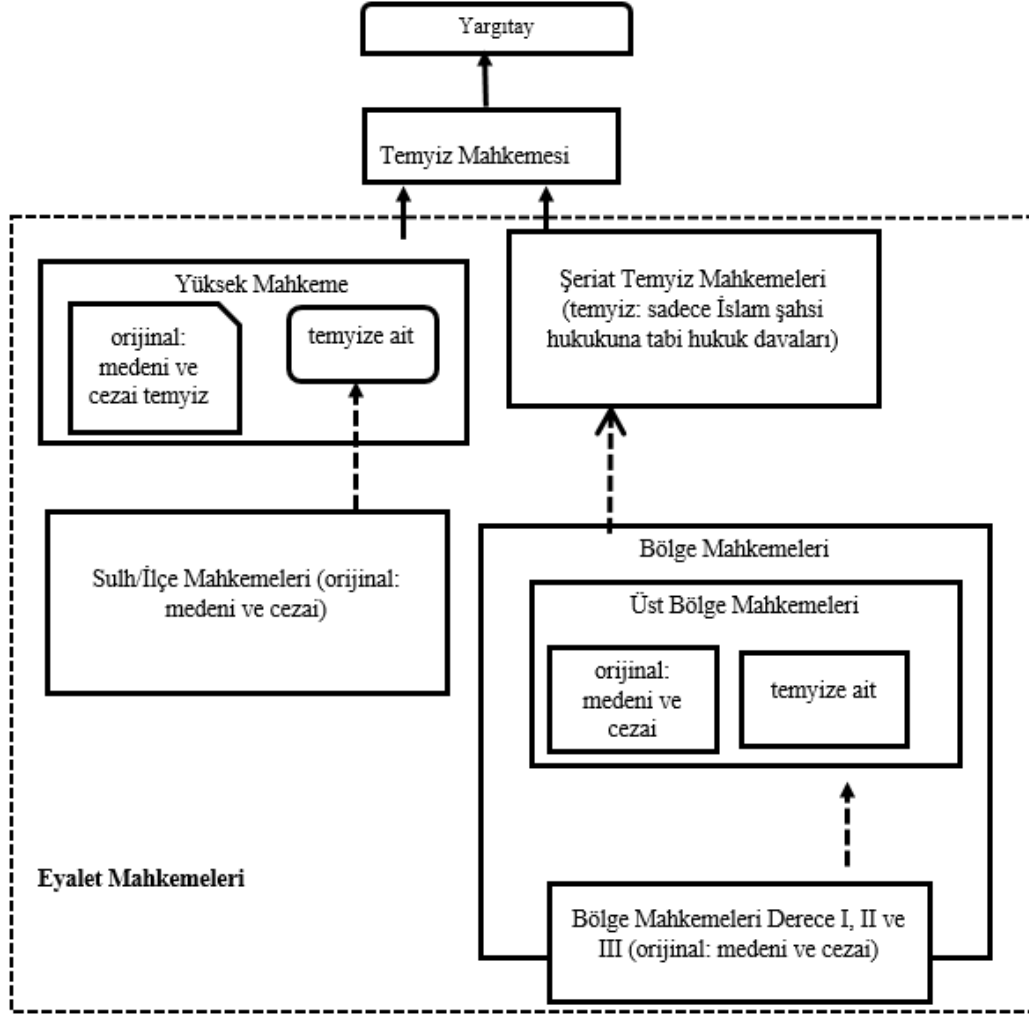
²⁰⁶ Ostien v.dğr., “Nigeria’s Sharia Courts”, 5.

²⁰⁷ Ostien v.dğr., “Nigeria’s Sharia Courts”, 5.

Şekil 1: Nijerya'nın Şariat Eyaletlerinde Şariat Uygulamasından Önce Federal Temyiz Mahkemesi ve Mahkemeler

Kaynak: "Sharia Implementation in Northern Nigeria Twenty Years On: Six Research Reports and an Overview" S. 5.

Şekil 2: Nijerya'nın Şeriat Eyaletlerinde Şeriat Uygulamasından Sonra Federal Temyiz Mahkemesi ve Mahkemeler

Kaynak: "Sharia Implementation in Northern Nigeria Twenty Years On: Six Research Reports and an Overview" S. 6.

2.4. Şeriat Temyiz Mahkemesi Kuralları

Şeriat Temyiz Mahkemesi kuralları 10 Kasım 1960'ta başlamıştır.²⁰⁸ Bu kurallar, temyiz başvurusunun girişinden başlayarak temyiz kaydı, temyiz kaydı süresi, temyiz yolu, tebligat adresi ve temyiz duruşması vb. tüm temyiz prosedürlerine rehberlik eder.²⁰⁹

2.4.1. Şeriat Temyiz Mahkemesinde Temyiz Başlaması

Şeriat Temyiz Mahkemesine itiraz, alt mahkemenin emri veya kararı tarihinden itibaren (30) gün içinde girilir. Alt mahkemenin bir emri veya kararına karşı bir itiraz yapıldığında, mahkeme siciline işlenir ve Yazı İşleri Müdürü, alt mahkemeye temyiz bildirimini gönderir. Temyiz bildiriminin alındığı tarihten itibaren bir ay içinde alt mahkeme, aleyhine temyiz edilen davaya ilişkin tutanağın onaylı gerçek kopyasını Şeriat Temyiz Mahkemesine gönderir. Sipariş III Kural 2 şunları içermektedir: Her temyiz aşağıdakilerden biri ile yapılabilir:

- a. Temyiz eden veya onun adına bunu yapmaya tam yetkili başka bir kişi tarafından sunulan (buna bir hukukçu da dahildir) yazılı bir dilekçe şeklinde,
- b. Temyiz eden, eğer mahkeme izin verirse, yazı işleri müdürüne veya mahkemenin diğer herhangi bir görevlisine dava dilekçesini dikte ederek temyiz başvurusunu yapacaktır;
- b. Temyiz eden kişi dava dilekçesini mahkemeye sözlü olarak bildirebilir. Bununla birlikte, her temyiz başvurusunda bulunan kişi, temyiz başvurusunda bulunurken yazı işleri müdürüne, kendisine tebligatların gönderilebileceği bir posta adresi verir. Eğer bunu yapmazsa zaman zaman sicil dairesini aramalı ya da mahkeme sicilinde kendisine yönelik herhangi bir bildirim alması için vekilini mahkemeye göndermelidir.²¹⁰

2.4.2. Zaman Aşımı

Kuralın izin vermiş olduğu sürenin bitiminden sonra hiçbir itirazda bulunulamaz. Daha önce açıklandığı gibi, öngörülen temyiz süresi, temyiz edilen karar tarihinden itibaren hesaplanarak bir aydır (30 gün). Temyiz başvurusu için sınırlanan bir aylık sürenin bitiminden sonra, temyiz eden tarafın başvurusu üzerine, mahkeme süreyi uzatmadıkça temyiz başvurusunda bulunulamaz. Sürenin uzatılması için şunlar gereklidir:

²⁰⁸ CAP. S4, *Sharia Court of Appeal Law-Subsidiary Legislation*, 1998, 12.

²⁰⁹ S4, *Sharia Court of Appeal Law-Subsidiary Legislation*.

²¹⁰ Bkz. Order III Rule 3. *Sharia Court of Appeal Law*.

a. Başvuru için geçerli ve önemli nedenler ortaya koyan, kanunen yemin etkisine sahip bir yeminli ifade veya tasdik yahut beyan; ve

b. İlk bakışta, izin verilmesine neden olacak temyiz gerekçeleri.

Ayrıca bu durumun takdire bağlı olduğunu, doğası gereği zorunlu olmadığını ve temyiz süresinin uzatılması için yapılan başvuruları değerlendirirken mahkemenin takdir yetkisini yargısal ve sağduyulu olarak kullanacağını da belirtmek önemlidir.²¹¹ Ancak, yukarıdaki koşulların aynı anda birlikte yerine getirilmesi gerekir. Birinin eksik olması durumunda tüm talep başarısız olur. Başvuruyu destekleyen yeminli ifade, mahkeme kurallarına uyulmasındaki gecikmenin nedenlerini açıkça belirtmelidir. Gecikme için önemli bir neden yoksa mahkeme başvuruyu reddedebilir. Sürenin uzatılması için mahkemeye başvurulabilir ve süre uzatıldığında, bu sürenin uzatılmasına ilişkin kararın sureti temyiz bildirimine eklenir.²¹²

2.4.3. Mürafaa/Duruşma

Temyiz duruşmasında mahkeme, alt mahkemenin kendisine iletilen yargılama tutanaklarını inceler.²¹³ Taraflar veya temsilcileri, kendi davalarını desteklemek için mahkemeye hitap edebilir ve bu tür bir hitap sırasında alt mahkeme tutanağının tamamını yahut herhangi bir bölümünü okuyup bunlar hakkında yorum yapabilir. Konuşmaya başlayan taraf, karşı tarafın/tarafların konuşma veya beyanlarına cevap verme hakkına sahip olur.²¹⁴ Mahkeme davayı yeniden görür veya inceler. Ancak, alt mahkemenin sicilini aydınlatmak veya genişletmek ve davanın gerçeklerine ulaşmak için, -gerekli görülürse- mahkeme davayı tamamen ya da kısmen yeniden görebilir veya inceleyebilir. İade-i mahkeme veya tekrar yargılama, alt mahkemedeki yargılama ile aynı süreci takip eder. Bu süreçte mahkeme şunları yapabilir:

- Alt mahkeme huzurunda ifade vermiş olsun ya da olmasın tanıkların çağrılmasına izin vermek veya talep etmek,
- Yapılacak herhangi bir referansı emretmek,
- Herhangi bir belge veya başka bir sergi/delil için çağrıda bulunmak,
- Herhangi bir nesneyi veya yeri incelemek,

²¹¹ Bkz. Sharia Court of Appeal Rules VI. Order.

²¹² Bkz. Sharia Court of Appeal Rules Order III, Rule 412.

²¹³ Bkz. Sharia Court of Appeal Rules Order VIII, Rule 3.18

²¹⁴ Bkz. Sharia Court of Appeal Rules Order III, Rule 2,19

- Alt mahkemenin tüm orijinal kayıtlarını istemek/gerektirmek ve incelemek,
- Duruşmayı zaman zaman ve bir yerden başka bir yere ertelemek,
- Alt mahkemenin yapmaya veya emretme yetkisine sahip olduğu herhangi bir şeyi yapmak veya yapılmasını emretmek,
- Genellikle kanunun 10. Maddesi ile kendisine verilen yetkilerden herhangi birini kullanmak.²¹⁵

2.4.4. Nijerya'da Şeriat Mahkemesinin Karşılaştığı Zorluklar

Bu çalışmanın önceki bölümünde tartışıldığı gibi, sömürgeciliğin gelişinden önce, İslam hukuku kuzey Nijerya'da yüksek eğitilmiş hâkimler tarafından uygulanmaktaydı. Sömürgeciler bölgenin tam kontrolünü ele geçirdiklerinde, bu mahkemenin varlığının sürmesine izin vermişler, ancak onları kendi adalet kavramlarıyla tutarlı bir şekilde yavaş yavaş değiştirip şekillendirmişlerdir. Fakat buna rağmen, Şeriat mahkemesi ve genel olarak İslam hukuku, bazı zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorluklardan bazıları şunlardır:

Günümüzde bölge mahkemeleri (ve son zamanlarda Şeriat mahkemeleri) genellikle şeriat davaları için ilk derece mahkemeleridir. Yukarıdaki şemalarda gösterildiği gibi, şeriat dışı ve şeriat eyaletlerinde 1999 kanunlaştırılmadan önce, ahval-i şahsiyye hukuku meselelerinde bölge mahkemelerinden gelen temyiz başvuruları Şeriat Temyiz Mahkemesine gönderilir. Diğer konularda ise temyizler Yüksek Mahkemeye, Şeriat Temyiz Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme'den gelen temyizler Temyiz Mahkemesine gönderilir. Nihayet Temyiz Mahkemesi'nden Yargıtay'a gönderilir. Bölge Mahkemeleri ve Şeriat Temyiz Mahkemesi dışında, bahsedilen tüm mahkemeler, yalnızca İngiliz örf-âdet hukuk eğitimi almış avukatlar tarafından yönetilmektedir. İngiliz örf-âdet hukuk avukatları, Bölge Mahkemeleri ve Şeriat Temyiz Mahkemelerinde de hissedilmişlerdir.²¹⁶ Bu düzenlemede birçok sorun bulunmaktadır. Birinci sorun, Nijerya'daki tüm yargı pozisyonları, İngiliz örf-âdet hukukunu uygulayanlara özel koruma alanı oluşturmaya çalışmaktadır. İkinci sorun, avukatların eğitiminin onları İslam mahkemelerindeki göreve yeterince hazırlamamasıdır. Zira eğitimleri sadece İngiliz örf-âdet hukuku üzerine

²¹⁵ Bkz. Sharia Court of Appeal Rules Order III, Rule 3.

²¹⁶ Abdulmumini A Oba, "Lawyers , Legal Education and the Shari ' ah Courts in Nigeria", *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 36/49 (2004): 113-161.

odaklanmıştır.²¹⁷ Bu haliyle İngiliz örf-âdet hukukunda lisans alan avukatlar/dava vekilleri birçok eyalette Bölge Mahkemesi hâkimleri olarak atanır. Zira Anayasa, İngiliz örf-âdet hukuku uygulayıcılarının Şeriat Temyiz Mahkemesi kâdılığına atanmasına izin vermektedir.²¹⁸ Üçüncüsü, Yüksek Mahkemenin temyiz yetkisi ile Şeriat Temyiz Mahkemesinin temyiz yetkisi arasındaki mantığı anlamamanın zor olmasıdır. Neden yüksek mahkeme şeriat konularında Şeriat Temyiz Mahkemesinden daha geniş bir yargı yetkisine sahip olsun ki?! Yüksek Mahkeme neden İslam hukuku meselelerinde herhangi bir yargı yetkisine sahip olsun ki?! Kâdılar, Yüksek Mahkeme'nin temyiz oturumları sırasında, İslam hukuku meselelerinde temyizleri dinlemek amacıyla Yüksek Mahkeme yargıçlarıyla birlikte oturur.²¹⁹ Bu durum Temyiz Mahkemesi'nin, Yüksek Mahkeme Kanunu'nun bunu mümkün kılan hükümlerinin 1979 Anayasası hükümleriyle tutarsız olduğuna karar verdiği 1982 yılına kadar sürmüştür. O zamandan beri Yüksek Mahkemede İslam hukuku meselelerinde yapılan temyiz başvuruları yalnızca Yüksek Mahkeme yargıçları tarafından görülmektedir.²²⁰ Bu durum şeriat taraftarları arasında hoş karşılanmamıştır. Yargıç Bappa Mahmud, bu durumdan dolayı birçok Müslümanın hayal kırıklığına uğradığını ifade ederken şunları demiştir:

“İslam hukuku, ülkeyi mağlup eden ve fetheden sömürgeci efendilerin elinde bile benzerini yaşamadığı bir aşağılanmaya maruz kaldı. İlk defa, İslam hukukuna göre karar verilen temyiz veya davaların karara bağlanmasını, İslam hukukunu bilmeyen ve çoğu Güneyli gayrimüslim olan hâkimlerin eline vermektedir.”²²¹

İslam hukuku meselelerinde Temyiz Mahkemesinin yargı yetkisi mazur görünebilir. Zira Anayasa, Temyiz Mahkemesinin İslam hukuku temyiz kurullarında İslam hukuku eğitimi almış en az üç yargıç olmasını zorunlu kılmaktadır.²²² Bununla birlikte bu durum birçok şeriat taraftarını tatmin etmemiştir. Çünkü bu yargıçlar, şeriat hakkında çok fazla bilgi birikimi olmayan İngiliz örf-âdet hukuku uygulayıcılarıdır. Anayasa, yalnızca ahval-i şahsiyye alanında uzman olan yargıçların, mahkemeye atanmak için normal yeterliliğe ek olarak, “Milli Yargı Konseyi (NJC) tarafından kabul edilebilir bir kurumdan İslam hukukunda tanınan bir yeterliliğe” sahip olmasını gerektirmektedir.²²³

²¹⁷ Oba, “Lawyers , Legal Education and the Shari ’ ah Courts in Nigeria”, 131.

²¹⁸ Bkz. Section 276(3)(a) of the 1999 Constitution.

²¹⁹ Oba, “Lawyers , Legal Education and the Shari ’ ah Courts in Nigeria”, 131.

²²⁰ Oba, “Lawyers , Legal Education and the Shari ’ ah Courts in Nigeria”, 131.

²²¹ Abdul Malik Bappa Mahmud, *A Brief History of Shari’ah in the Defunct Northern Nigeria*, 45.

²²² Bkz. Section 247 (1)(a) of the 1999 Constitution.

²²³ Bkz. Section 288(2)(a) of the 1999 Constitution.

Benzer şekilde, Yargıtay'da da hemen hemen aynı durum söz konusudur. Anayasa, şeriatla bilgin olması gereken mahkeme yargıçlarının asgari sayısını sağlamamaktadır. Anayasa sadece Cumhurbaşkanının mahkemeye atama yaparken yargıçlar arasında İslam hukukunun bilgili yargıçlar bulundurma ihtiyacını dikkate alması gerektiğini belirtmektedir.²²⁴ Mahkeme, en az beş yargıcın hazır bulunduğu durumlarda herhangi bir temyiz dinlemek üzere oluşturulmuştur.²²⁵

Sonuç olarak İslam hukukunda temyiz, İslam hukuku hakkında herhangi bir malumata sahip olmayan kişiler tarafından yönetilen Yargıtay tarafından görülür. Bu düzenlemenin İslam hukukunun gelişimi için hem davacılar hem de şeriat savunucuları nezdinde bir olumsuzluk olduğunu söylemek mümkündür. Ali Ajetunmobi Yargıtay'ın İslam hukuku alanında eğitim almış en az beş yargıcının bulunması gerektiğini önermiş ve böylece Temyiz Mahkemesi'nde olduğu gibi İslam hukuku davalarına bakmak için de özel bir panel kabini oluşturulmasını tavsiye etmiştir.²²⁶

İslam hukukunda uygun niteliklerin olmaması sorunu, yalnızca İngiliz örf-âdet hukuku geçmişine sahip yargıçlarla sınırlı değildir. Şeriat Mahkemelerine İslam hukukunda bilgili olarak atananların bir kısmının bile niteliklerinde ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Mecelle'de hâkimin “hakîm, fehîm, müstakîm, emîn, mekîn ve metîn” olması gerektiğini vurgulanır.²²⁷ Bu, yargıçların yalnızca şeriat konusunda derin kavrayışlı ve ırfana sahip olan kişiler değil, aynı zamanda takva ehli, açık sözlü, dürüst, samimi insanlar olması gerektiği anlamına gelir. Ancak bu niteliklerin başında İslam hukukuna dair sağlam bir bilgiye sahip olmak yer alır. Ne yazık ki, “İslam hukukunun derin bilgisi” konusu ihmal edilmiştir. Anayasa, bunu NJC'nin takdirine bırakmıştır.²²⁸ Bunun bir sonucu olarak, Anayasa ve şeriat mahkemelerine yargıçların atanmasına ilişkin diğer ilgili yasalar Arapça uzmanları (Arapça eğitimi almış), İslamcılar (İslam Araştırmaları ile uğraşan) ve şeriatçılar (İslam hukuku eğitimi almış kişiler) arasında çok önemli ve gerekli bir ayrım yapmamaktadır.²²⁹ Bu nedenle Şeriat mahkemelerinde çok sayıda Arapça uzmanları ve İslamcılar bulunmaktadır. Bu durumun olumsuz etkileri arasında; bu tür yargıçların, bazı

²²⁴ Bkz. Section 288(1) of the 1999 Constitution.

²²⁵ Bkz. Section 234 of the 999 Constitution.

²²⁶ Oba, “Lawyers , Legal Education and the Shari ’ ah Courts in Nigeria”, 133.

²²⁷ Mecelle, mad. 1792. “Yargılama Hukuku nedir”, *Fikriyat*, 2019, <https://www.fikriyat.com/ilahiyat/islam-ilmihali/2019/03/11/yargilama-hukuku-nedir-yargilama-hukuku-ilkeleri-nelerdir-islam-hukukunda-yargilama-etigi-ve-ilkeleri-nelerdir>. Erişim Tarihi: 13/06/2022.

²²⁸ Oba, “Lawyers , Legal Education and the Shari ’ ah Courts in Nigeria”, 133.

²²⁹ Ali, *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*.

durumlarda usul-i fıkıh hakkında temel bilgi eksiklikleri olduğu için içtihat konusunda (fakihiin herhangi bir Şeriat hükmü hakkında zannî bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcamasında²³⁰) zayıf olmaları gösterilebilir.²³¹

Yukarıda belirtilen zorlukların yanı sıra, alt mahkemelerde nispeten daha fazla sorun vardır. Hâkimlerden bazılarının, yalnızca esas olarak uyguladıkları İslam hukukunda değil, aynı zamanda daha geniş yasal çerçevede de daha iyi eğitilmeleri gerekir.²³²

Öte yandan, mahkemelerin teknik teçhizatı genellikle yetersizdir. Yönetimleri yerel düzeydedir ve modern standartlara uygun değildir. Kayıt tutma ve veri toplama yetersizdir, bu da mahkemelerin çalışmalarına ilişkin şeffaflığın olmamasına neden olmaktadır. Bazı hâkimlere ciddi şekilde düşük maaş verilmesi, çalışma motivasyonunu olumsuz etkileyerek yolsuzluğa neden olmuştur.²³³

Ayrıca Nijerya'da en fazla bağlısı bulunan fıkıh mezhebi olan Maliki mezhebine ve cumhur-u ulemaya göre kadınlar yargıç olamamaktadır.²³⁴ Oysa din ve cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklayan Anayasa hükümlerinde²³⁵ böyle bir ayırım söz konusu değildir. Bu durum Nijerya'da Anayasanın ve İslam hukukunun uygulanması arasında büyük bir tutarsızlık yaratmaktadır.

2.5. Nijerya'da İslam hukukunun Uygulanmasında Ortaya Çıkan Hususlar

İslam hukuku uygulaması genel olarak farklı açılardan eleştirilere maruz kalmaktadır. Özellikle 1999'da bazı eyaletler tarafından İslam ceza hukukunun yürürlüğe girmesinden sonra eleştiriler en üst düzeye ulaşmıştır. Ne yazık ki bu eleştirilerin çoğu yapıcı olmaktan uzaktır. Zira eleştirmenlerin çoğunun İslam hukuku ile ilgili bilgileri yetersizdir. Eleştirilerin şu noktalarda temerküz ettiği görülmektedir:²³⁶

- İslam hukukunun federalizm sistemi ile uyumluluğu

²³⁰ H. Yunus Apaydın, "İctihad", *İslam Ansiklopedisi*, 2000, 432, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ictihad>. Erişim Tarihi: 21/07/2022.

²³¹ Oba, "Lawyers , Legal Education and the Shari ' ah Courts in Nigeria", 134.

²³² "Sharia Implementation in Northern Nigeria Over 15 Years, Policy Brief No.3 Zakat & Waqf Institutions", 3.

²³³ "Sharia Implementation in Northern Nigeria Over 15 Years, Policy Brief No.3 Zakat & Waqf Institutions", 3.

²³⁴ Abdurrahman b. Cibrin, "Kadının, hâkimlik (yargıçlık) yapması câiz değildir", *İslam Soru-Cevap*, 2016, <https://islamqa.info/tr/answers/21062/kadinin-hakimlik-yargiclik-yapmasi-caiz-degildir>. Erişim Tarihi: 19/11/ 2022.

²³⁵ 1999 Anayasasının 42(1) Bölümü.

²³⁶ Çağrı Mert Bakırcı, "Yapıcı Eleştiri Nedir? Nasıl Yapılır?", *Evrin Ağacı*, 2016, <https://evrimagaci.org/yapici-elestiri-nedir-nasil-yapilir-4851>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.

- Nijerya'da hisbe yasallığı
- İnsan hakkı ihlali
- Nijerya devletinin laikliği ve şariat devletlerinde gayrimüslimlerin hakları

2.5.1. Federalizm Sistemi ile İslam hukukunun Uygunluğu

2.5.1.1. Federasyon ve Federalizm

Federasyon ve Federalizm terimleri, birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Her ikisi de ilişki veya ahit anlamına gelen Latince “*foedus*” sözcüğünden türetilmiştir. Bu terimlerin tek ve evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel bir tanımı yoktur. Ancak bu terimler yakın anlamlı olmalarından ötürü birbirlerini açıklamak için kullanılırlar.²³⁷

Federalizm üzerine yapılan çalışmaların çoğu, Merkez ile Devlet arasındaki yasama, mali ve idari ilişkiler etrafında yoğunlaşmaktadır.²³⁸ Federalizm nispeten yeni bir terimdir ve 19. yüzyılda dile girmiştir. Federalizm, bir federasyonun teorik temeli olarak ifade edilebilir. Federalizm aynı zamanda bir federasyonun teşkilatını, işlevlerini ve karar verme sürecini belirleyen bir ilkeler bütünüdür.²³⁹ Federasyon veya federal devlet, belirli bir devletin, hem üniter devletlerden hem de konfederasyonlardan ayırt edilmesini sağlayan yasal ve hükümet kurumudur.²⁴⁰ Ayrıca federalizm, çeşitli federal eyalet biçimlerini geliştiren bir dinamiktir. Dolayısıyla federalizm hem bir fikir hem de bir süreçtir. Federasyon ise bu fikirlerin tezahürüdür ve yukarıda belirtilen sürece tabidir.²⁴¹ Basitçe federalizm birçok devletin yasalara ve bağımsızlığa sahip olarak tek bir devlet olarak birleşmeleridir.²⁴²

Federalizmin, yerel düzeyde hükümetin ayrı yürütme, yasama ve yargı organlarını oluşturan anayasal bir siyasi sistem olarak tanımlanabileceği tartışılmaktadır.²⁴³ Bu

²³⁷ Agnieszka Nitszke - Arkadiusz Górnisiewicz, “The Theory of Federalism.: The Features of The Federal Order of the State” 1/10 (2008): 282.

²³⁸ S A Paleker, “Indian Political Science Association Federalism : A Conceptual Analysis”, *The Indian Journal of Political Science* 67/2 (2006): 303-310.

²³⁹ Nitszke - Górnisiewicz, “The Theory of Federalism.: The Features of the Federal Order of the State”, 416.

²⁴⁰ Nitszke - Górnisiewicz, “The Theory of Federalism.: The Features of the Federal Order of the State”, 416.

²⁴¹ Nitszke - Górnisiewicz, “The Theory of Federalism.: The Features of the Federal Order of the State”, 417.

²⁴² Ömer Yıldırım, “Federalizm Nedir”, *Felsefe*, 2020, <https://www.felsefe.gen.tr/federalizm-nedir/>. Erişim Tarihi: 19/11/2021.

²⁴³ Maxwell A Cameron v.dğr., “Federalism and the Subnational Separation of Powers”, *Publius* 35/2 (2005): 245-271.

tanımdan anlaşılacağı üzere kuvvetler ayrılığının anayasal hükümetin temel bir özelliği olduğu kanaatine varılabilir. Amaç, federal bir yönetimin anayasal temellerini açıklamaktır. Anayasal hükümetin temel nitelikleri arasında yasama ve hüküm verme bulunmaktadır. Bununla birlikte federalizmin, ulusal bir birimin vatandaşlarının egemen iradesini temsil ettiğini iddia etmesi için kendi anayasal kurumlarına sahip olması gerekir. Ulusal bir yürütme organıyla birlikte, ulusal anayasada verilen yetkiler dahilinde ulusal altı bölgeyi etkileyen yasaları yapan bir ulusal altı yasama organı olmalıdır. Ayrıca, alt ulusal yasama organı tarafından çıkarılan yasaları uygulayan bir yargı da olmalıdır.²⁴⁴ Özetle federalizm, ‘öz-yönetim’ ve ‘paylaşılan-yönetim’in bir birleşimidir.²⁴⁵

2.5.1.2. Nijerya Federalizminin Kökeni

Nijerya federalizminin kökenleri, tarihçiler ve siyasal bilimciler tarafından kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu konuda beş güçlü görüş geliştirilmiştir. İlk görüş, federalizmin, siyasi olarak bağımsız Nijerya ile yeni sömürge bağlarını sürdürmek için İngiliz sömürgecileri tarafından ayrılığın dayatıldığını öne sürmektedir.²⁴⁶ Bir diğer görüşte, federalizmin getirilmesinin İngilizlerin ekonomik çıkarlarını korumak için ‘böl ve yönet’ stratejisinden yana olduğu belirtilmektedir.²⁴⁷ Alternatif bir görüş, Nijerya'nın sömürge öncesi yapılarının ve Britanya'nın, eyaletlerin ve imparatorlukların her birini ayrı ayrı fethetme ve her biri ile ayrı anlaşmalar müzakere etme tarzının federal veya konfederal bir düzenlemeyi kaçınılmaz kıldığını ileri sürer.²⁴⁸ Bir diğer görüş, Nijerya federalizminin ülkenin siyasi bağımsızlığını kazanması için bölgesel seçkinler arasında geliştirilmiş bir uzlaşmacı çözüm olduğudur. Beşinci görüş olarak, Obafemi Awolowo, 1949 ile 1950 yılları arasında yerel, il, bölgesel ve genel konferans meclislerinde halkın temsilcilerine federalizm ve üniterizm arasında seçim yapılması istenmiş ve Nijeryalıların federalizmi tercih ettiklerini ifade etmiştir.²⁴⁹

²⁴⁴ Cameron v.dğr., “Federalism and the Subnational Separation of Powers”, 247.

²⁴⁵ James Bryce, *The American Commonwealth*, 3. (New York: Macmillan, 1907), 134.

²⁴⁶ Toyin Falola, *The Evolution and Changes in Nigerian Federalism, Federalism in a Changing World*, ed. Richard A. Olaniyan (Lagos: Office of the Minister for Special Duties, 1988), 41.

²⁴⁷ Dele Olowu, “The Literature on Nigerian Federalism : A Critical Appraisal” 21/4 (1991): 155-171.

²⁴⁸ Michael Crowder, *The Story of Nigeria* (London: Faber and Faber, 1962), 11.

²⁴⁹ Obafemi Awolowo, *Thoughts on the Nigerian Constitution* (: Oxford University Press, 1966), 6. Baskı (Ibadan: Oxford University Press., 1966), 11.

2.5.1.3. Şeriat'ın Federalizm ile Uyumluluğu

Aslolan "kaçınılmaz federal ilke", "ulusal" veya "ortak" menfaat meselelerinin ulusal hükümete, "yerel" veya "özel" menfaatlerin ise yerel hükümetlere bırakılmasıdır. Aslında federalizm, birleşen birimlerin görece bir özerkliğini ve karşılıklı bağımlılığını varsaymaktadır.²⁵⁰ Bu nedenle federal ilkeler, eyaletlerin kendi toprakları ve yetkileri dahilindeki konularda yargı yetkilerini kullanabilecekleri bu konular, diğer üye eyaletlerin haklarını olumsuz yönde etkilemediği sürece, ortak yönetim kadar öz-yönetim ile de ilgilidir.²⁵¹ Nijerya'da eyaletlere, -bu durumdan diğer eyaletlerle doğrudan etkilenmediği sürece- bu ilkeler sayesinde, kendi topraklarını uygun bir şekilde yönetme fırsatı verilmektedir. Nijerya'nın federasyon sistemi ve etnik-dini çeşitlilik bağlamında, İslam hukukunun meşru ve hatta anayasal bir yeri vardır. Ancak tartışmalı olan husus, federasyondaki temel normları ve anayasal olarak korunan insan haklarını ihlal etmeden İslam hukukunun ne kadar uygulanabileceğidir.²⁵²

Özetle federal sistem, karşılıklı bağımlılık içinde bağımsızlık ilkesine dayanmaktadır. Dolayısıyla Nijerya hükümetinin federal yapısının Nijerya hukuk sistemi içinde İslam hukukuna yer veren en önemli faktör olduğu sonucuna varılabilir.

2.5.2. Nijerya'da Hisbe Yasallığı

2.5.2.1. Hisbe Anlamı ve Görevleri

Hisbe Arapça'da he-se-be maddesinden türeyen bir isimdir. Daha çok kullanılmış bir ifade olan *ihtisab*, da aynı kökten gelir.²⁵³ Sözlük anlamı açısından hasb (hisâb), yeterli olmak, hesap etmek ve saymak gibi anlamlarda kullanılır.²⁵⁴ İhtisab'a gelince "ecir talep etmek" anlamına gelmektedir.²⁵⁵ Ayrıca hisbe lugatta "Allah'tan ecir istemek",²⁵⁶ "hüsn-ü tedbir"; "bir fiilin ecrini sırf Allah'tan talep etmek"; "bir fiili sırf Allah rızası için

²⁵⁰ Elaigwu v.dğr., "The Shadow of Sharia over Nigerian Federalism The Shadow of Sharia".

²⁵¹ Hanafi A. Hammed - Wahab O. Egbewole, "Re-Emergence of Shari'ah Penal Law in Northern Nigeria: Issues and Options", *ICR Journal* 8/3 (2017): 368-385.

²⁵² Elaigwu v.dğr., "The Shadow of Sharia over Nigerian Federalism The Shadow of Sharia".

²⁵³ Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı* (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1975), 11; Mustafa Hizmetli, "Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib : Bağdat Örneği", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6/6 (2017): 425-444.

²⁵⁴ Cengiz Kallet, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 143, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hisbe>. Erişim Tarihi: 17/ 03/2022.

²⁵⁵ Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, 11.

²⁵⁶ Hizmetli, "Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib : Bağdat Örneği", 426.

yapmak”²⁵⁷ manalarında kullanılmaktadır. Terim olarak ise emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle buna yetkili kurum, kuruluşu ifade etmektedir. Bu konuda muvazzaf memura muhtesip, vâli’l-hisbe, veliyyü’l-hisbe, mütevellî’l-hisbe, nâzirü’l-hisbe denir.²⁵⁸

Bir hukuk müessesesi olarak hisbe , “emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetleri ve özellikle bununla görevli müessese” şeklinde ifade edilmiştir.²⁵⁹ Ancak değişen bazı ifadelerde Şeyzerî, hisbe’yi ma’rûfu emir, münkeri nehy ve insanlar arasını islah olarak göstermiştir.²⁶⁰ Başka bir kapsamlı tanımda hisbe, “adalet ve fazileti şariat esaslarına, her muhit ve devirde alışlagelen örf ve âdetlere uygun olarak tahakkuk ettirmek maksadıyla fertlerin ahlâk, din ve iktisat yani umumî olarak içtimaî sahada refahını temin için devletin hususî vazifeliler yoluyla ifa ettiği idarî bir kontroldür” şeklinde bahsedilmiştir.²⁶¹

Böylece fert, toplum, devlet hakları ile kamu ahlak ve düzenin din ve örf-âdetler ışığında ve dengeli bir şekilde korunmasını hedefleyen hisbe faaliyeti, Müslümanlar için farz-ı kifâye sayılmıştır.²⁶²

Hisbe'nin görevleri, kâdıninkiyle *Mezalim* mahkemelerinininki arasında orta düzeydedir.²⁶³ Hisbe'nin Müslüman toplumdaki işlevini tanımlayan eserler genellikle teoriktir ve İslami bir topluluk için "ideal" bir kanun uygulama sistemi olarak adlandırılabilen şeyi tasvir eder.²⁶⁴

Özetle, toplum veya devlet düzeyinde hisbe, toplumun refahını ve yasalarını korumak için bir mekanizma olarak hareket etmek için öngörülmüştür. Bu nedenle, dini bir kurum olarak İslami bir devletin veya toplumun, şariat hukuk sistemini uygulamak ve onun ihlaline karşı koruma sağlamak için sorumlu bir hisbe organına sahip olması beklenir.

İslami literatürde hisbe aşağıdaki işlevleri yerine getirmektedir:

²⁵⁷ Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, 11.

²⁵⁸ Kallet, “Hisbe”, 143.

²⁵⁹ Ömer Faruk Habergetiren - İshak Yılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Hisbe Teşkilatı”, *Journal of Social Sciences and Humanity* 5/2 (2021): 280-296.

²⁶⁰ Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, 13.

²⁶¹ Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, 13-14.

²⁶² Kallet, “Hisbe”, 143.

²⁶³ H. F. Amedroz, “The Hisba Jurisdiction in the Ahkam Sultaniyya of Mawardi Author (s): H . F . Amedroz Source : (Jan . , 1916), Published by : Cambridge University Press”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* , 1916, 78.

²⁶⁴ Munirulula, “What is Hisbah”, *Islam Encyclopedia*, 2011, <https://aislamweb.wordpress.com/2011/11/30/what-is-hisba/>. Erişim Tarihi: 17/ 03/2022.

1. İslam inancının gereklerini insanların hayatlarında uygulamasını sağlamak ve bozulmasını önlemek; yani hisbe, dini korumak, diriltmek ve kolaylaştırmakla ilgili her şeyden sorumludur.
2. Yüksek ahlaki standartları destekleyerek ve geliştirerek, ahlaksız davranışlarla mücadele edip ortadan kaldırarak erdemli bir toplum hazırlamak; yani mühtesibin görevi, aleni ahlaksızlık eylemlerini önlemek ve bunlara karışanları cezalandırmaktır.
3. Hisbe, insanları toplumun ilkelerini ve genel geleneklerini ihlal etmekten caydıran bir sosyal vicdan veya sosyal caydırıcılık yaratmaya çalışır.
4. Doğru sosyal standartları sürdürüp teşvik ve muhafaza eder ve bunların gerektiği gibi anlaşılmasını sağlar.²⁶⁵

2.5.2.2. Nijerya'da Hisbe

Nijerya, bir ulus olarak uzun askeri yönetim döneminde birçok zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum Nijerya'da hayatın birçok alanını olumsuz etkilemiştir. Ülkede kötüleşen sosyal koşulların tasvirini yapmak mümkün değildir. Söz konusu durumun farkına varan insanlar sosyal koşulların iyileştirilmesi için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. 2004 yılında *Harvard Law Review*, 1999'da İslam ceza hukukunun yürürlüğe girmesine yönelik kamuoyu desteğinin basitçe dini olarak tanımlanmadığını, daha çok kötüleşen sosyal koşullardan duyulan memnuniyetsizliği yansıttığını ortaya çıkarmıştır.²⁶⁶ Dolayısıyla hisbenin kurulmasının, toplumda İslami değerleri yaşatarak, bozulan sosyal koşullara çare olacağına inanılmaktadır.²⁶⁷ Özetle şeriatın yeniden getirilmesi ve uygulanması için hisbenin kurulması, resmi *ihkak-ı hakın (vigilantism)*²⁶⁸ bir örneğini temsil etmektedir. Nijerya'daki Şeriat Yüksek Konseyi, şunu ifade etmiştir:

“Hisbah grubu, şeriatın uygun bir şekilde uygulanmasının vazgeçilmez aracıdır. Halihazırda kurulmuş olan hisbe grupları, görevlerinde polisi tamamlayan ve onun rakibi olmayan kuruluşlardır. Ancak, bu yalnızca polis teşkilatının zihniyeti ve oryantasyonu, zorbalık ve zulümden uzak bir hizmete yeniden odaklanırsa

²⁶⁵ Fatima L. Adamu, “Gender, Hisba and The Enforcement of Morality in Northern Nigeria”, *Africa* 78/1 (2008): 136-152.

²⁶⁶ Paul M. Schwartz, “Harvard Law Review”, *The Harvard Law Review Association* 117/7 (2004): 2168.

²⁶⁷ Bruce Baker, “Protection from crime: what is on offer for Africans?”, *Journal of Contemporary African Studies* 22/2 (2004): 165-188; Bolaji, “Shari’ah in Northern Nigeria in the Light of Asymmetrical Federalism”.

²⁶⁸ Vigilantism, teyakkuz komitesinin eylem veya ilkeleri; huzuru sağlamak için kurulan yasa dışı örgüt üyesi bir kimsenin karakteristik tavır ve davranışlarını demektir. Bkz. nedirnedemek.com/vigilantism-nedir

başarılabilir. Biz, bu ülkenin özgür ve Müslüman vatandaşları olarak haklarımızı elde etme amacındaki faaliyetlerimizi sürdürme hakkımızın, özgür demokratik bir toplumda temel anayasal haklarımızın farkındayız...”²⁶⁹

Muhtesib, şeffaf şekilde çalışmakta ve kolayca tanınmaktadır. Genellikle yerel veya eyalet hükümeti tarafından üniformalar, araçlar ve bir ofis sağlanmaktadır. Bazı eyaletlerde hükümet onlara küçük bir maaş ödemektedir. Hisbennin yerel yönetim ve eyalet düzeyinde yapıları bulunmaktadır. Kimileri, doğrudan yerel hükümetler tarafından (maddi ve mali olarak) desteklenirken Kaduna'daki gibi yerlerde hisbe teşkilatına üyelik ve katılımın gönüllü ve ücretsiz olduğunu iddia etmektedir. Muhtesibler, eyalet hükümetiyle olan ilişkileri değişse ve hesap verebilirlik mekanizmaları her zaman açıkça tanımlanmasa bile muhtesibler eyalet hükümetinin onayı ve desteğiyle çalışmaktadır.²⁷⁰

Birçok durumda vatandaşlar, operasyonlarında polisten daha şeffaf gördükleri için davalarını Hisbeye götürmeyi tercih etmektedir. Hisbenin gençlerin faaliyetlerini izlemedeki pragmatik yaklaşımı, çocuk suçluluğunun ve alt kültürün dizginlenmesine yardımcı olmuştur. Nijerya'nın kuzey eyaletlerinde 2003 ve 2006 yılları arasında Hisbe, yankesici ve hırsız olarak 133 suçlu çocuğu tutuklamış, bunlar daha sonra iyileştirilerek ailelerine iade edilmiştir.²⁷¹

Kano Eyalet Meclisi 2003 sonlarında Hisbe'yi düzenleyen bir yasa çıkarmıştır. Bu yasa Hisbe'yi denetlemek ve görevlerini gerektiği gibi yerine getirmelerini sağlamak için ana güvenlik teşkilatlarının (polis ve istihbarat servisleri dahil) temsilcilerinden oluşan bir kurul oluşturulmasını içermektedir.²⁷²

2003 yılının temmuz ayının sonlarında, Zamfara Eyaleti valisi, eyalette şeriatın uygulanmasını düzenlemek ve izlemek için yeni bir Hisbe komisyonu ve diğer birkaç komisyonun kurulduğunu duyurmuştur.²⁸ Temmuz'da Gusau'da halka açık bir toplantıda, hisbe komisyonunun işlevlerini özetlemiştir. Bunlar şu şekildedir:

- Şeriat ile ilgili yasaların uygulanması ve izlenmesi;
- Kamu ve özel sektördeki işçilerin şeriat öğretilerine uygun şekilde uymasını sağlamak;
- SPC ve ceza muhakemesi kanununa uygunluğu sağlamak için şeriat mahkemelerinin günlük işlemlerini izlemek;

²⁶⁹ Baker, “Protection from crime: what is on offer for Africans?”, 175.

²⁷⁰ “The enforcement of Shari’a and the role of the hisbah”, *Human Rights Watch*, 2004, <https://www.hrw.org/reports/2004/nigeria0904/8.htm>. Erişim Tarihi: 17/ 03/2022.

²⁷¹ Olaniyi, “Hisbah and Sharia Law Enforcement in Metropolitan Kano”, 87-88.

²⁷² “The enforcement of Shari’a and the role of the hisbah”.

- Adaletin uygun şekilde dağıtılmasını sağlayan tüm eylemlerin rapor edilmesi;
- Bekleyen had cezası davalarıyla birlikte hapisshanedeki tüm kişilerin kaydını tutmak;
- Toplumu tüm sosyal kusurlardan ve şeriat tarafından yasaklanan her türlü kötülük veya suçtan arındırmak için her önlemi almak;
- İbâdet, kıyafet kuralı, sosyal ve ticari etkileşim ve ilişkiler konularında kamuoyunun şeriat öğretilerine uymasını sağlamak için her türlü önlemi almak;
- Kamuoyunu şeriat sistemi ve uygulaması hakkında aydınlatmak.²⁷³

Nüfus, hisbe kolordusunun evrensel olarak kabul edilen normlara uygun olarak alınmasında önemli bir belirleyicidir. 1999 ve 2003 yılları arasında 250 Hisbe kolordu vardı. 2003 yılında, yönetim kuruluna 700 (600 erkek, 100 kadın) eyalet düzeyinde, 300 yerel yönetim düzeyinde olmak üzere 1000 kolordu üyesi alma yetkisi verilmiştir. Yaklaşık 251 Hisbe kolordu üyesi, kurulu kuran yasaya göre etkin bir şekilde çalışmalarını sağlamak için yoğun eğitim almıştır.²⁷⁴

3 Temmuz 2005'te Hisbe operasyonu, 900'ü kadın olmak üzere 9.000 eğitimli muhafızın işe alınmasıyla güçlendirilmiştir. Hisbe kolordusu için kapasite geliştirme kapsamında, Aralık 2005'te "Daha Aydınlanmış Bir Hisbe (Kadın) Komutanlığını Geliştirmeye Doğru" başlıklı bir haftalık göreve başlama kursu düzenlenmiştir.²⁷⁵ Daha önce, 17 Aralık 2004'te 32 yerel yönetim kadın kolordu üyesi için bir kapasite geliştirme çalışmayı yürütülmüş, Ekim 2005'te 170 kolordu üyesi için endüktif/tümevarımsal bir kurs düzenlenmiştir. Aralık 2005'te, 448 kolordu üyesi Kaduna'da Nijerya kültürünün incelenmesi ve anlaşılmasına yönelik ahlaki, manevi ve etno-metodolojik yaklaşımlar konusunda eğitilmiştir.²⁷⁶

Ancak polis ve diğer güvenlik hizmetleri münhasır yasama listesindedir.²⁷⁷ Şeriat dışı eyalette, federal otoriteye bağlı olan Nijerya polisi, maznun suçluyu tespit etme, bildirme ve dava açma faaliyetlerini yürütmektedir.²⁷⁸ Güneydeki etnik milislerin aksine, hisbe polisinin dini temelli bir hukuk sisteminin parçası olmasının yanı sıra, şeriat eyaletlerinin yasaları ve imkanları operasyonlarını desteklemektedir. Yargıtay, hisbe faaliyetlerinin anayasaya aykırı olduğuna hükmetse de şeriat devletlerinde faaliyetleri

²⁷³ "The enforcement of Shari'a and the role of the hisbah".

²⁷⁴ Olaniyi, "Hisbah and Sharia Law Enforcement in Metropolitan Kano", 88.

²⁷⁵ Olaniyi, "Hisbah and Sharia Law Enforcement in Metropolitan Kano", 89.

²⁷⁶ Olaniyi, "Hisbah and Sharia Law Enforcement in Metropolitan Kano", 89.

²⁷⁷ "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999".

²⁷⁸ Bolaji, "Shari'ah in Northern Nigeria in the Light of Asymmetrical Federalism" 126.

değişmemektedir.²⁷⁹ Bu, hisbenin yetki hiyerarşisi ve iç hukuktaki yerinin sürekli olarak tartışıldığını göstermektedir. Çünkü hisbe, eyalet mevzuatı ile kurulduğundan dolayı belirli kuralları uygulama yetkisine sahip olduğuna inanılmaktadır.²⁸⁰ Öte yandan, bazıları şeriat eyaletlerinde hisbenin faaliyetlerinin anayasaya uygun olmadığını savunmaktadır, çünkü Nijerya'da yasaları uygulama yetkisi Nijerya polisine verilmiş ve bu yetki eyalet meclisine değil, millet meclisinin münhasır yargı alanına dahildir.²⁸¹ Sonuç olarak, hisbe anayasasının belirsizliği ve hisbenin bazı bireysel üyelerinin farklı davranışları nedeniyle, birçok Nijeryalı medya organlarında faaliyetlere karşı yazılar kaleme alınmaktadır.

2.5.3. İnsan Hakları İhlali

Günümüzde en çok tartışılan meselelerden biri olan “insan hakları” kavramı üzerine birbirinden çok farklı manalar ve açıklamalar ortaya çıkmıştır. Niçin “insan hakları” üzerine ortak ve asgari bir uzlaşma varıl(a)mamaktadır? Bu kavram üzerine farklı alanlardan yükselen yorumlar, kavramın karıştırılmasına, anlam kaybına uğratılmasına ya da istenilen bir içerikle tanımlanmamasına yol açmaktadır. Velhasıl kelimeler “insan hakları” kavramı gitgide artarak bulanıklaşmakta, çelişkili hale gelmekte ve bu durumun sonucunda da değer kaybına uğratılmaktadır.²⁸² Bu sebepten insan haklarının, tanımlanması son derece zor bir kavram olduğu söylenebilir. Ancak çağdaş hukuk ve siyaset gündeminin en başta gelen konularından birinin “insan hakları” olduğu şüphesizdir. İnsan haklarına saygı gösterilmesi beklentisi, yaşanan çağın demokrasi gibi en popüler ve etkili siyasi ahlâk çağrısıdır. Teorik olduğu kadar pratik bir sorun olarak da insan hakları gerek ulusal gerekse uluslararası düzeylerde son yılların kurumsal tartışma gündeminin baş sıralarına yerleşmiş bulunmaktadır.²⁸³

Nitekim, çoğu kişi insan hakları kavramına kendi zihnindeki ‘olması gerekenleri’ yüklemekte; adalet, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve refah gibi ‘iyi’ olan her şeyi bu kavramla adlandırmaktadır.²⁸⁴

²⁷⁹ Bolaji, “Shari’ah in Northern Nigeria in the Light of Asymmetrical Federalism”, 126.

²⁸⁰ Joshua Owie, “The Legality Or Otherwise Of The Hisbah Police In the Northern States In Nigeria”, *Simple Law*, 2022, 6, <https://simplylaw.com.ng/the-legality-or-otherwise-of-the-hisbah-police-in-the-northern-states-in-nigeria/>.

²⁸¹ Owie, “The Legality Or Otherwise Of The Hisbah Police In the Northern States In Nigeria”, 7.

²⁸² A. Kadir Çüçen, *İnsan Hakları*, 2. (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 11.

²⁸³ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku* (Ankara: Orion Kitabevi, 2007), 4.

²⁸⁴ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, 18.

İnsan hakları düşüncesinin öncüllerinden biri ahlaki eşitliktir. Bu, farklılıkları ne olursa olsun tüm insanların eşit ahlaki değere sahip olduğu anlamına gelir.²⁸⁵

Dünyanın güçlü devletlerinin elinde, daha zayıf devletleri kontrol etmek ve boyun eğdirmek için bir araç haline getirmesi insan hakları kavramının tanımlamasına aykırı bir durumdur.

2.5.3.1. Nijerya’da İnsan Hakları İhlalleri

Tartışmasız olarak İslam hukukunun uygulanmasına ilişkin insan hakları konusu, İslam ceza hukukunun 1999 yılında yürürlüğe girmesinden sonra meydana çıkmıştır. Oysaki ölüm cezasına Nijerya Anayasası tarafından izin verilmiştir.²⁸⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü, Nijerya’da İslam hukukunun uygulanmasının insan haklarını ihlal etmesine ilişkin yollardan biri olarak ölüm cezasının kullanıldığını belirtmektedir.²⁸⁷

Ölüm cezasına mahkum edilenlerin suçları arasında cinayet, fiili livata ve zina yer almaktadır.²⁸⁸ Şeriat mahkemelerinin 2000 yılında ceza davalarını dinlemeye başlamasından sonra 30 yaşlarındaki bir kadını, 3 ve 4 yaşlarındaki iki çocuğunu öldürme suçundan Katsina Eyaletinde yaşayan 21 yaşındaki Sani Yakubu Rodi, ölüm cezası ile infaz edilen tek kişidir.²⁸⁹ Acaba kanunların uygulanması nasıl insan hakları ihlali olur?! İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün belirttiği diğer alanlar, amputasyon cezaları, polis işkencesi ve zorla itiraflar, yasal temsilin olmaması, polis ve savcılık görevlileri tarafından yetkinin kötüye kullanılması, kırbaqlama ve kadınlara karşı ayrımcılıktır.²⁹⁰ Özünde, bahsedilen bazı çirkin sahneler sadece İslam ceza hukukuna özgü olmayıp, genel olarak ülkenin yargı sisteminin çöküşünü yansıtmaktadır.

2.5.4. Nijerya Devletinin Laikliği (Sekülerizm) ve Gayrimüslimlerin Hakları

Laiklik, ana hatlarıyla ya din işleriyle devlet işlerinin ayrılması; ya da devletin ülkede maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibâdet, ahkâm ve erkânına karışmaması yahut da devletin bütün vatandaşların dinî

²⁸⁵ Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, 22.

²⁸⁶ Bkz. Section 33 of the 1999 Constitution

²⁸⁷ C Tertsakian, “Political Shari’a? Human rights & Islamic law in northern Nigeria”, *Human Rights Watch* 16/9 (2004): 23.

²⁸⁸ Tertsakian, “Political Shari’a? Human rights & Islamic law in northern Nigeria”, 24.

²⁸⁹ Tertsakian, “Political Shari’a? Human rights & Islamic law in northern Nigeria”, 34.

²⁹⁰ Tertsakian, “Political Shari’a? Human rights & Islamic law in northern Nigeria”, 25-49.

inançlarına izin vermesi, fakat hiçbir dini diğer dinlere tercih etmemesi, her dine kaşı aynı mesafede durması, din ve inanç alanını kişilerin özel işi telâkki ettiği için dini yasaklamadığı gibi hiçbir dine hiçbir şekilde yardım etmemesi, dinlere karşı tarafsız kalması şekilde tanımlanmaktadır.²⁹¹

Laik bir devlette dinin, kişilerin özel hayatı çerçevesinde bir vicdani inanç meselesi olduğuna inanılır. Dini inançlar hukukî ve etik düzenlemelere ve siyasi faaliyetler ile devlet ve kamu tüzel kişilerinin faaliyetlerine mesnet olamaz. Tabiatıyla, dine ilişkin felsefi kanaatler için de durum aynen böyledir. Bu noktada laiklik, vicdan ve din hürriyeti kavramları kesişirler.²⁹²

Nijerya'nın devletin dayatmış olduğu uzun bir din geçmişi vardır. Yerli inançlara dayalı krallıklar, genellikle din ile dünyevi liderlik arasında kaynaşmış ve devletin dinini tebaasına dayatmıştır.²⁹³ Bu, Nijerya ortamlarında dini hükümetten ayırmayı imkânsız hale getirmiştir. Halbuki bağımsızlığın başlangıcında, Nijerya Anayasası hem bireylerin hem de toplulukların dini özgürlüklerini desteklerken din ve devletin ayrılması ilkesini içermektedir. Ancak uygulamada bağımsızlık yıllarında din özgürlüğü, istihdam ve yatırım dine dayalı yaygın ayrımcılıkla sıklıkla ihlal edilmiştir.²⁹⁴

1999 Anayasası, kendisinden önceki tüzükler gibi, ancak din konusundaki tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Bazı Müslüman liderler şeriat için belirgin bir konum isterken, diğer Nijeryalılar tamamen laik bir devleti savunmuşlardır. Nihayetinde esasen mevcut düzenlemeye dokunulmamış bir uzlaşma gerçekleşti. Yeni Anayasa bu konuda şöyle der: “Federasyon veya bir Eyaletin Hükümeti, Devlet dini olarak hiçbir dini kabul etmeyecektir.”²⁹⁵

Ancak Nijerya'nın federal sistemi altında Anayasa, eyaletlerin federal yasaların kapsamadığı konularda kendi mahkemelerini kurmalarına izin vermektedir. Bu şeriat eyaletlerine, devletin laikliğini ihlal etmeden kendi Şeriat Temyiz Mahkemelerini kurmalarını sağlar, çünkü devletlerin hiçbirisi doğrudan İslam'ı devlet dini olarak benimsememiştir.

²⁹¹ E. Ruhi Fiğlalı, *İslam Laiklik ve Türk Laikliğindeki Uygulamalar* (Ankara: Berikan Yayınları, 2010), 1.

²⁹² Necip Mirkelâmoğlu, *Atatürkçü Düşünce ve Uygulamada Din ve Laiklik*, 1. (İstanbul: Çev, 2000), 7.

²⁹³ Hammed - Egbewole, “Re-Emergence of Shari’ah Penal Law in Northern Nigeria: Issues and Options”, 370.

²⁹⁴ Hammed - Egbewole, “Re-Emergence of Shari’ah Penal Law in Northern Nigeria: Issues and Options”, 370.

²⁹⁵ Bkz. Section 10 of the 1999 Constitution of the Federal Republic of Nigeria, (tadil edilmiş şekliyle)

Ayrıca anayasanın farklı yorumlara konu olan bir hükmü daha bulunmaktadır. Bu hükümde şöyle denilmektedir:

“Her kişi, dinini veya inancını değiştirme özgürlüğü de dahil olmak üzere düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne, dinini veya inancını ibâdet, öğretim, uygulama ve ayinlerle veya herhangi bir şekilde (tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu olarak, açık yahut özel olarak) açıklama ve yayma özgürlüğü hakkına sahiptir”.²⁹⁶

Bu nedenle Müslümanlar, İslam hukukunun temel insan haklarıyla ilgili bir mesele olduğunu iddia ederler. İslam'da hukuk, dinin temel bir bileşenidir. Daha önce de belirtildiği gibi, bir Müslüman, hayatını İslam hukukunun emirlerine göre düzenlemekle yükümlüdür. Dolayısıyla bu durum, Müslümanlar için, İslam hukukunu benimseyerek hayatlarını dinin emirlerine göre düzenleme hakkının reddedilmesi, anayasal ve uluslararası koruma altında olduğuna inanılan ve bir hak olan dini yaşama haklarının ihlali anlamına gelmektedir.²⁹⁷

Şeriat eyaletlerindeki gayrimüslimlere gelince, korkularının yasal bir gerekçesi yoktur. Zira İslam hukuku kesinlikle Müslümanlar ve bir şer'i mahkemede yargılanmaya gönüllü olarak rıza gösteren gayrimüslimler içindir.²⁹⁸ İslam hukukunun başlangıcından bu yana, gayrimüslim bir kişinin kendi iradesi dışında İslam hukukuna göre yargılandığı hiçbir davaya rastlanmamıştır. Korkuları, Müslümanlara ve İslami uygulamalara karşı saf bir hoşgörüsüzlük eylemi olarak görülebilir. Çünkü milletin menfaatini düşünmeden İslam'la ve Müslümanlarla ilgili her şeye karşı çıkmak için gerekçeler aramaktadırlar. Bunun örneği, 2012 yılında İslami bankacılığın Nijerya finans sistemine girmesidir. Nijerya'da İslami bankacılığın tanıtımı ve akabinde gerçekleşen başarıları sağlayan en büyük etken, Nijerya Merkez Bankası'nın (NMB) Valisi olan Malam Sanusi Lamido Sanusi'nin özverili çalışmalarıdır. Bazı gayrimüslimlerin bağımsız olarak, ülkede İslami bankacılığın getirilmesini engellemeye çalıştıkları ve bunun için oldukça irrasyonel gerekçeler ileri sürdükleri kabul edilmektedir.²⁹⁹ Bugün Müslümanlar ve gayrimüslimler, dini ayırım gözetmeksizin İslami bankaların hizmetlerinden yararlanmaktadır.

²⁹⁶ 1999 Anayasasının 38. Maddesi.

²⁹⁷ Oba, “Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria”, 27.

²⁹⁸ Weimann, “Judicial Practice in Islamic Criminal Law in Nigeria — A Tentative Overview”, 247.

²⁹⁹ Buerhan Saiti v.dğr., “Why non-Muslims subscribe to Islamic banking?”, *Qualitative Research in Financial Markets*, 2018, 3.

3. BÖLÜM: NİJERYA ŞER'Î MAHKEMELERİNCE GÖRÜLEN BAZI DAVALARIN İNCELENMESİ

Klasik dönem fûrû-i fıkıh eserlerinde ilk olarak taharet, namaz, zekat, oruç gibi ibâdetlerle ilişkili bahislerin ele alınması hususunda genel bir ittifaktan bahsedilebilir. İbâdetler dışında kalan mevzuların düzenlenmesinde ise farklı yaklaşımlar benimsenmiş ve bunların sıralanış mantığı hakkında çeşitli açıklamalar geliştirilmiştir.³⁰⁰ Bu tür farklı yaklaşımlar çerçevesinde fıkıh kaynaklarında konular ibâdât-muâmelât şeklinde ikili, bazen bunlara cinâyât (ukûbât) ve münâkehât-müfârekat ilâve edilerek üçlü veya dördümlü taksimler üzerinden incelenmiştir.³⁰¹ Söz konusu ayrımlarda ibâdetlerin kapsamı sabit kalırken muâmelat kavramının değişikliğe uğradığı görülür. Muâmelât kavramı ikili ayırimda en geniş sınırlarına ulaşır ve hukukun bütününe karşılayan bir terim kimliği kazanır. Üstelik bazı kullanımlarda muâmelât, Müslümanların siyasi, idari, hukuki ve iktisadi hayatlarının hepsini kapsayacak şekilde genişler. Üçlü ayırimda ceza hukuku ve dördümlü ayırimda aile hukuku muâmelât kapsamının dışında yer alır.³⁰²

Günümüzde birçok ülkenin tabi olduğu pozitif hukukta ise özel ve kamu olmak üzere, - kaynak itibariyle Roma hukukuna dayanan- ikili bir tasnif takip edilir. Bunlardan özel hukuk; bireyler, kuruluşlar ve devletler gibi eşit hak ve sorumluluklara sahip olanlar arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Özel hukukun en geniş dalını ise Medeni hukuk oluşturur. Pozitif hukukun ikinci ana kolu olan kamu hukuku ise devletin yapısını, örgütlerini, toplum-birey ilişkilerini düzenler ve anayasa hukuku, idare hukuku, ceza hukuku vb. bölümlere ayrılır.³⁰³ Çalışmanın bu bölümünde, konunun takibini kolaylaştırmak ve Nijerya hukuk sistemine uygun olması sebebiyle Nijerya şer'î mahkemelerinde medeni hukuk ve ceza hukuku alanında görülmüş temsil gücü yüksek birtakım davalar seçilmiştir. Bu davalar İslam hukukunun Nijerya hukuk sistemindeki keyfiyet ve konumunun daha iyi ortaya konulması açısından incelemeye tabi tutulmuştur.

³⁰⁰ Bilal Aybakan, “Fûrû’ Fıkıh Sistematiği Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2006), 7.

³⁰¹ Bilal Aybakan, “Fûrû’ Fıkıh Sistematiği Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2006): 8.

³⁰² Aybakan, “Fûrû’ Fıkıh Sistematiği Üzerine”, 8.

³⁰³ Ayrıntılı bilgi için bk. Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2013), 111-113, 128.

3.1. Medenî Hukuk

Medeni hukuk Nijerya anayasasında İslam hukukunun yargı yetkisindedir. Medeni hukuk; kişiler hukuku, aile hukuku, miras hukuku, eşya hukuku ve borçlar hukukundan oluşmaktadır.³⁰⁴

3.1.1. Miras Hukuku

Nijerya'daki şer'î mahkemeler, uzun bir süredir miras anlaşmazlıklarına ilişkin davaları çözmek için İslam miras hukukuna ilişkin hükümleri esas almaktadırlar. Ancak Nijerya'daki bazı Eyalet Şariat Temyiz Mahkemeleri (örn. Kwara Eyaleti), dava dışı mülk dağıtımlarını sağlamak için emlak daireleri kurmuşlardır. Bu, alt mahkemelere giden miras davalarının sayısını en aza indirmede önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü birçok kişi dava açılmadan anlaşmazlığın çözülmesini tercih etmektedir. Aynı şekilde, insanlar bölge mahkemelerine verilen yetkiyi sadece ölen kişinin haklarını devletten ve bankalardan almak için kullanırlar ve daha sonra mirasın mahkeme dışında dağıtılması için davayı mahkemeden geri çekmektedirler.³⁰⁵

Çalışmanın bu kısmında Nijeryadaki bazı bölge mahkemelerinde karara bağlanan seçilmiş davalar incelenecektir. Miras hukukunun İslam hukuku içinde belki de matematik hesaplarla en içli dışlı alan olması nedeniyle, terekenin hesaplanmasında ve daha sonra kurallarına göre bölünmesinde ortaya çıkan zorluklar nedeniyle bölge mahkemelerinde karara bağlanan miras davalarının incelenmesi çalışmanın bu kısmı için önem arz etmektedir.

Bu kapsamda incelenen örnekler şunlardır:

1. Örnek: Awawu Joro - Alhaji Mohammadu Mando miras davası

Olay

Bu dava, 9 Ocak 2004 tarihinde Kwara Eyaleti Baruten Yerel Yönetimindeki Kosubosu Bölge/Yerel Mahkemesi'nde davacı Gaa Gure'den A. J. ile davalı A. M. M. arasında karara bağlanmıştır.

³⁰⁴ “Özel Hukuk Nedir?”, *Bilgine Güncel Yararlı Bilgiler* (Erişim 24 Şubat 2022).

³⁰⁵ Muhammad Jum`at Dasuki, *Application of Islamic Law of Inheritance in Kawara State Shari`ah Juridical Courts* (Kwara State University, 2018), 135.

Davacı olan bayan, müteveffa kocasının geride bıraktığı 33 büyük baş hayvanı kendisine teslim etmesi için davalıyı mahkemeye vermiştir.³⁰⁶

Davalıyı temsil eden Avukat S. M, yaptığı savunmada mahkemeden, çocuklar reşit hale gelinceye kadar davacının talebine olumlu cevap verilmemesini talep etmiştir. Avukat, davacının, yetimin mülkünü kötü yönetebilecek olan ve dini açıdan davranış ve tutumları olumsuz görülen bir adamla yeniden evlenmesi de dahil olmak üzere çeşitli nedenler göstermiştir. Bu nedenle, müteveffanın kıdemli erkek kardeşinin terekeyi denetlemek için daha iyi bir konumda olduğunu vurgulamıştır. Mahkeme de davalının davasını Kuran'ı Kerim'in 2. suresi 220. ayeti ile desteklemiştir.³⁰⁷

Mahkeme Kararı

Mahkeme sonunda üç kızına 13 (on üç) büyük baş hayvan, oğluna ise 6 (altı) büyük baş hayvan vermiştir. Davacıya 4 (dört) büyük baş hayvan verilirken, müteveffanın anne ve babasına toplam 10 (on) büyük baş hayvan verilmiştir. Mahkeme müteveffanın kızlarının hisselerinin birlikte yaşadıkları davacıya, erkeğin hissesinin ise yetimin velayeti olan davalıya verilmesine hükmetmiştir. Bu durum çocuklar evlenene kadar geçerlidir. Mahkeme tarafından sonunda üç kızına 13 (on üç), erkek kardeşine ise 6 (altı) hayvan verilmiştir. Davacıya 4 (dört) hayvan verilirken, müteveffanın anne ve babasına toplam 10 (on) hayvan verilmiştir. Müteveffanın kızlarının hisselerinin birlikte yaşadıkları davacıya, erkeğin hissesinin ise yetimin velayeti olan davalıya verilmesine hükmetmiştir. Bu durum çocuklar evlenene kadar geçerlidir. Davalıya, ölen kişinin ebeveynlerinin hisselerini yolculuktan döner dönmez teslim etmesi emredilmiştir.³⁰⁸

Mahkeme Kararının Fıkıhla Uyumluluğu Konusunda Değerlendirme

Mahkeme kararının fikhî açıdan değerlendirilmesi yapıldığında bu tür mal paylaşımına dayalı anlaşmazlıklarda mahkemenin aşağıdakileri yapması gerekmektedir:

³⁰⁶ Bkz. "District Court in Kwara State Kosubosu Baruteen Local Government", 9 Ocak 2004 tarihli karar dosyası. 10.

³⁰⁷ Bkz. "District Court in Kwara State Kosubosu Baruteen Local Government", 9 Ocak 2004 tarihli karar dosyası. 10.

³⁰⁸ Bkz. "District Court in Kwara State Kosubosu Baruteen Local Government", 9 Ocak 2004 tarihli karar dosyası. 10-15.

- i. Mahkeme huzurundaki kanıtlara dayalı olarak tüm uygun mirasçılarının belirlenmesi ve belgelenmesi.
- ii. Mahkemeye sunulan delillere dayanarak terekenin tespiti ve iyi bir şekilde kaydedilmesi.
- iii. Mülkün fiziksel kalitesine göre dağıtılması (yani malların sayılması, tartılması veya ölçülmesi mümkün ise ağırlığına veya ölçüsüne veya sayısına göre dağılımı).
- iv. Terekedeki ölçülemeyen ve tartılamayan malların değerlerinin değer belirleme yoluyla yapılması gerekir.
- v. Büyük baş hayvanlar sayılabilir olmalarına rağmen, mahkemelerin parasal değerlerini belirlemek için bunların erkek mi dişi mi olduklarını, yaşlarını ve büyüklüklerini göz önünde bulundurmaları gerekir.
- vi. İslam Miras Hukuku hükümlerine göre her hak sahibi mirasçının cüzi/kesirli paylarının tespiti sonrasında bunların dağıtımında sorun yaşamamak için payda eşitleme yöntemine başvurulması gerekir.

Yargılama mahkemesinin yukarıda belirtildiği gibi dağılımı şu şekildedir:

Kızlar (3)	= 13 hayvan
Oğul (1)	= 6 hayvan
Eş	= 4 hayvan
Baba	= 5 hayvan
Anne	= 5 hayvan

Yine de ölen kişinin sabit ve taşınır maldan geriye kalan her şeyi parayla değerlendirir. Sonra her biri mirastaki payına göre mirasçılar arasında dağıtılır. Böylece mal ya da hayvanlardan mülkten payın eşdeğeri alınır.³⁰⁹ Değerin tespitinde mahkemenin İslam hukukunun öngördüğü alanda bilirkişi (Muhbir) getirmesi ve bilirkişiler tarafından eşyalara verilen değerlerin mirasçıları tarafından onaylanması gerekir. Mirasçıların değişen fiyat verdiği veya önerdiği durumlarda, mahkeme toplamı bulur ve ona göre karar verir.³¹⁰

³⁰⁹ El-şebeketul-İslamiyye, “Sığırdan Mirasın Bölünmesi”, *Islamarchive* (2005).

³¹⁰ Dasuki, *Application of Islamic Law of Inheritance in Kawara State Shari`ah Juridical Courts*, 145.

Ölenin geride bıraktığı baba, anne, eş, oğul ve kızları, böyle bir durumda; erkek kardeş kendi kız kardeşlerini asabe yapar ve geri kalan malı, erkek için iki kız hissesi almak üzere paylaşırlar.³¹¹ Dolayısıyla paylaşım formülü şu şekildedir:

Baba – 1/6

Anne- 1/6

Eş – 1/8

Oğul, bir kızın kalandan aldığı iki katını alır. Üç kızdan her biri, kalandan oğlanın aldığı yarısını alır.³¹²

Örneğin toplam büyük baş hayvan sayısı 33'tür ve her bir hayvanın değeri 300 dolar ise, mülkün toplam değeri şöyle olacaktır: 33*300= \$ 9900

Baba - 1/6*\$9900 = \$1650

Anne-1/6*\$9900 = \$1650

Karı- 1/8*\$9900= \$1237,50

Toplam=\$4537,50

Baki= \$ 9900-\$4537,50=\$5362,5

Oğul = \$ 2145

kızların her biri = \$ 1072,5

Tablo 1: Mirasın Gerçek Dağıtım Tablosu

	Varis	Hisse	Alınan İnek	Para Miktarı	Alacak Bakiyesi	Borç Bakiyesi
1	Baba	\$1650	5	\$1500	\$150	
2	Anne	\$1650	5	\$1500	\$150	
3	Karı	\$1237,5	4	\$1200	\$37,5	
4	Oğul	\$ 2145	7	\$2100	\$45	
5	Kız 1	\$ 1072,5	4	\$1200		\$127,5

³¹¹ Yavuz, *İslam Fıkhi ve Hukuku*, 303.

³¹² Bu, Kuran'ın aşağıdaki ayetlerine uygundur: 4:11 “Allah, size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır..... 4:12 Eğer çocukları yoksa, karılarının geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir. (Bu paylaşırma, ölen karılarının) yaptıkları vasiyetlerin yerine getirilmesi yahut borçlarının ödenmesinden sonradır. Eğer sizin çocuğunuz yoksa, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır”.

6	Kız 2	\$ 1072,5	4	\$1200		\$127,5
7	Kız 3	\$ 1072,5	4	\$1200		\$127,5
	Toplam	\$ 9899,5	33	\$9900	\$ 382,5	\$ 382,5

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’te erkek ve üç kız çocuğunun hak ettikleri hayvan sayısı ile fiilen alınan hayvan sayısı arasında tutarsızlık olduğu görülmektedir. Ancak paylaşım nispeten doğrudur, fakat hayvanlar aynı büyüklük ve değerde olmayabilir. Bu paylaşım, hayvanların büyüklüğü dikkate alınarak yapılmış olabilir.

2. Örnek:

Müteveffa A. S. M.’nin mülkü aile üyelerinin talebi üzerine paylaşılmıştır. Ölen kişi ardında bir eş ve 14 çocuk (7 erkek ve 7 kız) bırakmıştır.³¹³

Mülkün öğelerinin listesi ve değerleri:

Mülk 1: Mülk, 6 odalı bir gyari menkul olup oda başı N2 44.444,44 değerindedir.

$$N2\ 44,444.44 \times 6 = N1, 446,666.64$$

Mülk 2, 2 Katlı bir bina olup zemin katta 2 takım 3 yatak odalı daire ve birinci katta 2 takım 3 yatak odalı daireden oluşmaktadır.

(a) Zemin Kat: 2 takım 3 yatak odalı daire (her daire N 2.281.250.00) = N4 .562.500.00

(b) Birinci Kat: 2 takım 3 yatak odalı daire (her daire N 2 .281.250,00).= N4 .562.500.00

Toplam= N9,125,000,00

(c) Evin arka tarafında küçük bir arazi parçası. Değeri = **N 375,000,00.**

Mülk 3, İki katlıbir bina olup zemin katta 8, birinci katta 8 oda olmak üzere ana yola bakan katlı bir binadan oluşmaktadır. Şu şekilde değerlendirilir:

(a) Zemin Kat (8 oda): her oda N 273.611,11 x 8 = N 2.188.888,88

(b) Birinci Kat (8 oda): her oda N 273.611,11 x 8 = N 2.188.888,88

Toplam = N 4 377.777,76

(c) (10 oda): her biri 231.666,7’de

$$231.666,7 \times 10 = \mathbf{N\ 2.316.667,00}$$

(d) **N 80.000,00** değerinde eski aile evinde 1 oda.

Genel Toplam = N 17.721.111,40 .³¹⁴

³¹³ Kwara State Shariah Court of Appeal, 2014 Annual Report (Ilorin, 2015), 432-438.

³¹⁴ Kwara State Shariah Court of Appeal, 2014 Annual Report, 442.

Kesirli Dağıtım Payları

Eş: $1/8 \times N 17.721.111,40 = N 2.215.138,92$

Kalan bakiye (N15.505.972,48) erkek ve kız çocuklar arasında $1/2$ oranında aşağıdaki gibi paylaştırılır:

7 oğul = 14

7 kız = 7

Toplam oran= 21

$N15.505.972,48 / 21 = N738.379,64$

Bu nedenle her kız N738.379,64 değerinde gayrimenkul alırken, her erkek iki kez (N1.476.759,28) alır.

Özet

Tablo 2: İkinci Örneğin Özeti

Varis	Bireysel hisse tahsisi	Sayı	Toplam
Karı	N 2.215.138,92	x 1	N 2.215.138,92
erkek evlât	N1.476.759,28	x 7	N10.337.314,98
Kız evlât	N738.379,64	x 7	N5.168.657,48
Genel Toplam			N 17.721.111,38

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gayrimenkulün Grup Payı.

Paylaşımı kolaylaştırmak için mirasçılar analıklarına göre çeşitli gruplara ayrılır:

Tablo 3: S. B. Ailesinin A Grubu

Varis	İrsin Sebebi	Hisse
A. B.	Oğul	N1.476.759,28
İ. B.	Oğul	N1.476.759,28
Am. B.	Kız	N738.379,64
A. B.	Kız	N738.379,64
Toplam		N4.430.277,84

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4: S.B. Ailesinin B Grubu

Varis	İrsin Sebebi	Hisse
A. B.	Oğul	N1.476.759,28
F. B.	Kız	N738.379,64
S. B.	Kız	N738.379,64
Toplam		N2.953.518,56

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5: S.B. Ailesinin C Grubu

Varis	İrsin Sebebi	Hisse
A. M. B.	Karı	N 2.215.138,92
Ab. B.	Oğul	N1.476.759,28
İ. B.	Oğul	N1.476.759,28
Toplam		N 5.907.037,12

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6: S.B. Ailesinin C Grubu

Varis	İrsin Sebebi	Hisse
S. B.	Oğul	N1.476.759,28
Y. B.	Oğul	N1.476.759,28
K. B.	Kız	N738.379,64
H. B.	Kız	N738.379,64
Toplam		N4.430.277,84

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7: Grubun Özeti

1.	A Grubu	N4.430.277,84
2.	B Grubu	N2.953.518,56
3	C Grubu	N 5.907.037,12
4	D Grubu	N4.430.277,84
	Genel Toplam	N17.221.111,38

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gerçek Dağıtımın Fiziksel Paylaşımı

A Grubu Hakkı: = N 4.430.277,84

Mülk 1'den $N244.444,44 \times 2 = N488.888,88$ değerinde 2 oda.

Mülk 2: Agbo-Oba I'de, Zemin Kat: bir âdet $N 2.281.250,00$ değerinde 3 yatak odalı daire

Mülk 3: Agbo-Oba II'de, Zemin Kat: $N 273.611,11 \times 2 = N 547.222,22$ değerinde 2 oda

Birinci Kat: $N 273.611,11 \times 3 = N 820.833,33$ değerinde 3 oda

Ek Binadan $N 231.666,7$ değerinde bir oda.

Toplam alınan = $N4.369.861,13$

Alacak Bakiyesi = $N60.416,71$

B Grubu Hakkı: = N 2.953.818,56

Mülk 1'den $N244.444,44 \times 2 = N488.888,88$ değerinde 2 oda.

Mülk 2: Agbo-Oba I'de, Zemin Kat: bir âdet $N 2.281.250,00$ değerinde 3 yatak odalı daire

$N 80.000,00$ değerli eski aile evinde bir oda

Toplam alınan = $N2.850.138,88$

Alacak Bakiyesi = $N103.679,68$

C Grubu Hakkı: = N 5.905.037,12

Mülk 2: Agbo-Oba I'de, Zemin Kat: bir âdet $N 2.281.250,00$ değerinde 3 yatak odalı daire.

Mülk 3: Agbo-Oba II'de, Zemin Kat: $N 273.611,11 \times 4 = N 1.094.444,44$ değerinde 4 oda

Birinci Kat: $N 273.611,11 \times 3 = N 820.833,33$ değerinde 3 oda

Ek Binadan $N 231.666,7 \times 7 = N 1.621.194,67$ değerinde 7 oda.

Toplam alınan = $N5.818.194,67$

Alacak Bakiyesi = $N88.842,45$

D Grubu Hakkı: = N 4.439.277,84

Mülk 1'den $N244.444,44 \times 2 = N488.888,88$ değerinde 2 oda.

Mülk 2: Agbo-Oba I'de, Zemin Kat: bir âdet $N 2.281.250,00$ değerinde 3 yatak odalı daire

Mülk 3: Agbo-Oba II'de, Zemin Kat: $N 273.611,11 \times 2 = N 547.222,22$ değerinde 2 oda

Birinci Kat: $N 273.611,11 \times 2 = N 547.222,22$ değerinde 2 oda

Ek Binadan $N 231.666,7 \times 2 = N 463.333,40$ değerinde 7 oda.

Evin arka tarafında küçük bir arazi parçası. Değeri = $N 375.000,00$

Toplam alınan = $N4.702.916,72$

Alacak Bakiyesi = $N252.638,88$

Mahkeme Kararının Fıkıhla Uyumluluğu Konusunda Değerlendirme

Bu örnek davada yer alan dağılımın her bir parçası, mülk için verilen toplam rakamlara dayalı olarak şahısların payı ve tahsisi açısından klasik fıkıhtaki taksimle örtüşmektedir. Bu paylaşım, İslam hukukunun en zor alanlarından biri olarak kabul edilen miras hukukunda hâkimlerin yetkinliğini göstermektedir. Ancak 1 numaralı mülkün değerinin tespitinde yanlış bir hesaplama yapılmıştır. Mülk 6 odadan oluşmaktadır ve her odanın değeri N244.444,44'tür. Dolayısıyla $N244.444,44 \times 6$ ise değer tespit raporunda verilen N 1.446, 666.64 yerine N 1.466, 666.64 sonucuna ulaşılması gerekmektedir. Tüm hesaplama yansıyan N 20.000'lik bir eksiklik vardır. Bu, mülkün genel toplamını N 17.721.111.38'den N 17.741.111.38'e değiştirmiştir. Buna göre her bir grubun payı şu şekilde özetlenebilir:

Tablo 8: Dağıtım Tablosu

Varis	Bireysel hisse tahsisi	Sayı	Toplam
Karı	N 2.217.638,92	x 1	N 2.217.638,92
Erkek evlât	N1.478.425,94	x 7	N10.348.981,64
Kız evlât	N739.212,97	x 7	N5.174.490,82
Genel Toplam			N 17.741.111,38

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplamadaki bu hata, genel toplamı etkilese de terekenin gerçek paylaşımı üzerinde gözle görülür bir etkisi yoktur.

3.1.2. Evlilik ve Boşanma

Şer'î mahkemelerde hâkimlerinin önüne sıklıkla çıkan konulardan biri de boşanmadır. Evliliğin sona erme nedenlerinden birisi boşanmadır. Evlenme akdi süresiz bir sözleşme olup, eşler iyi ve kötü günlerinde, birbirlerine yardımcı olacakları vaadi ile evliliğe adımlarını atarlar. Ancak, evlilik devam ederken, ortaya çıkan geçimsizlik bastırılmadığında, son çare olarak boşanma zorulu hale gelebilir.³¹⁵

İnsanlık için kaçınılmaz bir olgu olarak tarihte birçok değişik boşanma şekline rastlanmaktadır. Bu bağlamda boşanmada izledikleri yol açısından dört hukuk sistemi bulunmaktadır. Bunlar; boşanmada serbesti tanıyan sistemler; boşanmayı yasaklayan

³¹⁵ Muhsin Koçak v.dğr., *İslam hukuku: İslam hukukuna Giriş; Aile Hukuku; Miras ve Ceza Hukuku*, 7. (Ensar Neşriyat, 2021), 212.

sistemler; boşanmayı mahkeme kararına bağlayan sistemler ve boşanma yetkisinde farklı bir yol izleyen İslam hukuku sisteminden oluşmaktadır.³¹⁶

İslam aile hukukunda, diğer hukuk sistemlerinin aksine, gerek erkeğe (talak) gerekse kadına (tefvîz-i talak veya muhâlea) boşanma hakkı verildiği; boşanma yetkisinin ise eşler, hakemler ve mahkeme arasında paylaşıldığı, ayrıca boşanmayla ilgili birtakım dini ve hukuki sınırlandırmalar yapıldığı söylenebilir.³¹⁷ Daha açık bir ifade ile, İslam hukuk literatüründeki dar anlamıyla talak, evlilik birliğinin koca ve bazı durumlarda kadının tek taraflı irade beyanı ile sona erdirilmesine işaret etmektedir. Fıkıh eserlerinde talak için "evlilik bağının belirli bir üslupla veya onun yerine geçecek bir kelimeyle derhal veya gelecekte kaldırılması" ve "bir sebebe bağlı olmadan kocanın nikâhı sona erdiren tasarrufu" gibi tanımlar verilmiştir.³¹⁸ Kocanın karısıyla belli bir bedel karşılığında anlaşmasıyla (muhâlea) veya hâkim kararıyla evliliğin sona erdirilmesi de (tefrık) geniş anlamda talak kapsamına girerken, çağdaş İslam hukukçularının genel eğilimi şu şekildedir: Talak sadece "eşlerden birinin tek taraflı iradesiyle meydana gelen boşanma" anlamında kullanılmaktadır.³¹⁹ Her ne şekilde olursa olsun boşanma, iki eş arasındaki evlilik birliğini sona erdirmektedir.

Genelde Nijerya'daki evlilikler İslam hukuku, medeni hukuk ve örf ve âdet hukuku olmak üzere üç hukuk sistemi altında gerçekleşir.³²⁰ Medeni hukuk kapsamında gerçekleşen yasal evlilik, 2004 Nijerya Federasyonu Evlilik Yasası tarafından düzenlenmiştir.³²¹ Yasal evlilik, kesinlikle tek eşlidir ve taraflardan birinin yargısal olarak ayrılması veya ölümü olmaksızın bundan herhangi bir şekilde ayrılma, beş yıl hapis cezasıyla cezalandırılan bir suç teşkil etmektedir.³²² Bu nedenle yasal evlilik, bir erkek ve bir kadının boşanma ve ölüm dışında ömür boyu gönüllü birlikteliği olarak tanımlanmıştır. Bir evliliğin kanun nazarında geçerli olabilmesi için uyulması gereken kurallar ve

³¹⁶ Koçak v.dğr., *İslam hukuku: İslam hukukuna Giriş; Aile Hukuku; Miras ve Ceza Hukuku*, 212-214.

³¹⁷ Koçak v.dğr., *İslam hukuku: İslam hukukuna Giriş; Aile Hukuku; Miras ve Ceza Hukuku*, 215.

³¹⁸ H. İbrahim Acar, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), <https://islamansiklopedisi.org.tr/talak>. Erişim Tarihi: 07/06/ 2022.

³¹⁹ Koçak v.dğr., *İslam hukuku: İslam hukukuna Giriş; Aile Hukuku; Miras ve Ceza Hukuku*, 496.

³²⁰ Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, "Nigeria: Divorce law and practice among Muslims, including grounds, procedures, length of process, property disposition, child custody and consequences for the woman and her family", *refworld*, 2006, canada: Immigration and Refugee Board of Canada,.

³²¹ Olanike Adelakun - Olajumoke Shaebe, "Effect of Triple Talaq Inocaton on Development of Women's Rights in Nigeria", *Educor Multidisciplinary Journal* 1/1 (2018): 195.

³²² Adelakun - Shaebe, "Effect of Triple Talaq Inocaton on Development of Women's Rights in Nigeria", 195.

formaliteler vardır ve bunlara uyulmaması halinde, herhangi bir uygunsuzluk için izin alınmaksızın bu tür bir evlilik kusurludur ve sadece örf ve âdet nikahı niteliğindedir.³²³

Örf ve âdet hukuku evliliği ise, bir erkek ile bir veya daha fazla kadının yaşam boyu birlikteliğidir.³²⁴ Örf ve âdet evliliği, yerel yasalara ve geleneklere göre yapılır. Bu nedenle, geçerli bir geleneksel evliliğin şartları Nijerya'da farklılık göstermektedir. Bunun sebebi, Nijerya'nın çeşitli kültürlerle sahip farklı etnik kökenleri olan bir toplum olması ve insanların geleneklerinin etnik toplulukların sayısı kadar çeşitli olmasıdır.³²⁵

Nijerya'da Müslümanların çoğunluğu evliliklerini İslam hukukuna göre tamamlamayı tercih etmektedir. Bu nedenle, İslam hukukuna göre gerçekleşen evliliklerin sona erdiği davalarda sadece İslam mahkemelerinin yetkili olduğu görülür.³²⁶ Çünkü bir evliliğin yürütüldüğü hukuk, o evliliğe uygulanacak hukuku belirler. Örneğin, Müslüman bir erkek, İslam hukukuna göre Hristiyan bir kadınla evlenirse, bu evlilikte İslam hukukunun hükümleri geçerli olur.³²⁷

Nijerya'da şer'î mahkemelerinin boşanma ile ilgili kararlarına ilişkin örnekler şunlardır:

1. Örnek

Olay

N. K. (Temyiz eden) ve A. N. K. (Davalı) arasındaki boşanma davasına ilişkin temyiz davasıdır. Davacı bölge mahkemesine başvurma nedeni olarak eşinden gördüğü kötü muamele, yani beslenme yetersizliği ve sık sık şiddet nedeniyle evliliğin feshedilmesi için mahkemeye talepte bulunduğunu söylemiştir. Hâkim, temyize başvuruda bulunan davalının yokluğunda boşamaya karar vermiştir. Temyiz başvurusunda bulunan davalı bunun üzerine Şeriat Temyiz Mahkemesine tashih talebinde bulunmuştur. Davalı, belirtilen günde mahkemeye gittiğini ancak mahkemenin kapalı olduğunu, mahkeme süreçleri hakkında kendisine tebliğde bulunulmadığını, yargılamanın adil olmadığını ve

³²³ Adelakun - Shaeab, "Effect of Triple Talaq Inoculation on Development of Women's Rights in Nigeria", 196.

³²⁴ I.E Nwogugu, *Family Law in Nigeria* (Ibadan: HEBN Publishers PLC, 2014).

³²⁵ Adelakun - Shaeab, "Effect of Triple Talaq Inoculation on Development of Women's Rights in Nigeria", 196.

³²⁶ Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, "Nigeria: Divorce law and practice among Muslims, including grounds, procedures, length of process, property disposition, child custody and consequences for the woman and her family" (2006).

³²⁷ Abdulmumini A. Oba, "Judicial Practice in Islamic Family Law and Its Relation to 'Urf (Custom) in Northern Nigeria", *Islamic Law and Society* 20/3 (2013), 284.

hâkimin de İslam hukuku ile ilgili bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Buna gerekçe olarak da hâkimin, temyiz başvurusunda bulunan kimsenin yokluğunda boşamayı gerçekleştirmesini ileri sürmüştür. Kendisinin eşini sevdiğini ve evliliğe devam etmek istediğini belirtmiştir.³²⁸

Davacı, temyiz başvurusunda bulunan davalıya yönelik beslenme yetersizliği ve sık sık şiddet gördüğü yönündeki iddiasını yineleyerek davalı ile arasında sevgi bağının kalmadığını belirterek mahkemeden, eski kararın onaylanması için talepte bulunmuştur. Temyize giden, davalının kendisine sık sık şiddet uyguladığı veya aç bıraktığı yönündeki iddiasına katılmadığını söylemiştir.³²⁹

Kararın Fikhî Açıdan Değerlendirilmesi

Mahkeme iki tarafı dinledikten sonra, meselenin tamamen zarar yani kötü muamele ile ilgili olduğu kanaatine ulaşmıştır. İslam fıkhında kocanın karısına verdiği zarardan dolayı (kötü muamele), bir kadına sevgi eksikliğinin yaşatılması evliliğin muhalaa yoluyla feshinden oldukça farklıdır; zira muhalaa yoluyla boşanmada kadın, kocanın boşanma sebebiyle uğrayacağı maddî hak kaybını telafi için bir bedel ödemektedir. Zarar (kötü muamele) sebebiyle boşanma, kadının herhangi bir bedel ya da tazminat ödemesini gerektirmez. Bununla birlikte davacı kadının iddiasının herhangi bir yolla ispatlanması söz konusu olmaksızın sırf kendi iddiasıyla kötü muameleye maruz kaldığını belirtmesi ve mahkemenin de delil olmaksızın evliliğin feshine karar vermesi İslam yargılama usulünde, davacının davasını ispatla yükümlü olduğu yönündeki yargılama usulü kuralına aykırıdır. Bu sebeple davacının bunu kanıtlaması gerekmektedir. Nitekim bir hadiste belirtildiği üzere “beyyine müddei üzerine gereklidir”.³³⁰

İlk derece mahkemesinin kararını dayandırdığı Emir 9 Bölge Mahkemesi Hukuk Muhakemeleri Usul Kuralları, şikayetin doğası gereği burada uygulanamamaktadır. Çünkü bir kötü muamele vakasının delil olmadan adil bir şekilde dinlenmesi ve karara bağlanması mümkün değildir. Hz. Peygamber (a.s.), bunu şu şekilde dile getirmiştir:

³²⁸ Kwara State Shariah Court of Appeal, *2010 Annual Report* (Ilorin, 2012), 47-51.

³²⁹ Kwara State Shariah Court of Appeal, *2010 Annual Report*, 48.

³³⁰ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) Et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Riyad: Darüsselam, 2007), 3/ 13, (No. 1341).

“Eğer insanlara sırf iddiaları üzerine (delil olmadan) talep ettikleri verilseydi, birtakım kimseler başka kimselerin mallarını ve kanlarını istemeye kalkalardı. Lâkin beyyine (getirmek) müddeiye, yemin de inkâr edene düşer.”³³¹

Bir evlilik birliğinde aksi ispatlanmadığı sürece hukuk düzeni kocanın karısını koruduğunu ve sevdiğini var sayar. Karısının iddia ettiği gibi buna aykırı herhangi bir şey delille kanıtlanmalıdır. Mahkemenin bu görüşü, İslam hukukunun temel eserlerinden biri olan Tuhfetü'l-hükkam adlı eserde belirtilen bir hükümle uyumludur.³³² Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak bir davada davacı konumundaki kişi, aslî durumun aksini iddia eden ve söylediğinin doğruluğuna ilişkin örf ve âdetten de desteği bulunmayan kişidir.

Yukarıdaki yasanın katı bir şekilde uygulandığı durumlarda, İslam hukukuna göre, kötü muamele veya zulüm nedeniyle kocasından boşanmayı, mahkemeden talep eden bir kadın, iki veya daha fazla şahit getirmek suretiyle iddiasını ispatlamalıdır. Nitekim Mâlikî fıkhnın konuya ilişkin yaklaşımı şu şekildedir:

Evlilikte haksızlığa uğradığını iddia eden kimsenin bunu ispatlaması iki yolla olur:

- (i) Beyyine: Şahitlik ehliyetine sahip ikiden az olmayan erkeğin şahitliği (ile olur). Bir erkek ve iki kadının şahitliği yahut yalnızca bir erkeğin şahitliği ile davacının yemin etmesi yeterli kabul edilmez.
- (ii) Kocanın karısını lüzumsuz yere döverek, aç bırakarak, yatakta yüzünü çevirerek, onunla konuşmayı reddederek veya ona eziyet ederek kötü muamelede bulunduğu, kadınlar, hizmetçiler ve mahalledekiler arasında bilinen bir bilgi (ile olur).³³³

Yukarıdaki örnek olayda duruşmanın temyiz aşamasında bu iki usulden hiçbirini yargılamayı yapan Mahkeme tarafından benimsenmemiştir. Bu durumda mahkemenin kararının fikhî geçerliliği söz konusu olmayacaktır. Mâlikî fıkhnında bir kadın nikâh akdinden önce kendisine kötü muamelede bulunulmayacağına dair bir şart koyabilir.³³⁴ Buna göre, kocası tarafından kötü muamele görmemesini evlilik öncesinde şart koşan kadın, bu şartın ihlal edilmesi halinde evliliğinin feshini isteyebilir. Ancak böyle bir şartın bulunmadığı hallerde koca, mahkemece ihtar edilir ve haksızlığa son vermemesi halinde kocanın fena muamelede bulunduğu tespit edildikten sonra evlilik sonlandırılabilir. Aynı

³³¹ Et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 3/ 13, (No. 1341).

³³² İbn Âsım, *el-Gırnatî*, Tuhfetü'l-Hükkâm, s. 18; Kwara State Shariah Court of Appeal, *2010 Annual Report*, 49.

³³³ Muhammad Başır El-Şekfe, *El Fıkhül Maliki fi Sevbihil Cedid* (Şam: Darul Kalam, 2001), 623.

³³⁴ El-Şekfe, *El Fıkhül Maliki fi Sevbihil Cedid*, 623.

şekilde, kocasının evlenmeden önceki durumunun kötü olduğunu bilen kadın, bunu evliliğin feshine esas olarak kocası aleyhine kullanamaz.³³⁵

Örnek davada hâkim, herhangi bir delil göstermeksizin karar vermekte acele etmesi ve aynı zamanda temyize başvuran davalının iddiaya karşı kendini savunmasına fırsat vermemesi bakımından da usul hatası yapmıştır.³³⁶

Şeriat Temyiz mahkemesi, bölge mahkemesinin kararını hükümsüz kabul etmiş, davanın kötü muamele iddiasına dayalı olarak yeniden görülmesini talep etmiştir.³³⁷

Şeriat Temyiz mahkemesinin verdiği hüküm hâkimlerin yetkinliğini göstermektedir. Hâkimin, yargılama boyunca Maliki mezhebine sıkı sıkıya bağlılığı da karara yansımıştır. Buradan, kullanılan kaynakların tamamının Malikî fikhıyla ilgili olduğu görülmektedir. Yargı temelde evlilikte "zarar " (kötü muamele) kavramı etrafında şekillenir. Aşağıdaki ilkelere vurgu yapılmıştır:

1. Beyyine müddeiye düşer.
2. Bir kadın, evlendiği şahsın evlilik öncesinde fakir olduğunu ve kendisine nafaka verebilecek maddî imkâna sahip olmadığını bilmiyorsa evlilik birliği gerçekleşikten sonra kocanın nafakayı temin etmemesi durumunda kocaya belirli bir süre verilir ve bu süre zarfında da nafakayı temin etmemesi hâlinde karısını boşaması talep edilir.

İster haklı ister haksız bir nedenden kaynaklasın kocanın karısına bilinçli bir şekilde sözlü veya fiili şiddet uygulaması ya da onu terk etmesi, kadın açısından bir zarar olarak görülür. Verilen zarar, kadına vurmak, yaralamak vücudun bir yerini kırmak ve üzerine sıcak su dökmek gibi maddi olabilir. Bununla birlikte verilen zarar hanımına kötü söz söylemek, ona veya ailesine sövmek, kendisini veya aile fertlerinden birini köpek vb. diğer hayvanlara benzetmek, kendisiyle konuşmamak, hakkı olmadığı halde onunla birlikte aynı yatağı paylaşmamak veya cinsel ilişkide bulunmamak şeklinde manevi olabilir.³³⁸ Maliki mezhebine göre, bahsi geçen zararlar veya benzerleri söz konusu olduğunda, kadın, kocasıyla birlikte yaşamayı istemekle birlikte maruz kaldığı zarardan kurtulmayı hâkimden talep edebileceği gibi, boşanma talebinde de bulunabilir. Kadının boşanma talebinde bulunabilmesi için, bu zararların birden fazla işlenme zorunluluğu yoktur. Bir defa meydana gelmiş olsa dahi, kadın boşanma davası açabilmektedir. Şöyle

³³⁵ El-Şekfe, *El Fıkühü'l Maliki fî Sevbihil Cedid*, 623.

³³⁶ Adevi, Hâşiyetü'l-Adevî, 2/122.

³³⁷ Kwara State Shariah Court of Appeal, 2010 Annual Report, 47-51.

³³⁸ Halil İbrahim Acar, *İslam Aile Hukuku*, ed. Hüseyin Kahraman (Ensar Neşriyat, 2021), 298.

ki, kadın maruz olduğu zararlardan mütevellit konuyu mahkemeye iletir. Hâkim kocadan, karısını boşamasını ister. Koca bundan imtina ederse hâkim aralarını ayırır. Bu ayırma ile bir bain talâk meydana gelir.³³⁹

Malikilere göre nafaka, israftan uzak bir insan için olağan ve temel ihtiyaçlar (kıvam mu'tad) içinde olan şey demektir. Dolayısıyla onlara göre nafaka, insanın örf'e uygun ihtiyaçları dahilinde olmalı ve aşırıya kaçmamalıdır.³⁴⁰

Kocanın nafaka sağlamadığı hallerde, evliliğin feshinin caiz olup olmadığı konusunda fakihler farklı görüşlere sahiptir. Hanefiler, karısının nafakasını sağlamaya gücü yetmeyen (mu'sir) ve karısını boşamayı kabul etmeyen aynı anda kayıp/mefkûd olmayan (hâzır) bir koca ile ilgili mahkemenin ayrılma kararı verebileceğini prensip olarak kabul ederler. Ancak böyle bir mahkeme kararını birkaç şartın yerine getirilmesine bağlamaktadırlar. Öncelikle kocasının nafakasını teminde acze düştüğü iddiasıyla mahkemeye başvuran kadın hakkında tefrik kararı hemen verilmez; bunun yerine kadının, ilerleyen zamanlarda kocası tarafından ödenmek üzere nafakasını borçla sağlamasına hükmedilir.³⁴¹ Üstelik, bu durumda Hanefiler kadın lehine şöyle kolaylaştırıcı bir hükmü de onaylarlar: Eğer kocanın yoksulluğu şahitlerin ifadesiyle kanıtlanmışsa ve davaya bakan hâkim Şafî mezhebine mensup ise, tefrik kararı verir; çünkü Şafî mezhebine göre mahkeme böyle bir durumda eşleri tefrike yetkilidir³⁴²; Hanefî hâkim de bu kararı uygular. Ancak hâkim, müctehid vasıflarını haiz olmayan Hanefî ise mezhebine karşı tefrike kendisi karar veremez. Bunun yerine bir Şafî'î hâkime davayı nakleder ve onun vereceği tefrik kararını uygular.³⁴³

Maliki mezhebine göre, bir koca karısının nafakasını ödemeyi reddederse nikâh fesholmuş olur. Ayrıca, imkânı olduğu halde nafakayı sağlamadığı veya sağlamayacağı kocanın ikrarıyla sabitse “nikâh hemen feshedilir” diyenler olduğu gibi, “koca hapse atılır, yine ödemezse nikâh feshedilir” görüşünü benimseyenler de bulunmaktadır.³⁴⁴

³³⁹ Acar, *İslam Aile Hukuku*, 299.

³⁴⁰ Tengku Fatimah vd., “Darar Or Harm For Failure To Maintain The Wife : A Quranic And Juristic Approach On Marriage Dissolution”, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 7/8 (2017), 526.

³⁴¹ Şemsettin Ulusal, “İslam ve Türk Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Yükümlülüğünü Yerine Getirememesinin Tefrik /Boşanma Sebebi Olması”, *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi*, 38 (2021): 189.

³⁴² Celal Erbay, “Nafaka”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* 32. (2006): 283.

³⁴³ Ulusal, “İslam ve Türk Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Yükümlülüğünü Yerine Getirememesinin Tefrik /Boşanma Sebebi Olması”, 189-190.

³⁴⁴ Ulusal, “İslam ve Türk Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Yükümlülüğünü Yerine Getirememesinin Tefrik /Boşanma Sebebi Olması”, 190.

Yukarıdaki örnek davada Şeriat Temyiz Mahkemesi hâkimlerinin kararının, cumhur görüşüne ve daha özel olarak Maliki mezhebinde bilinen görüşe sıkı sıkıya bağlı olduğu görülmektedir.

2. Örnek Olay

Bu bir temyiz davasıdır. Davalı A. J. N, temyiz eden Nevevî K'ya karşı sevgi eksikliği gerekçesiyle evliliğin feshi için dava açmıştır. Sonlandırılması istenen evlilik dokuz ay sürmüştür ve çocuk yoktur. Temyiz başvurusunda bulunan taraf, kendisi ile eşi arasındaki evliliğin feshine rıza göstermiştir. Karısına evlenmeden önce ve sonra yaptığı masrafların -özellikle çeyizinin- iade edilmesini beklemektedir. Mahkeme, boşanmaya hükmederek, davalı tarafından evlilik masrafları olarak kabul edilen N50.000,00 ödenmesine karar vermiştir.

İlk derece mahkemesinin kararından memnun olmayan temyiz eden, şu üç gerekçe ile Şeriat Temyiz Mahkemesi'ne temyiz başvurusunda bulunmuştur:

1. Davayı gören mahkemenin mesele üzerinde bölgesel yargı yetkisi bulunmamaktadır.
2. N 72.000 yerine, mahkeme davalıya evliliğin tamamlanmaması nedeniyle N 50.000'i geri ödemesine karar vermiştir.
3. Bu nedenle temyiz eden, mahkemeden yargılamayı yapan mahkemenin kararını iptal etmesini ve yeniden yargılama emri vermesini talep etmektedir.³⁴⁵

Temyiz eden, Bölge Mahkemesinin verdiği karara karşı, davayı inceleme yetkisi olmadığı için temyize gitmek istediğini bildirmiştir. Davalı ise yanıtında mahkemeye, kocasına karşı dava açmak için yanlış mahkemeye gittiğini bilmediğini söylemiştir.³⁴⁶

Mahkeme Kararı

Temyiz mahkemesi alt mahkemenin, önündeki konuyu dinlemek ve karara bağlamak için gerekli yargı yetkisine sahip olup olmadığı ve yetki konusunun yargılamanın herhangi bir aşamasında gündeme getirilip getirilemeyeceği meselesini ele almıştır.

Şeriat Temyiz Mahkemesi alt mahkemenin mevcut meseleyi ele almak ve karara bağlamak için gerekli yargı yetkisine sahip olmadığına dair tespitleri üzerine, ilk derece mahkemesine bu davayı görme ve karar verme yetkisinin verilmediği kanaatine

³⁴⁵ Kwara State Shariah Court of Appeal, 2015 Annual Report (Ilorin, 2016), 6-11.

³⁴⁶ Kwara State Shariah Court of Appeal, 2015 Annual Report, 8.

varılmıştır. Şeriat Temyiz Mahkemesi, söz konusu alt mahkemenin işlemlerini hükümsüz saymış ve bu nedenle iptal etmiştir. Şeriat Temyiz Mahkemesi, konunun Yasanın gerektirdiği bölgesel yargı yetkisine sahip olan Bölge Mahkemesi tarafından yeniden görülmesine karar vermiştir. Ayrıca konunun hızlandırılmış olarak dinlenmesi emredilmiştir. Böylece temyiz başarılı olacaktır.³⁴⁷

Değerlendirme

Yukarıdaki davada alt mahkemenin kararı ve Şeriat Temyiz Mahkemesinin kararı olmak üzere iki karar bulunmaktadır. Raporda belirtilmese de ilk karar tamamen muhâlea davasıdır. Hem davacıya hem de davalıya mahkeme huzuruna çıkmak için yeterli zaman verilmiştir.

Genelde hul'a başvurmanın meşrû nedeni "nüşûz" kelimesiyle belirtilen eşler arasındaki anlaşmazlık ve uyumsuzluktur. Nüşûzün mahiyeti hakkında görüş ayrılıkları olmakla birlikte bunun aşağı limiti, eşlerden birinin diğerinden hoşlanmaması sebebiyle evlilik görevlerini yerine getiremeyeceği endişesi taşınması, üst limiti ise ailevî görevlerini fiilen yerine getirmemesi şeklinde ifade edilebilir.³⁴⁸ Bu davada evliliğin sona ermesinin nedeni olarak sevgi eksikliği açıkça belirtilmektedir. Bu da aslında " nüşûz " kavramına girer. Ayrıca hul' rükün ve şartları olarak kabul edilen irade beyanı (îcap ve kabul), taraflar olması ve kadının sürdürmek istemediği nikâh bağından kurtulması karşılığında kocasına verdiği muayyen maddî değer olan bedel³⁴⁹ de yerine getirilir. Bu anlamda kararın isabetli olduğu söylenebilir.

Alt mahkemenin kararı Mâlikî fıkhiyla uyumlu olmasına rağmen Şeriat Temyiz Mahkemesi tarafından karar geçersiz kılınmıştır. Bu, Nijerya Bölge Mahkemesi Kanununda tanınan bölgesel yargı yetkisinin öneminden kaynaklanmaktadır.

3.1.3. Velâyet ve Hadâne/Hidâne

İslam aile hukukunda velâyetin önemi çok büyüktür. Velâyet, "vely" kelimesinden türetilmiştir. Lügaten yakın olmak, sevmek, yönelmek, yardım etmek, yakınlık, yardım, akrabalık, devlet başkanlığı, sorumluluk almak, idareyi üstlenmek, yönetmek ve dostluk

³⁴⁷ Kwara State Shariah Court of Appeal, 2015 Annual Report, 10-11.

³⁴⁸ Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2005).

³⁴⁹ Atar, "Muhâlea", 400.

gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³⁵⁰ Fıkıhta velayet, hukuki olarak ergin kabul edilen bir kimsenin, tam ehliyetsiz veya ehliyeti nakıs başka bir kişinin şahıs ve mallarıyla ilgili işlerini icra yetkisidir. Dolayısıyla velayete konu olan kişi, kâsırın kendisidir. Konu sebebi onun ehliyetinin noksan veya yok oluşudur.³⁵¹ Malı koruma, idâre etme ve tasarruf gibi selâhiyeleri kendisinde bulunduramayan kâsır kişinin, kendi malı hakkında adı geçen yetkileri kullanacak şahsa ihtiyacı vardır. İşte, kâsırın muhtaç olduğu bu kişi, ya “velî” ya da “vasî”dir.³⁵²

Hadane ise sözlükte “bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek” mânasına gelen hidâne (hadâne), İslâm hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder.³⁵³ Başka bir ifade ile hadâne kavramı genellikle “çocuğun bakım ve terbiyesi” anlamında kullanılan bir kavram olup; belli şartları taşıyan ve çocuğun yakını kabul edilen yetkili bir kişinin, kendi gereksinimlerini karşılayamayacak çağdaki çocuğa, belirli bir süre bakma, terbiyesi ve eğitimi ile ilgilenme sorumluluğunu almasıdır.³⁵⁴ Hadâne ve velâyet arasındaki ilişki, hadânenin velâyetin bir alt kümesi olmasıdır. Çünkü hadâneye terbiye velâyeti de denebilir.³⁵⁵

Çocuğun olası bir zarar görmesinin önlenmesi, yetiştirilmesi ve korunması için hazırlık yapılmasının İslam aile hukukunun amaçlarından biri olduğu kabul edilmektedir. İslam aile hukukunun hedefleri arasında bir çocuğun sağlığının ve esenliğinin korunmasını sağlamak yer almaktadır. Çocuğun anne tarafından emzirilmesinin yanı sıra, İslam aile hukukuna göre çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi anlamına gelen vesayete de ihtiyacı vardır. Buna göre ebeveyn, çocuklarına bakmakla yükümlüdür. Ebeveyn bu görevi ihmal ederse, yiyecek ve giyecek gibi malzemeleri sağlayan herhangi bir kişi, ebeveyn adına zımni bir ödeme taahhüdü almış sayılır.³⁵⁶ Bu kuralın arkasındaki mantık, çocuğun kendi kendine bakamamasıdır, çünkü aklının tecrübe açısından varsayılır. Benzer şekilde İslam

³⁵⁰ Hatice Ötegeçeli, *İslam hukuku Açısından Velayet ve Hadane İlişkisi* (İnönü Üniversitesi, 2020), 4.

³⁵¹ Mehmet Şener, “İslam hukukunda Velâyet”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* III (2015), 161-180.

³⁵² Şener, “İslam hukukunda Velâyet”, 162.

³⁵³ Ali Bardaoğlu, “Hadâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 467.

³⁵⁴ Ötegeçeli, *İslam hukuku Açısından Velayet ve Hadane İlişkisi*, 2020, 1.

³⁵⁵ ACAR, *İslam Aile Hukuku*, 353.

³⁵⁶ Hakeem İjaiya - Hakeemat İjaiya, “Child Custody (Hadanah) in Islamic Family Law : An Anatomy of Women’s Rights in Nigeria and Malaysia”, *Islam and Civilisational Renewa*, (2020), 66-75.

aile hukuku, çocuğu çocuklukta masum kabul eder ve bu nedenle çocuğun neden olduğu zararın vasi tarafından onarılması gerekir.³⁵⁷

Çocuğun bakım ve terbiyesi özellikle evliliğin sona ermesi durumunda eşlerden hangisine ait olacağı konusunda önem arzeder. Çünkü evliliğin devam ettiği dönemde görev anne-baba tarafından ortaklaşa yerine getirilmektedir. Prensip ve kural olarak küçüğün velâyeti babaya, hidânesi anneye bırakılmıştır.³⁵⁸ “Bu konuda şu rivâyet delildir: Bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek: Ya Rasûlallah! Şu oğlumun karnım yuvası, göğsüm pınarı, kucağım kundağı olmuştu. Babası beni boşadı ve onu benden almak istiyor.” şeklinde kocasını şikâyet edince Hz. Peygamber kadına: "Bir başkasıyla evlenmedikçe çocukta daha çok hak sahibi olan sensin." buyurmuştur.³⁵⁹ Bu doğrultuda bir de meşhur bir sahâbî uygulaması mevcuttur. Hz. Ömer oğlu Asım'ı himayesine alma konusunda ayrıldığı eşiyle ihtilaf ettiklerinde davaya bakan Hz. Ebû Bekr çocuğun bakım ve terbiyesini (hidâne) anneye vermiş, babası Hz. Ömer'i de onun nafakasıyla yükümlü tutmuştur. Hatta Hz. Ebû Bekr'in "Ya Ömer! Çocuğa annesinin kokusu, okşaması ve şefkati büyüyüp kendi tercihini kullanıncaya kadar senin yanındaki petekli baldan daha hayırlıdır" dediği nakledilmektedir.³⁶⁰

Bu ve benzeri rivâyetlerden hareketle fukahâ çocuğun velâyetinin babaya, hidânesinin anneye ait olduğu konusunda aynı görüşe sahiptir. Velâyetin babaya ait oluşu onu bilgi ve beceri olarak hayata hazırlama, onun şahsî ve mâlî haklarını koruma ile ilgilidir. Hidânesinin anneye bırakılması ise daha çok annenin şefkatinin, çocuğun kişiliği ve ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkisi, fitraten onun bakım ve terbiyesine ehliyetli olması sebebiyledir. Özellikle çocuğun yedi yaşına kadar mutlaka annenin himayesinde bırakılacağı yönündeki anlayışın temelinde bu sâik vardır.³⁶¹ Çocuğun bakımını üstlenecek kişinin (hâdine) hür, akıllı, bulûğ çağına gelmiş, yaşantısı düzgün, çocuğa bakabilecek imkâna sahip olması gerektiği konusunda beş mezhebin görüş birliği söz

³⁵⁷ İjaiya - İjaiya, “Child Custody (Hadanah) in Islamic Family Law : An Anatomy of Women’s Rights in Nigeria and Malaysia”, 68.

³⁵⁸ Saffet Köse, “Aile Hukuku”, *İslam hukuku el kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 365; Bardaoğlu, “Hadâne”, 468.

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, Talâk 35: Ahmed b. Hanbel, II, 182; Muhaddis en-Nûri, *Musredreku'l-Vesâil*, badis: 17870

³⁶⁰ Köse, “Aile Hukuku”, 365.

³⁶¹ Köse, “Aile Hukuku”, 365.

konusudur. Hâdinenin müslüman olmasının şart olup olmadığı konusunda ise fukahâ arasında görüş ayrılığı mevcuttur.³⁶²

Şu ya da bu nedenle, çocuk velayeti ve hidanasi meselesi Nijerya'daki şer'î mahkemelerinde sık görülen davalardan biridir. Aşağıda bu tür davalara bir örnek verilmiştir.

Örnek Olay

Davacı/temyiz eden mahkemeden çocuklarının velayetinin kendisine verilmesini istemiştir. Bu süreçte davacı/temyiz eden, davasını desteklemek için iki tanık çağırması ve davalı tarafından yazılmış bir boşanma niyet mektubu sunmuştur. Ancak davalı herhangi bir tanık çağırmamıştır. Yargılamanın sonunda, ilk derece mahkemesi hem tanıkların ifadesini hem de önünde sunulan delili geri çevirerek davayı reddetmiştir. Davanın reddine itiraz eden O. J. Aşağıdaki gerekçelerle Şeriat Temyiz Mahkemesine başvurmuştur:

- Asliye Hukuk Mahkemesi'nin kararı mantıksız ve hukuki mesnetlerden yoksundur.
- Mahkeme, dava sırasında davacının konuşmasına izin vermemiştir.
- Mahkeme, dört çocuğun velayetini davalıya vererek İslam hukukuna göre hata yapmıştır.
- Davacı, Şeriat Temyiz Mahkemesinden Alt Mahkemenin kararını iptal etmesini ve dört (4) çocuğunun velayetini almasına izin vermesini talep etmektedir.

Temyiz duruşmasında temyiz edenin avukatı, temyizcinin 9, 10, 14, ve 18 yaşlarındaki dört çocuğun bakımı ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Temyiz edenin çocuklarla görüşmesine izin verilmediğini ve iki tanığın temyiz edenin tutumunu desteklemek için ifade verdiğini, davalının tanık çağırmadan ifade verdiğini ileri sürüp bunu göz önünde bulundurarak mahkemeyi bu prosedürü değerlendirmesi talebinde bulunmuştur. Ayrıca avukat davalının, velayetin neden temyiz edene verilmemesi gerektiğini belirtmediğini eklemiştir. Başvuruda, annenin başka bir kişiyle evlenmedikçe çocukların velayeti veya vasesyeti konusunda daha güçlü hak sahibi olduğuna yer verilmiştir. Avukat söz konusu durumu kanıtlamak için mahkemeyi daha önceki kararlara yönlendirmiştir. Son olarak, mahkemeden temyiz başvurusunu kabul etmesini, ilk mahkemenin kararını bozmasını,

³⁶² Köse, “Aile Hukuku”, 365.

çocukların velayetini öz annelerine vermesini ve alternatif olarak yeniden yargılamasını ve hızlandırılmış duruşmaya karar vermesini talep etmiştir.³⁶³

Davalı cevabında, iki sebeple boşamaya ilişkin mektubun görmezden gelinmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunların ilki zaman aşımı konusu, ikincisi ise mektubun yazılmasını çevreleyen koşullardır.³⁶⁴

Mahkeme Kararı

Mahkeme, temyize konu davada en önemli hususun çocukların menfaati olduğu kanaatine varmıştır. Zira İslam hukukunda çocukların velayeti, menfaati, ve sosyal refahı ilk ve en önemli husus olduğu bilinmektedir. Bu nedenle mahkeme, iki tarafça ileri sürülen sorunları aşağıdaki şekilde çözmüştür.

İlk konuda, Şeriat Temyiz Mahkemesi, şahitlerin İslam hukukunda şahitlik için aranan şartlardan yoksun olduğunu açıkça ortada olan deliller nedeniyle temyiz başvurusunu reddederek ilk derece mahkemesinin kararına katılmıştır. Çünkü şahitler, davacının akrabalarıdır, yani davacının annesi ve birinci öz erkek kardeşidir. İslam hukukunda, bir davada kişi lehine birinci dereceden yakınlarının şahitlikleri kabul edilemez, çünkü her ikisinin de davada fiilen belirli bir menfaati vardır. Normalde, anlaşmazlık yaşayan iki taraf arasındaki yargılama sürecinde herhangi bir taraf lehine şahitlik edebilecek bir kişi, adaletli ve ihtilaf konusuyla kişisel olarak ilgi duymayan bir kişi olmalıdır.³⁶⁵

Davalı tarafından temyiz edene verilen "boşanma niyetini bildiren mektup" konusunda, Şeriat Temyiz Mahkemesi, ilk derece mahkemesinin, kendisine sunulan "boşanma niyetini bildiren" belgeyi reddetmekte haklı olduğunu, zira mektubun yazıldığı tarih ile mahkemeye sunulduğu tarih arasındaki büyük zaman farkı bulunduğunu belirtmiştir. Böylece bu husus da davalı lehine çözümlenmiştir.³⁶⁶

Ayrıca mahkeme, çocuklar babalarının velayeti altında olmadığına, çocukların vasisi için uygun bir barınma sağlamanın babanın sorumluluğunda olduğunu teyit etmiştir. Bunu göz önünde bulundurarak, mevcut mali ve barınma sorunu konusunun temyiz edenle ilişkili olmadığından hareketle bu konu davalı lehine sonuçlanmış olur.³⁶⁷

³⁶³ Kwara State Shariah Court of Appeal, *2013 Annual Report* (Ilorin, 2013), 64-71.

³⁶⁴ Kwara State Shariah Court of Appeal, *2013 Annual Report*, 70.

³⁶⁵ Kwara State Shariah Court of Appeal, *2013 Annual Report*, 73.

³⁶⁶ Kwara State Shariah Court of Appeal, *2013 Annual Report*, 74.

³⁶⁷ Kwara State Shariah Court of Appeal, *2013 Annual Report*, 75.

Çocukların gelecekteki menfaatlerini göz önünde bulunduran Şeriat Temyiz Mahkemesi, çocukların velayetinin davalı (baba) üzerinde kalması gerektiği kanaatindedir. Davalıya velayet hakkının verilmesinin, davacının çocuklarına erişiminin engelleneceği anlamına gelmediğini belirtmek yerinde olacaktır. Sonuç olarak bu temyiz başvurusu olumsuz sonuçlanmıştır.³⁶⁸

Örnek Olayın Fıkḥî Yönden Değerlendirilmesi

İslâm hukukunda doğumdan itibaren çocuklar üzerinde üç muhtelif yetki olacağı kabul edilir. Birincisi küçüğün şahsına doğrudan bağlı hakların kullanılmasına ilişkin velâyet, ikincisi küçüğün mülkünün koruma ve yönetimine yönelik vesâyet, üçüncüsü ise, küçüğün hem beden hem de ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi ve eğitilmesiyle ilgili olan hıdanedir.³⁶⁹

Yukarıdaki davada temyiz edenin hem ilk derece mahkemesinde hem de Şer'i Temyiz mahkemesinde davayı kaybettiği görülmektedir. Çocuğun bakım ve terbiyesiyle ilgilenecek kişiler, öncelikle çocuğun ailesi ve yakın akrabalarıdır. Yakın akraba içinde ise, hak sahipliğinde kadınlara öncelik verilmiştir. Ancak kadınların listesinin başında çocuğun annesi gelir. Dolayısıyla hıdâneyi yürütmede birinci derecede hak sahibi annedir.³⁷⁰

Hadâne konusunda anneye öncelik tanınmasının temelinde, onun çocuğuna olan şefkatinin başkalarıyla kıyaslanamayacak bir nitelik taşıması ve fitraten çocuğun bakım ve terbiyesine ehliyetli olması yatar.³⁷¹ Yine çocuğun eziyet ve meşakkatine katlanmak, sabretmek ve ona gereği gibi hizmet etmek, büyük ölçüde annenin yapabileceği bir fadakarlıktır.³⁷² Bu görüş ve gerekçe hemen hemen bütün İslâm hukukçularınca dile getirilir.

Bu doğrultuda boşanma gerçekleşikten sonra kocasının çocuğunu kendisinden ayırmak istediğini arz eden kadına Hz. Peygamber'in (a.s) "... Hayır, sen bir başkasıyla evlenmedikçe çocuk senin hakkındır"³⁷³ beyânı, boşanma sonrasında da yabancı biriyle evlenmediği sürece kadın lehine hıdânedeki öncelik hakkını açıkça ortaya

³⁶⁸ Kwara State Shariah Court of Appeal, 2013 Annual Report, 76-82.

³⁶⁹ Bardaoglu, "Hadâne", 468.

³⁷⁰ Mustafa Yıldırım, *İslam hukukunda Hidane* (Marmara Üniversitesi, 1988), 11.

³⁷¹ Hatice Ötegeçeli, *İslam hukuku Açısından Velayet ve Hadane İlişkisi* (İnönü Üniversitesi, 2020), 47.

³⁷² Yıldırım, *İslam hukukunda Hidane*, 11.

³⁷³ Müsned, II, 182; Ebû Dâvûd, "Talâk", 35; Şevkânî, VI, 369-370.

koymaktadır.³⁷⁴ Buna benzer bir olay da Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanlığı döneminde meydana gelmiş, Hz. Ömer ile boşadığı karısı Ümmü Âsım arasında çocukları Âsım'ın kimde kalacağı hususunda anlaşmazlık çıkmış, nihayet halife Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in uygulaması istikametinde çocuğun annesiyle birlikte kalmasına karar vermiştir.³⁷⁵

Bu açıkça, annenin, hidane ehliyetine sahip olduğu sürece çocuklarının hidane hakkını elinde tuttuğunu belirtir. " Hidane üstlenecek kişiler hür, akıllı, bâliğ/râşit, mahrem, güvenilir olması, bu sorumluluğu yerine getirebilecek fizikî güce sahip bulunması, görevin ifası veya küçük açısından sakınca teşkil eden bir kusurunun veya bulaşıcı hastalığının bulunmaması gerektiği konusunda önemli bir görüş ayrılığı yoktur.³⁷⁶

Söz konusu davada anne iki mahkemede çocuklarının hidane hakkını kaybetmiştir. Karar, çocukların geleceğiyle ilgili şüpheyi dayanmıştır. Çünkü temyiz edenin (anne) çocukları için bir planı olmadığına inanılmıştır. Bu iddia, temyiz edenin (anne)'nin çocukları zor durumda bırakması ve her şeyden önce, boşanmadan sonra üç yıldan fazla bir süre için çocukları babasıyla birlikte terk etmesiyle doğrulanmıştır.³⁷⁷ Üstelik temyiz edenin iddiaya itirazı da yoktur. Bu, hükmü geçerli ve doğru kılar. Çünkü helâkine sebep olabilecek kişi de hidâne hakkına sahip görülmemiştir.³⁷⁸ Ayrıca "İslâm hukuk literatüründe, kadının hidâne ehliyeti için ikinci ilâve bir şart olarak çocuğun ahlâkî, dinî, bedenî ve ruhî yönden gelişimini ve iyi yetişmesini sağlayabilecek uygun bir ortamın bulunması üzerinde durulur".³⁷⁹

Ancak kararda soru işareti meydana getiren iki konu vardır. Bunlar:

- Bir anne, çocuklarının hidâne hakkını herhangi bir sebeple kaybettiğinde, diğer kadın akrabalar dikkate alınmadan veya İslam hukukunun kaynaklarında belirtilen sıraya bakılmaksızın bu hak babaya geçebilir mi? Mahkemelerin diğer kadın akrabaları dikkate almadan çocukların babada kalmasına izin verdiği görülmektedir. İslam hukuku kaynaklarında, hidâne hakkına sahip olan kişinin genelde müennes olarak

³⁷⁴ Özlem Yanık, "Çocuğun Yüksek Yararını Kuşatan Bir Müessese: Hidâne", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 15 (2020), 376.

³⁷⁵ Bardaoglu, "Hadâne", 469.

³⁷⁶ Yıldırım, *İslam hukukunda Hidane*, 19-22; Bardaoglu, "Hadâne", 369.

³⁷⁷ Kwara State Shariah Court of Appeal, 2013 Annual Report, 79.

³⁷⁸ Yıldırım, *İslam hukukunda Hidane*, 21.

³⁷⁹ Bardaoglu, "Hadâne", 470.

"hadine" kelimesiyle anılması da bu kimsenin ya çocuğun annesi ya da annesi yerine geçecek bir kadın akrabası olması sebebine dayanmaktadır.³⁸⁰

Bu konuda mezhebler arasında görüş ayrılığı olmamakla beraber, çeşitli sebeplerle bu hakkın anneden düşmesi veya annenin bu hakkı kullanmaması durumlarında, bunun kimlere geçeceği ve bunların sıralaması konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir.³⁸¹ Malikîler, hak sahiplerinin tamamını, sıralarına göre bir grupta ele almışlardır. Sıralamada anne, annanne, teyze gibi kadınlar yine öncelikli olmakla beraber, baba sıraya çocuğun kız kardeşinden önce girmektedir.³⁸² Ancak boşanma halinde eşlerden biri tarafından diğerine bırakılmak sûretiyle teslim edilmemişse çocukların velâyetinin kimde kalacağı konusunda takdir hakkı hâkime ait olacaktır.³⁸³

Hidâne süresinde fakihlerin farklı görüşleri mevcuttur. Hanefî hukukçular, erkek çocukların hidânelelerinin temyîz çağında sona erdiğini benimsediklerinden bu dönemden itibaren velâyet haklarının babalarına geçmesi suretiyle muhayyerlik haklarının kalmayacağı görüşünü tercih etmişlerdir.³⁸⁴ Şâfiî ve Hanbelîler erkek çocuğun temyîz çağından sonra muhayyer olup anne ve babasından hangisini seçmek isterse seçebileceği ve seçtiği kişinin yanında kalma kararının kendisine bırakıldığı görüşündedirler.³⁸⁵ Malikîler hidane süresini, kız çocuğu için evlenme, erkek çocuğu için ise buluşa ermesine kadar uzattıklarından, onlara göre buluşdan önce çocuğun ana babasından birini tercih etmesi söz konusu değildir.³⁸⁶

Bu durumda Nijerya'daki şeriat mahkemelerinin temel referansı Maliki mezhebi olduğundan, buluş çağına gelmiş çocukların muhayyerlik haklarını kullanması beklenmektedir. Ancak mahkeme, çocukların hidâne yaşının altında olup olmadığına bile bakılmasına gerek görmemiştir. Ayrıca hâkimlerin hiçbir kiminle kalacakları konusunda çocukların görüşüne ihtiyaç duymamıştır. Çünkü temyiz edenin (anne), çocukları babalarına bıraktığı için hidâne hakkını zaten kaybetmiştir. Bu, Malikî mezhebinde şöyle bir prensibe dayanmaktadır: "Hidâne sahibinin hiçbir özrü olmadığı halde çocuğa

³⁸⁰ Ötegeçeli, *İslam Hukuku Açısından Velayet ve Hadane İlişkisi*, 2020, 45.

³⁸¹ Yıldırım, *İslam Hukukunda Hidane*, 12.

³⁸² el-Cezîri Ebdur-Rahman Muhammed İvad, *el-fıkıh ala Masaib arbaa* (Beyrut: Darul Kutub Ilmiyyehi, 2003), 521.

³⁸³ Yanık, "Çocuğun Yüksek Yararını Kuşatan Bir Müessese: Hidâne", 376.

³⁸⁴ Yanık, "Çocuğun Yüksek Yararını Kuşatan Bir Müessese: Hidâne", 385.

³⁸⁵ Yanık, "Çocuğun Yüksek Yararını Kuşatan Bir Müessese: Hidâne", 389.

³⁸⁶ Yıldırım, *İslam hukukunda Hidane*, 42.

bakmayı kabul etmemesi, hidane hakkının düşmesine sebep olur. Bu kişi daha sonra çocuğu almak isterse, hakkını kaybettiği için istediği yerine getirilmez”.³⁸⁷

Bu, temyiz edenin (anne), boşandıktan sonra üç yıldan fazla bir süre çocukları babalarına bıraktığı için velayet hakkını kaybettiği anlamına gelir. Bu nedenle mahkeme, çocukların velayet yaşının altında olup olmadığına bile bakılmasına gerek görmemiştir.

Netice itibarıyla, Nijerya'daki şer'î mahkemelerde Maliki ekolünün uygulanması, hâkimlerin, belirli ergenlik çağına ulaşmış bazı çocukların kiminle kalmak istedikleri konusunda görüşlerini almalarını gereksiz kılmaktadır. Sonuç olarak, kanaatimizce yargının bu yöndeki kararı isabetli görünmektedir.

3.2. İslam Ceza Hukuku

Diğer semavi dinlerde olduğu gibi İslam hukukunda da ceza adaleti sağlamak, erdem ve ahlakı korumak için tasarlanmıştır. Cezalar, adaletin tesisi için verilir ve bunların işlenen suç ve sonuçlarıyla eşit ölçüde olmasına dikkat edilir.³⁸⁸ İslam ceza hukukunun amacı suçluyu disipline etmek, mağdurun mağduriyetini giderip onu kin ve intikam duygularından arındırmak ve suçluları taklit edenleri uyarmak olmak üzere üç şeydir.³⁸⁹

Nijerya'nın bazı kuzey eyaletlerinde çıkarılan şer'î ceza kanunları, Sudan Federal Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan Krallığı'nda bulunanlar gibi dünyanın başka yerlerinde bulunan modelleri takip etmektedir. Kuzey Nijerya'da yürürlüğe giren son şer'î yasal mevzuat, öncekinden farklı olarak hem medeni hem de cezai konuları kapsamaktadır.³⁹⁰

İslam ceza hukuku uygulanmaya başlanmış ve yüz yıl aradan sonra ilk defa yeni sistem kapsamında birçok zanlı şer'î mahkemelerde yargılanmıştır.³⁹¹

İslam hukukunda cezaî müeyyideler had, kısas-diyet ve ta'zir şeklinde üç gruba ayrılarak ele alınmaktadır.³⁹² Nijerya'da İslam hukuku kapsamındaki ceza davalarının örnekleri söz konusu gruplara göre incelenecektir.

³⁸⁷ Ömer Yıldırım, “Federalizm Nedir” (2020), 26.

³⁸⁸ Muhammed Ebû-Zehra, *İslam hukukunda Suç ve Ceza* (İstanbul: Merhaba Ofset Yayınları, 1994), 15.

³⁸⁹ Muhammed Tahir Muhammed El-Tunusi, *Makasid Şerietil-İslamiyye*, ed. Muhammed Habîb El-hevce (Katar: Vakıf Bakanlığı ve İslam İşlemleri, Katar, 2004), 550.

³⁹⁰ Peters, *Islamic Criminal Law in Nigeria*, 17.

³⁹¹ Lawan, “Islamic Law and Legal Hybridity in Nigeria”, 312.

³⁹² Ömer Menekşe, 17-18. *Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu Ve Cezası* (Marmara Üniversitesi, 1998).

3.2.1. Hadlere İlişkin Cezalar

Had kavramı fıkıh ilminde, “Allah hakkı olarak vacip olan, miktarı belirlenmiş cezalara verilen isimdir”.³⁹³ Had kelimesinin tanımında Yüce Allah'ın hakkından bahsedilmesinin nedeni, bu cezaların uygulanmasında birey veya toplumdan herhangi bir müdahalenin olmamasıdır. Bu özelliğiyle had, kul hakkı olan kısas cezasından; miktarının tayin edilmiş olmasıyla, miktarı tespit edilmeyip, yöneticiler tarafından tespit edilen ta'zir cezasından ayrılmaktadır.³⁹⁴ Had, Allah hakkıdır ve bazıları Allah hakkı olduğu kadar kulların hakkı olarak düşünmektedir, çünkü had cezaları insanları bazı kötü fiil ve suçlardan sakındırarak kamu menfaatini gözetmektedir. Bu tespitte suçun toplum üzerindeki etkisinin şiddeti ve hafifliği yanında kişisel yönü de dikkate alınmalıdır. Toplumsal yön daha ağır basarsa had, Allah hakkı olur. Öte yandan işlenen suçta kişiye yönelik saldırı daha bâriz ise Allah hakkı yanında kul hakkı da söz konusudur. Bu hakların her ikisini de içeren suçlar hırsızlık ve zina iftirasıdır.³⁹⁵

Aşağıda Nijerya'da şer'î mahkemelerde yargılanan bazı hadd davalarının örnekleri verilmiştir.

1. Örnek Dava

Savcı tarafından A. L. ve Y.M'nin zina suçu işledikleri iddia edilmiştir. A. L. Zinanın neticesi olarak hamile kalmış ve bir kız bebek dünyaya getirmiştir.”³⁹⁶

Bunun üzerine mahkeme, A.L.'ye zina suçunu gerçekten işleyip işlemediğini sorduğunda, A. L., Y.M. ile zina ettiğini ikrar etmiş ve bir kız çocuğu dünyaya getirdiğini belirtmiştir. Ancak Y.M. iddiayı yalanlamış, evlenmek için onunla görüşse de onunla hiçbir zaman zina suçunu işlemediğini ifade etmiştir.³⁹⁷ Hamileliğin sebebi olduğu iddia edilen Y.M. iddiayı yalanlamış ve Kuran'a yemin ettikten sonra beraat etmiştir. Alt Şer'î Mahkeme, A.L.'nin zina yaptığını ve bu zinadan bir kız çocuğu doğurduğunu itiraf etmesine dayanarak suçlu bulmuştur. Mahkeme, onu recm cezasına mahkûm etmiştir.³⁹⁸

³⁹³ Kenan Yıldız, *İslam Ceza Hukukunda Haddi Gerektiren Suçlarda Devletin ve Şasların Yetki Alanları* (Atatürk Üniversitesi, 2014), 15.

³⁹⁴ Yıldız, *İslam Ceza Hukukunda Haddi Gerektiren Suçlarda Devletin ve Şasların Yetki Alanları*, 15.

³⁹⁵ Yıldız, *İslam Ceza Hukukunda Haddi Gerektiren Suçlarda Devletin ve Şasların Yetki Alanları*, 15.

³⁹⁶ Ostien vd., “Two Famous Cases”, V/52.

³⁹⁷ Ostien vd., “Two Famous Cases”, V/53.

³⁹⁸ Ostien vd., “Two Famous Cases”, V/54-56.

Karara itiraz eden A.L. Üst Şer'î Mahkemeye başvurmuştur. Avukatlar aşağıdaki gerekçelerle temyiz başvurusunda bulunmuştur. –

1. Suçlama belirsizdir ve evli olmayan bir kadının hamileliği zinanın kesin bir kanıtı olamaz.
2. A.L.'ye şahit çağırma fırsatı verilmemiştir.
3. A.L.'ye "zina" kelimesi anladığı dilde anlatılmamıştır.
4. İslam hukukuna göre, şüphenin söz konusu olduğu bu tür zina hallerinde şüpheden sanığın yararlanması ilkesi söz konusudur. Bu ilke dikkate alınmamıştır.
5. Dava hukuka uygun olarak yürütülmemiştir.
6. Polisin zina ile suçlanan bir kişiyi tutuklama ve kovuşturma yetkisi yoktur.
7. İddia edilen itiraf baskı altında ettirilmiştir.
8. İdam suçlarında ispat yükü savcıya aittir.
9. Karar alındığında kanun henüz işlemeye başlamamıştı.
10. Karar, Eyalet Şer'î Mahkemesi Yasasındaki maddeye aykırıdır, çünkü davayı sadece bir yargıç görmüş ve yargılamıştır.³⁹⁹

Avukat tarafından yapılan duruşma ve savunmaların sonuçlanması üzerine, Üst Şer'î Mahkeme şu hususları onaylamıştır:

1. Bir kadının yasal evlilik dışı hamileliği zinanın kanıtıdır.
2. Dava sonuçlandırılırken şer'î kanun yürürlüktedir.
3. Alkali duruşması üyelerle birlikte yapılmasa da bir şeriat mahkemesi sadece İslam hukukunun hükümlerine uymakla yükümlüdür.
4. Şer'î mahkemenin kararı hiçbir şekilde İslam hukukuna aykırı değildir.⁴⁰⁰

A.L. Üst Şeriat Mahkemesinin kararına itiraz ederek Şeriat Temyiz Mahkemesine şu gerekçelerle başvurmuştur:

1. Üst Şeriat Mahkemesi, temyiz eden A.L.'nin yaptığı itirafı geri çekme hakkına sahip olmadığına dair karar vererek kanunda hata yapmıştır.
2. Üst Şeriat Mahkemesi, alt mahkeme kararının geçersiz olduğunu teyit eden avukatların ibrazını onaylamadığı için hata yapmıştır.

³⁹⁹ Ostien vd., "Two Famous Cases", V/61-67.

⁴⁰⁰ "Law Report of Northern Nigeria", 2003, 493 – 494.

3. Üst Şeriat Mahkemesi, dava mahkemesinin usulüne uygun olarak kanunla öngörüldüğü üzere iki üye olmaksızın tek başına oturan bir Alkali ile kurulduğuna karar verdiğinde yanılmıştır.
4. Üst Şeriat Mahkemesi, İslam hukuku'na göre yargılamadan önce bir suçlamanın zorunlu olduğu ve suçlamanın iddia edilen suçun tarihini ve yerini açıklayacağı durumlarda, temyiz edene hüküm vermeden önce suçlamada bulunmanın zorunlu olmadığına dair karar vererek hata yapmıştır.

Şeriat Temyiz Mahkemesi şu kararı vermiştir:

- Bir zina suçunun ispatlanabilmesi için, her iki sanığın da en az dört yetişkin erkek tarafından açıkça zina eylemi gerçekleştirirken görülmesi gerekir;
- A.L. ile birlikte olmakla suçlanan zanlının, dört tanığın zina eylemini gördüğü tespit edilmeden tahliye edilmesi, bir hatadır ve mahkeme huzurunda savunulamaz;
- Bir başkasını zina ile suçlayan ve bunu ispat edemeyen kişi seksen sopa vurma cezasına çarptırılır.
- Suçun dört şahitle ispatlanamaması halinde, sanık tahliye edilerek beraat ettirilmelidir;
- Bir hâkimin duruşmada tek başına oturması, yasa üç hâkimli bir heyet öngördüğünde, şer'î Ceza Yasası'nın kötüye kullanılmasıdır.
- Temyiz edenin itirafı geçerli değildir;
- Mahkeme A.L.'ye en az dört kez itirafını geri çekme veya geri alma fırsatı vermemiştir.
- Suçlanan bir kişinin iddiaya göre itirafta bulunduğu ve ikinci kişinin itiraf etmeyi reddettiği durumda, o zaman iki sanık serbest bırakılmalıdır.
- A.L.'nin itirafıyla ilgili mahkemenin kaydı belirsizdir ve böyle bir şüphenin mevcut olduğu durumlarda, şüphenin sanık lehine kullanılması gerekir.
- Zinanın ispat yükü sanığa değil, savcıya aittir. A.L.'nin söz konusu hamileliği eski kocasına ait olabilir.
- Sanık, karar vermeden önce herhangi bir zamanda itirafını geri alabilir ve yargılamayı yapan mahkeme bunu kabul etmelidir ve itirafı geri aldığı için cezalandırılmaz.⁴⁰¹

Şeriat Temyiz Mahkemesi, şeriat kanunlarının özgürlük, himaye ve adalet sağladığını belirtmiş ve yukarıda belirtilen tüm gerekçelerle Mahkeme, A.L. aleyhindeki tüm suçlamaları reddetmiştir.

⁴⁰¹ "Law Report of Northern Nigeria", 494 – 495.

Kararın Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi

Bu dava, Nijerya'da İslam Ceza Hukuku'nun uygulanma tarihinde tüm dünyanın dikkatini çeken davalardan biridir. Philip Ostien bir diğer dava ile birlikte bu davayı "İki Ünlü Dava" olarak adlandırır.⁴⁰² Mahkemelerin yargılamasına eleştirel bir gözle bakıldığında, A.L. davasında muhtemelen tüm dünyanın dikkatini çeken şeyin, yeniden yargılamanın ilk döneminde şer'î mahkeme tarafından ölüme mahkum edilmesi olduğu ileri sürülecektir.

Şüphesiz evlilik dışı cinsel ilişki anlamına gelen zina, İslam'ın toplumu korumak için büyük günah saydığı bir suçtur. İslam'da zina, diğer semavî dinler gibi kesinlikle yasaklanmış olup, söz konusu eylem büyük bir günah olarak kabul edilmekte ve bunu önlemek için bazı yaptırımlar öngörülmektedir. Dolayısıyla İslam'ın ilk günlerinde zina cezası, Kuran'da belirtildiği gibi hapsedme veya bedensel cezaydı.⁴⁰³ Daha net bir ifadeyle Kuran'da, zina eden kişiye, evli olup olmadığına bakılmaksızın, bedensel ceza olarak 100 değnek/kırbaç (celde) uygulanması emredilmiştir.⁴⁰⁴ Hz. Peygamber'in uygulamasında; bu konuda bir ayırım yapılmıştır. Uygulamaya göre; Kuran'da bahsedilen bedensel ceza, bekar insanları ifade eder. Ayrıca bu kişiler bulundukları bölgeden bir yıl süreyle sürgün edilirler. Ancak zina eden evli bir erkek veya kadın ise recm edilir.⁴⁰⁵

Olaya konu olan eyaletin Şer'î Ceza Kanunu (*Katsina State Shariah Penal Code*), Kuran 24:2 hükmüne ve yukarıda alıntılanan geleneğe bağlı olarak şunları belirtmektedir:

- a. Zina suçunu işleyen, evlenmemiş ise yüz kırbaçla ve bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır; veya
- b. evli ise taşlanarak öldürülür.⁴⁰⁶

Bu davada Şer'î Mahkeme, A.L.'nin zina suçunu işlediğini ve sonuç olarak bir kız çocuğu doğurduğunu mahkemede verdiği ikrardan yola çıkarak yargılamış, bahsi geçen davaya istinaden onu zina suçundan mahkum etmiştir. İtiraf güçlü bir delil olarak görüldüğü için hadis hükmüne ve Eyalet Şer'î Ceza Kanunu'na uygun olarak recm cezasına çarptırılmıştır. Karardaki kusurlu alanlar aşağıdaki gibidir:

⁴⁰² Ostien vd., "Two Famous Cases".

⁴⁰³ Nisa Surası: 15

⁴⁰⁴ Ömer Menekşe, "Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm", *Merife Dergisi* 3/2 (2003), 8.

⁴⁰⁵ Menekşe, "Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm", 8.

⁴⁰⁶ Bkz. "Katsina State Shariah Penal Code" 127. Bölümü.

1. Hâkim bir ölüm cezası davasına karar vermek için tek başına yer almış, oysa Eyalet Şer'î Mahkemesi Yasası'nın 4(1). bölümü, şer'î mahkemenin usulüne uygun olarak iki üyeyle oluşan bir Alkali ile kurulmasını, aksi halde karar vermemesini gerektirmektedir.
2. Toplanan bilgilere göre, A.L.'nin ilk duruşmada yasal temsili yoktur, oysa Nijerya Anayasası'nın 36(1) bölümü duruşmada yasal temsil için hüküm koymuştur.
3. Şer'î Mahkeme, İslam hukukunun gerektirdiği şekilde Amina'ya i'tizar (pişmanlık talebinde bulunma) yapması için yeterli şansı vermemiştir.

Yine A.L.'nin avukatı aracılığıyla ilk temyiz başvurusunu yaptığı Üst Şer'î Mahkemede, avukatın attığı ilk adım itirafının geri çekilmesi olmuştur. Devlet savcısı mahkemenin kararını onamak için ikrarın geri alınmasına karşı çıkmışsa da İslam hukukunda ikrar dört defaya kadar olsa dahi ikrarın geri alınması caizdir. Zira zina suçunu ikrar eden kişi, karar verilmeden önce veya sonra, ceza infaz edilmeden veya infaz esnasında ikrarından dönerse bu dönüş kabul edilir ve ceza düşer; infaza başlanmışsa durdurulur; çünkü ikrarın yalan olma şüphesi belirmiştir.⁴⁰⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in ikrar edenlere dönmelerini telmih etmesi ikrardan dönmenin cezayı düşürdüğünü göstermektedir.⁴⁰⁸ Ancak bazı Malikî hukukçulara göre ikrardan dönenin, cezasını düşüren bir şüphe ileri sürmesi gerekir.⁴⁰⁹ Bununla birlikte, bu davada mahkemenin sanığın itirafını geri almasına izin vermesini engelleyen hiçbir şey yoktur.

Üst Şeriat Mahkemesi, kararını vermek için Alt Şer'î Mahkemenin kayıt defterinde yer alan bilgilere dayanmıştır. Bu, Üst Şer'î Mahkemenin, konuyu daha fazla araştırmadan Alt Şer'î Mahkemenin kararını onadığı anlamına gelir. Üst Şer'î Mahkeme'nin tutumu, İslam hukuku'na uymaya çalışsa da konuyu daha fazla araştırması durumunda daha fazla açıklama yapmasını gerektirecektir.

Şeriat Temyiz Mahkemesinin kararıyla ilgili olarak ise şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin, Alt Şeriat Mahkemesi ve Üst Şeriat Mahkemesi'nin kararlarını aşağıdaki gerçekler ışığında reddettiği görülmektedir:

⁴⁰⁷ Mehmet Boynukalın, *İslam hukukunda Zina Suçu ve Cezası* (Marmara Üniversitesi, 1995), 75.

⁴⁰⁸ Boynukalın, *İslam hukukunda Zina Suçu ve Cezası*, 75.

⁴⁰⁹ Boynukalın, *İslam hukukunda Zina Suçu ve Cezası*, 76.

- Peygamber (s.a)'in uygulaması, Maiz İbn Malik vakasında anlatıldığı gibi, ikrarın dört defaya kadar yapılmasına izin vermektir.⁴¹⁰
- İslam mahkemesinde bir sanığın itirafını geri çekmesine izin verilir.
- A.L., kız çocuğunu doğurmasına ancak iki yıl kala boşanmıştır. A.L.'de bulunan hamilelik, İslam hukukunda⁴¹¹ yer alan beş yıldan yedi yıla kadar durgun/uyku halindeki hamilelik eğilimi nedeniyle kanıt teşkil etmeyebilir. Bu hususa el-Cezîri şunu söylemektedir: “Gebelik süresi Allah'ın kitabında belirtilmemiştir. Ancak bazı alimler, sürenin 7 yıl olduğunu ve çocuk doğarsa önceki kocaya iade edileceğini ve kadına ceza verilmeyeceğini belirtmişlerdir.”⁴¹²

Daha da önemlisi, böyle bir cezanın varlığı şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlanmalıdır, çünkü Hz. Aişe'den rivâyet olunduğuna göre O (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Elinizden geldiği kadar Müslümanlardan cezaları düşürün. Şayet bir çıkış yolu bulursanız (davalıyı) serbest bırakın. Çünkü yöneticinin yanılıp affetmesi, yanılıp ceza vermesinden daha hayırlıdır.”⁴¹³ Bu bilgiler ışığında, Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin kararının fikhî hükümlerle uyumlu olduğu söylenebilir.

2. Örnek Olay

B.B.J. Üst Şeriat Mahkemesi huzuruna çıkarılmış ve bir inek çalmakla suçlanmıştır. Sanık aleyhine iki şahit tanıklıkta bulunmuş, sanığın savunmasını sunması istendiğinde, kendisine isnat edilen suç kabul etmiştir.⁴¹⁴

Mahkeme Kararı

Şeriat mahkemesi sanığın suçunun kabulünden sonra Eyalet Şer'î Ceza Kanunu'nun 145. maddesi uyarınca amputasyon/el kesme cezası kararı vermiştir. Sanık, mahkemenin kararına itiraz etmeyi reddedince, kendisine verilen ceza infaz edilmiştir. Bu durum Nijerya hukuk tarihindeki ilk ampute davası olmuştur.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Müslim, Hudud, 22 (1695).

⁴¹¹ Malikilere göre: "gebeler en kısa süresi altı ay, en uzununu beş yıldır" bakz. el-Cezîri Ebdur-Rahman Muhammed İvad, *el-fıkıh ala Masaib arbaa*, 4/459.

⁴¹² el-Cezîri Ebdur-Rahman Muhammed İvad, *el-fıkıh ala Masaib arbaa*, 523.

⁴¹³ Peygamber'e atfedilen hadis sahih değildir. Bu, İbn Hacer tarafından "el-Telhis" ve el-Albani tarafından "Daif Sunan el-Tirmizi"de açıklanmıştır. halbuki İmam Tirmizî şöyle demiştir: Buna benzer şekilde Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabından birden fazla rivâyete göre onlar da aynı şeyi söylediler. Bkz. al-ershaad.net/vb4/printthread.php?t=3392

⁴¹⁴ Record Book of Talata Mafara Upper Shariah Court, Kano.Suit:USC/CR/21/2000.

⁴¹⁵ Record Book of Talata Mafara Upper Shariah Court, Kano.Suit:USC/CR/21/2000.

Kararın Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi

İslam hukukunun amaçlarından biri de can ve malın korunması yoluyla toplumda düzen ve huzuru tesis etmektir. Bunun sonucu olarak İslam hukuku, toplumda fitne ve düzensizliğe neden olan suçlara karşı çok ağır müeyyideler uygulamıştır. Şüphesiz hırsızlık suçu da bu suçlardan biridir.

Alın terinden ve meşru kazançtan doğan servetin korunması İslam'ın temel ilkelerindendir. İslam, emeğe ve mülkiyete değer verir ve haksız yere mülkiyete izinsiz girenleri cezalandırır. Bu bakımdan hırsızlık, tüm ilahi dinlerde ve hukuk sistemlerinde olduğu gibi, hem hukuk düzeni açısından bir suç, hem de din ve ahlak açısından büyük bir günah ve ayıp sayılmaktadır.⁴¹⁶

Hırsızlık şu şekilde tanımlanır:

“Başkasına ait olduğunda şüphe olmayan ve hırsızlık suçuna öngörülen ceza (hadd) için aranan iktisadi değere sahip olan taşınabilir mal ya da hizmetin, sahibinin izin ve haberi olmaksızın, korunma altında olduğu yerden, ceza ehliyetini haiz (akıllı ve bâliğ) kişi ya da kişilerce gizlice alınmasıdır.”⁴¹⁷

İslam ceza hukukunda hırsızlık kavramı, faile verilecek cezanın ağırlığı nedeniyle benzer suç ve fiillerden ayırt edilebilecek kadar dikkatli ve kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır.⁴¹⁸ Yukarıdaki tarifte geçtiği gibi hırsızlık kelimesinin yalın haliyle kullanılması durumunda kural olarak basit hırsızlık suçu kastedilir, İslam hukukçuları bu suçu küçük hırsızlık (es-Sirkatü's-Suğra) olarak adlandırmışlardır. Küçük (basit) hırsızlığın dışında kalan fakat yine mal aleyhine işlenen suçlar kapsamında değerlendirilen eşkıyalık (hırab), yol kesme (kat'u tarîk), gibi suçlar ise büyük hırsızlık (es-Sirkatü'l-Kübrâ) olarak adlandırılır. Bu suçlar cebir, şiddet ve tehdit içermeleri ve açıktan açığa işlenmeleri yönüyle küçük (basit) hırsızlıktan ayrılırlar. İslam ceza hukukunda gerek küçük hırsızlık gerekse büyük hırsızlık suçları, cezaî müeyyidesi Kur'an ve sünnetle belirlenmiş hadd cezası gerektiren suçlar kapsamında değerlendirilirler.⁴¹⁹

⁴¹⁶ “İslam’a Göre Hırsızlığın Hükümü”, *İslam ve İhsan* (2017).

⁴¹⁷ Adnan Akalın, *İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Mal ile İlgili İhtilaflar* (Ankara Üniversitesi, 2006), 18.

⁴¹⁸ Akalın, *İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Mal ile İlgili İhtilaflar*, 19.

⁴¹⁹ Menekşe, 17-18. *Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu Ve Cezası*; AKALIN, *İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Mal ile İlgili İhtilaflar*, 27.

Yukarıdaki davada verilen hüküm, Allah'ın ibretlik cezası ve yaptıklarının cezası olarak hırsızların ellerinin kesilmesini öngören âyete dayanmaktadır. Aynı şekilde İslam hukukunda itiraf, sanığın cezasını bağlamaktadır. Bunun üzerine İmam Şafii şöyle der: “Kişi, hırsızlığı bir kez ya da daha fazla itiraf ederse ve öngörülen ceza (hadd) için aranan iktisadi değere sahip olan mal ise mutlaka eli kesilir.”⁴²⁰

Ancak İslam hukukunda hırsızlık suçunun hadd cezasını gerektiren bir suç sayılabilmesi için, çalınan mal ve hırsızlık fiiliyle ilgili bazı şartlar aranır. Bunlar için İslam hukuk mezhepleri arasında kısmen farklı görüşler bulunsa da suçlunun suç işleme kastının bulunması, çalınan malın başkasına ait olması, muhafaza altında bulunması, hukukî-mâlî bir değerinin olması ve bu malın gizlice alınması gibi şartlardır.⁴²¹ Bu bağlamda hırsızlığın zorlama (ikrah) altında veya açlık, susuzluk gibi sebeplerle işlenmesi halinde de kasıt unsuru tam gerçekleşmemiş sayılır,⁴²² ve bu hallerde cumhur âlimlerin görüşüne göre faile hadd uygulanmaz.⁴²³

Ancak bu davada mahkemenin, sanığın hırsızlık yapmasına neden olan koşul hakkında bir tespit yapıp yapmadığına dair bir rapor bulunmamaktadır. Sanık, Nijerya benzeri bir ortamda suçu itiraf ettiğinde bile, amputasyon gibi ağır hadd cezaları biraz zordur. Çünkü Nijerya'da pek çok kişiyi yaramazlık ve yanlış yapmaya zorlayan husus sefil bir yoksulluk ve açıklıktır. Ancak eyalet hükümeti, amputasyondan sonra suçluya eyalette bir iş teklif etmiştir.

3.2.2. Kısas Cezaları

Kısas, suç ile ceza arasında “müsavat” ve “mümaselet”ten ibaret olup saldırganın yaptığını ona yapmayı ifade etmekte ve “bedeliyet” anlamı içermektedir.⁴²⁴ Kısas ile müteradif bir kavram olan “kaved” kelimesi ise klasik fıkıhta kısastan daha çok kullanılmakta olup ekseriyetle adam öldürme suçlarında uygulanan nefse yönelik kısası ifade etmektedir.⁴²⁵ İslam'ın zarûrât-ı dîniyyeden kabul ederek koruma altına aldığı değerlerin başlıcası olan yaşam hakkı, beden bütünlüğü hakkı ile birlikte kullanıldığında

⁴²⁰ Muhammed bin İdris Şafii, “el-Ümm”, *el-Ümm* (Beyrut: Darul Marıfa, 1990), 159.

⁴²¹ Menekşe, 17-18. *Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu Ve Cezası*, 25.

⁴²² Menekşe, 17-18. *Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu Ve Cezası*, 24.

⁴²³ Adnan AKALIN, *İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Mal ile İlgili İhtilaflar* (Ankara Üniversitesi, 2006), 51.

⁴²⁴ Nurcan SOLAK, *İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda Kısas Cezasının Yürürlüğünü Etikleyen Faktörler* (Erciyes Üniversitesi, 2018), 9.

⁴²⁵ Solak, *İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda Kısas Cezasının Yürürlüğünü Etikleyen Faktörler*, 10.

ideal bir anlam ifade eder ve beden, kendisini oluşturan tüm parçalarıyla birlikte bir bütün olarak kişilik haklarının konusunu oluşturur. Bu sebeple kısas, kişinin hayat ve beden bütünlüğü hakkını korumaya yönelik olmak üzere kısas fi'n-nefs ve kısas fi'l-etrâf / fi mâ dûne'n-nefs olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁴²⁶

Aşağıda Nijerya'da Şer'î Mahkemede kısas ile ilgili bazı dava örnekleri yer almaktadır:

1. Örnek Olay

İ.U, A.M.'nin ayağını kırarak kadar ağır bir şekilde yaralamıştır. İ.U. USC önünde, aslında ağır yaralama suçunu işlediğini itiraf etmiştir. Mahkeme, sanığın itirafına dayanarak, ağır yaralama suçundan onu aşağıdaki şekilde mahkum etmiştir:

1. Altı ay hapis cezası.
2. Hastane faturasıyla ilgili olarak N 12. 000 para cezası.
3. Şikayetçinin maruz kaldığı rahatsızlıklar ve ailesinin geçimini sağlamak için gidip getiremeyecek durumda olduğu sırada ailesinin geçimi için tazminat olarak N 166. 500 para cezası.⁴²⁷

Bu karar, Eyalet Şer'î Ceza Kanunu'nun 37. Bölümü uyarınca verilmiştir. Mahkeme, şikayetçinin talebi üzerine sanığı söz konusu miktar kadar para cezasına çarptırmıştır. Sanık, suçu işlediğini kabul etmesine rağmen, altı (6) ay hapis yattığı için cezanın affedilmesini talep ederek Şeriat Temyiz Mahkemesi'ne başvurmuştur.⁴²⁸

Mahkeme Kararı

Şeriat Temyiz Mahkemesi, işlenen suçun ağırlığına baktıktan sonra şöyle karar vermiştir:

1. Temyiz eden tarafından ödenecek olan diyet (erş), aşağıdakiler dikkate alındığında yeterlidir:

- (a) Davalı, suçu işlediğini itiraf etmiştir.
- b) Yaralı kişinin sakatlığı kalıcı özelliktedir çünkü iki bacağının uzunluğunda zaten fark bulunmaktadır.
- (c) Kırık bacak yaralanması, özellikle yaşlı bir kişinin başına geldiğinde, zamanında iyileşmez ve mağduru tarifsiz zorluklara maruz bırakır.

⁴²⁶ Solak, *İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda Kisas Cezasının Yürürlüğünü Etikleyen Faktörler*, 10.

⁴²⁷ "Record Book of the Kano State Sharīah Court of Appeal, Suite: SCA/KN/CR/9/06

⁴²⁸ Record Book of the Kano State Sharīah Court of Appeal, Suite: SCA/KN/CR/9/06.

(d) Kendini A.'nın durumunda bulan herkesin hastane faturası ve ev bakımı için para harcaması gerektiği muhakkaktır.

(e) Sanık, kısas cezasına tabi bir suçla itham edildiğinde, suçu işlediğini inkâr etmemiş, sadece merhamet dilemiştir.

2. Aynı şekilde, ilk mahkeme temyiz edene hakkı olan her fırsatı vermiş, ancak temyiz eden suçlu olduğunu itiraf etmeyi seçmiştir.

3. Mahkeme, ilk mahkemenin kararında herhangi bir adaletsizlik görmemektedir.

Şeriat Temyiz Mahkemesi, mahkeme tarafından verilen diğer tüm emirlerle birlikte birinci mahkemenin kararını onamıştır. Bu nedenle, Şeriat Temyiz Mahkemesi, ilk mahkemenin diyet ödemesine ilişkin kararını askıya alması yönünde daha önce verdiği kararı geri çekmiştir.⁴²⁹

Kararın Fıkḥî Açıdan Değerlendirilmesi

İslam hukukunda organların kısası beden bütünlüğü hakkının ihlalini meydana getiren durumlarda söz konusu olur. Bu ceza, “müessir fiil” olarak adlandırılan yaralama ve sakatlama (cerh / darp), herhangi bir uzvu kesme (kat') veya uzvun bedende kalmasına rağmen fonksiyonunu yerine getiremeyecek halde atıl kılınması sebebiyle sağlayacağı menfaatten sahibini mahrum bırakma şeklinde gerçekleşen suçlarda tatbik edilir. Kasıtlı olarak meydana getirilmiş müessir fiillerin asli cezası kısastır. Bu cezanın herhangi bir nedenle uygulanamaması hâlinde ise alternatif bir ceza devreye girmektedir. Cana karşı işlenen cinayetlerde bedel ceza mahiyetinde ödenmesi gereken mali tazminat “diyet” olarak isimlendirilirken, organların diyetini ifade etmek üzere özellikle “erş” tabiri kullanılmaktadır. Erşte ödenecek bedelin şer'an belirlenmiş olması “erş-i mukadder” olarak isimlendirilirken, şer'an belirlenmemiş olup bilirkişilerin takdirine bırakılması ise “erş-i gayr-i mukadder / hükûmet-i adl” diye tabir olunmaktadır.⁴³⁰

Aynı şekilde İslam hukukunda, aklı başında bir yetişkinin itirafı, açık bir şekilde itiraf etmesi ve itirafının etkisini ve sonucunu bilmesi şartıyla onu bağlar. İtiraf (ikrar) sanığın iradesiyle yapıldığından, kendisi hakkında tereddüt ve töhmetten uzak bilgiler içerir ve

⁴²⁹ Record Book of the Kano State Sharīcāh Court of Appeal, Suite: SCA/KN/CR/9/06.

⁴³⁰ Fekri Shaban, *İslam hukukunda Kısas Cezalarında Denklik İlkesi* (Marmara Üniversitesi, 1995), 64; Solak, *İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda Kısas Cezasının Yürürlüğünü Etikleyen Faktörler*, 15.

yargılamada kesin bir role sahiptir; bu açıdan itiraf, ceza yargılamasında en güçlü ispat aracı olarak kabul edilir.⁴³¹

Bu davada sanık, itirafına dayanarak kazara ağır yaralanmaya sebep olmakla suçlanıp altı ay hapis cezasına ve N178.500'luk diyet ödemesine mahkûm edilmiştir. Konuların çapraz incelenmesi sanığın yetersiz cezalandırıldığını göstermektedir çünkü:

1. Sanık, Eyalet Şer'î Ceza Kanunu 2000'in ağır yaralama suçu olan 159. Bölümü uyarınca suçlanmıştır.
2. 2000 Kano Eyaleti Şer'î Ceza Kanunu'nun 163. Maddesi, ağır yaralama suçunun cezalandırılmasıyla ilgilie olarak şunu ifade etmektedir:

Herhangi bir kişiye gönüllü olarak ağır bir zarar veren kişi şu şekilde cezalandırılır: (a) Kisas ile; veya (b) kıssanın uygulanabilir olmadığı veya fiilin yanlışlıkla yapıldığı hallerde, bu kanuna ek 2 numaralı tarifede öngörülen diyet ödemesi ile ve ayrıca altı aya kadar uzayabilen hapis cezasına çarptırılabilir; ve (c) yirmi kırbaça kadar artabilen sopayla cezalandırılır.⁴³²

Bu hükmün bir özeti, dayak yemenin ihtiyari olmadığını, hapis cezası ve diyet ödenmesinden sonra bile sanığın kırbaç cezasına çarptırılması gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak, Şeriat Temyiz Mahkemesi, Kuran'ın hükmüne mutabık kaldığı için ilk mahkemenin kararını onaylamakta haklıdır.⁴³³

2. Örnek Olay

S.U. ve M. I. I., G. M'ye karşı komplo ve kasıtlı cinayetle suçlanmışlardır. Hem cinayet hem de cezai komplo, cezalandırılacak ağır suçlar olarak kabul edilir. M.I.I. kendisine isnat edilen suçu reddetmiştir. Buna göre Yüksek Şer'î Mahkeme, M.I.I'ye yemin ettirdikten sonra delil yetersizliğinden beraat ettirmiş ve ardından cezai komplo suçlamasını reddetmiştir. S.U. daha sonra kasten adam öldürmekle suçlanmış ve savunmasını yapması istendiğinde suçunu kabul etmiştir. Bununla birlikte, G.'nin babası kan bedeli (diyet) ödemesini iptal ettikten/bağışladıktan sonra bile, mahkeme S.U.'yu yedi yıl hapis cezasına çarptırmıştır.⁴³⁴

⁴³¹ Ferhat KOCA, "İtiraf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 461.

⁴³² Bkz. "2000 Kano State Sharia Penal Code"

⁴³³ Maide suresi, 45. ayet

⁴³⁴ Record Book of the Kano State Sharīah Court of Appeal, Suite: SCA/KN/CR/9/06.

S.U., aşağıdaki gerekçelerle Eyalet Şeriat Temyiz Mahkemesi'ne temyiz başvurusunda bulunmuştur:

1. Shahuci Üst Şer'î Mahkemesi, suçun işlenişini tespit etmeden sanığı yedi yıl hapis cezasına çarptırırken hata yapmıştır. Şahitlerden biri bir zamanlar sanığın kız kardeşiyle evlenmeyi talep etmiş ve reddedilmiştir. Bu nedenle söz konusu şahit, şahitlik ehliyetine sahip değildir. Oysa mahkeme konuyu tahkik etmeden tanıklığı kabul etmiştir.
2. İlk mahkeme, suçun mahiyetinin kasten adam öldürme mi yoksa kazara adam öldürme mi olduğunu teyit etmeden, temyiz edeni yedi yıl hapis cezasına çarptırırken hata yapmıştır. Bununla birlikte, temyiz edenin öldürülenin yakınları tarafından daha önce iptal edilmiş olan kan bedelini (diyet) ödemeye mahkum edilmesi söz konusu durumun bir cinayet olduğunu göstermektedir. Mahkeme, sanığın hayatını savunmak için hareket etmiş olabileceğini de aynı şekilde reddetmiştir. Çünkü kavgayı başlatanın öldürülen kişi olduğu kanıtlardan tespit edilmiştir.
3. İlk mahkeme, kanunda yer aldığı hâlde davalıdan şahit getirmesini talep etmemekle hata yapmıştır. Mahkeme sadece müşteki tarafından sunulan delilleri dinlemiştir.
4. Öldürülenin yakınlarının haklarını (yani kan pahası) iptal etmesi ve müşteki herhangi bir tazminat talep etmemesine rağmen ilk mahkeme, davacıyı yedi yıl hapis cezasına çarptırdığı için hata yapmıştır. İlk mahkemenin yapması gereken sanığı tahliye etmektir.⁴³⁵

Bu temyiz, davanın reddi için sanık avukatı vasıtası ile Şeriat Temyiz Mahkemesi'ne yapılmıştır. Temyiz şu gerekçeyle kabul edilmiştir;

- a. Kasıtsız adam öldürme mahkumiyetine dair kanıtlar vardır.
- b. Cinayette kullanılan aletin teyidi ve aletin ölen kişinin ölümüne sebep olup olmadığına dair doktor raporu aranması gerekmektedir.
- c. Şahit, müteveffa G'nin S'yi sopayla ilk döven kişi olduğunu doğrulamıştır. Bununla birlikte, kanıtlar, S.'nin dövülmesinin G.'nin ölümüne sebep olduğuna dair net bir işaret vermemektedir.⁴³⁶

⁴³⁵ Record Book of the Kano State Sharīcah Court of Appeal, Suite: SCA/KN/CR/9/06.

⁴³⁶ Record Book of the Kano State Sharīcah Court of Appeal, Suite: SCA/KN/CR/9/06.

Mahkeme Kararı

Şeriat Temyiz Mahkemesi, şu kararı vermiştir:

- a. Elde edilen deliller özden yoksundur çünkü görünüşe göre öldürülen kişiyi döven sadece S. (temyiz eden) değildir. Öldürülen kişinin sopayla vurularak öldüğüne dair hiçbir tıbbi rapor kanıtı yoktur ve bu sopanın öldürüp öldürmeyeceğini doğrulamak için mahkemeye ibraz edilmemiştir. Bu delillerin yokluğu meseleyi kafa karıştırıcı ve şüpheli hale getirmiştir.
- b. İşlenen suç kasten adam öldürme değildir, çünkü katil, öldürülen kişiyi öldürebilecek bir nesneyle kasten öldürürse ve öldürme canını korumak için yapılmamışsa, cinayet kasten sayılır. Kavga iki taraf arasında olduğundan, G.'yi dövenler arasında S.U'nun da olduğu doğrulansa bile, canını korumak için hareket etmiş olabilir ki bu durumda kasten adam öldürmüş sayılmaz, hatta dahası dayığı, öldürülen kişinin başlattığı bildirilmiştir.

Temyiz mahkemesi, ilk mahkemenin kararını uygun şekilde bozmuş ve sanığı serbest bırakmıştır.⁴³⁷

Kararın Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi

Şeriat Temyiz Mahkemesi, sunulan delillerin zayıf görülmesi nedeniyle davayı reddetmiş ve sanığı serbest bırakmıştır. Buna İslam Ceza Hukukunda "levs" denir. Levs, İslam hukuku literatüründe tipik olarak cinayet davalarında kullanılan zayıf delil anlamına gelen "beyyine-i zaife" olarak tanımlanır. Şeriat Temyiz Mahkemesinin sanığı serbest bırakmasının nedeni, levsin kesin ispat için yetersiz görülüp, tam bir delil olarak değerlendirilmemesidir. Zaten ispat için yeterli sayılabilecek belirti ve emarelere, karine-i katı-a denir. Ayrıca levs kavramı, öldürülme belirtileri yani ölü olarak bulunan bir kişinin, normal bir ölümle ölmediği, aksine, öldürüldüğünü gösteren karineler manasında da kullanılmaktadır. Bu açıdan levs'i, İslam Ceza Hukukunun deliller sistematığında karinenin kapsamı altında, hem suçlunun tam olarak tespit edilemediği cinayet davalarında kendisinden faydalanılan zayıf karineler, hem de maktulün başkası veya

⁴³⁷ Record Book of the Kano State Sharīcah Court of Appeal, Suite: SCA/KN/CR/9/06.

başkaları tarafından öldürüldüğünü gösteren belirtiler olarak nitelendirmek mümkündür.⁴³⁸

Ayrıca Şeriat Temyiz Mahkemesi de cinayeti kasta benzer (şibh- i amd) şekilde öldürme olarak değerlendirmiştir. Çünkü insan öldürmede kullanılmayan sopa, değnek gibi bir şeyle vurup öldürmek gibidir. Nitekim İslam hukukunda, yaralama fiilinin ölümle neticelenmesi dolayısıyla bu tür müessir fiiller için “ölümle neticelenen darp” tabiri de kullanılmaktadır. Bu tür müessir fiillerde öldürme kastı olmasa dahi müessir fiil kastının mevcudiyetinde şüphe yoktur. Kastın aşılması vasıtasıyla meydana gelen ölümlerde, failin istemesi hususunda yani kusuru bakımından kasta benzer bir durum söz konusudur. Bu benzerlikten dolayı fıkıh kitaplarında genellikle kastın aşılması durumu için şibh-i amd tabiri kullanılır. Öte yandan fiilde kasıt unsuru bulunmakla birlikte, kastedilen sonuçla ortaya çıkan sonuç farklı olduğu, başka bir deyişle kast ile birleşen bir taksir söz konusu olduğundan bu tür fiillere “amdu’l-hata” veya “hataü’l-amd” da denilmektedir.⁴³⁹ Üstelik kasta benzer (şibh- i amd) öldürme İslam ceza hukukunda müteberdir. Bu, kavrama farklı açılardan bakan Hanefi, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin görüşüdür.⁴⁴⁰ Ancak Mâlikîlere göre de şibh-i amd, öldürme maksadıyla değil vurma maksadıyla ölüme sebebiyet vermektir. Mâlikîler şibh-i amdı kasten öldürme gibi görürler.⁴⁴¹

Kanaatimizce Şeriat Temyiz Mahkemesinin ilk derece mahkemesinin kararını bozma ve sanığı serbest bırakma yönündeki kararı fukahanın çoğunluğunun görüşleriyle uyumludur; çünkü Maliki mezhebine göre merhumun ailesinin diyeti iptal ettiği bir davada mahkemenin iki seçeneği vardır:

- a. sanığı serbest bırakmak; veya
- b. yüz kırbaça vurmak ve en fazla bir yıl hapis cezasına çarptırmak.⁴⁴²

İlk derece mahkemesi tarafından daha önce kararlaştırıldığı gibi, altı yıl hapis cezası seçeneği yoktur.

⁴³⁸ Turan M. Fatih, “İslam Ceza Hukukunda Cinayet Davalarında Zayıf Delil ‘LEVS’”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/31 (2009), 171-191.

⁴³⁹ Bahar Yıldırım, *İslâm Ceza Hukukunda Kasta Benzer Suç (Şibh-İ amd) ve Cezası* (Ankara Üniversitesi, 2021), 18.

⁴⁴⁰ Nada El-Utüm, “Şibh- i Amd”, *E-Arabi*, ts.

⁴⁴¹ Yıldırım, *İslâm Ceza Hukukunda Kasta Benzer Suç (Şibh-İ amd) ve Cezası*, 17.

⁴⁴² el-Cezîri Ebdur-Rahman Muhammed İvad, *el-fıkıh ala Masaib arbaa*, 5/130.

3.2.3. Tazir Cezaları

Tazir, “hakkında had ve keffaret bulunan suç ve günahlarda ek olarak; cezası vahiy yoluyla belirlenmemiş bulunan suç ve günahlarda ise karşılık olarak, Allah ve kul hakkı çerçevesinde icrası gerekli bulunan, miktar ve keyfiyetinin belirlenmesi ümmete bırakılan ceza” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca ukûbe ile ta’zir arasında da özellikle Hanefî eserlerinde bir ayırmadan söz edilmektedir.⁴⁴³ Müslüman olan kimseye uygulanan hadd ve kısas dışındaki cezaî müeyyideler “ta’zir” olarak adlandırılırken, gayrimüslimlere uygulanan mezkûr iki ceza dışındaki cezalar “ta’zir” değil “ukûbe” olarak adlandırılmıştır.⁴⁴⁴

Genel olarak tazir suçları, Kur'an ve Sünnet'in yasakladığı ancak cezası belli olmayan veya caiz olmakla birlikte zamanla toplum için zararlı bir nitelik kazanan, bundan dolayı siyasi otorite tarafından suç kabul edilen ve cezai müeyyide gerektiren fiillerdir.⁴⁴⁵

Örneğin faiz, hakaret ve taciz gibi fiiller kutsal metinlerde yasaklanmış olmasına rağmen, bu fiilleri işleyenlere uygulanacak yaptırımlar belirtilmediği için bu yaptırımları belirlemek siyasi otoriteye kalmıştır. Siyasi otoritenin koymuş olduğu kanunlarla belirlenen tazir suçları artık kamu düzenini ihlal etmedikleri takdirde suç olmaktan çıkabilir. Tazir şeklindeki cezalar uygulamadan kaldırılabilir, türü veya miktarı değiştirilebilir.⁴⁴⁶

Nijerya'daki Şer'î mahkemelerinde tazir cezalarının kesinleşmiş davalarından bazıları bu bölümde incelenerek, davaların İslam hukukunun hükmüne göre karara bağlanıp bağlanmadığı tespit edilecektir.

1. Örnek Olay

Sanık A.A. rüşvet alma suçunu işlediği gerekçesiyle üç ay hapis veya N6.000 para cezasına çarptırılmıştır. Savunma yapması istendiğinde, sanık, kendisinin rüşvet almadığını, rüşveti alanın başka bir şahıs olduğunu iddia etmiştir. Böylece, sanık Yüksek Şer'î Mahkeme kararına itiraz etmiş ve hüküm verilmeden önce hâkim tarafından

⁴⁴³ Abdulmuid Aykul, *İslam ceza Hukukunda Ta'zir* (Marmara Üniversitesi, 2021), 20.

⁴⁴⁴ Aykul, *İslam ceza Hukukunda Ta'zir*, 21.

⁴⁴⁵ İlhan Bulut, “İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Hataen Öldürme Suçu”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 3/1 (2018), 45.

⁴⁴⁶ Bulut, “İslam ve Osmanlı Ceza Hukukunda Hataen Öldürme Suçu”, 45-46.

kapsamlı bir soruşturma yapılmadığını belirterek Üst Şer'î Mahkemeye (USC) başvurmuştur.⁴⁴⁷

USC, temyizi aşağıdaki gerekçelerle kabul etmiştir:

1. Mahkemenin yargılama yetkisi yoktur.
2. Sanığa, savunma hakkı tanınmamıştır.
3. Üst Mahkeme, kanundaki şu maddeyi dikkate almamıştır:

“Her kim 288 ve 289. maddelerde belirtilen koşullarda ve amaçlardan herhangi biri için maddi veya başka bir şekilde rüşvet teklif ederse veya kabul ederse; iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı gibi, otuz kırbaç ve her iki halde de para cezasına çarptırılır.”⁴⁴⁸

4. SHC Tsafe (bölgesi), her mahkemenin mahkeme kanunlarına uymakla yükümlü olmasına rağmen, suçun yargılanma şekli konusunda 18.2000 sayılı kanuna aykırı davranmıştır.⁴⁴⁹

Mahkeme Kararı

Ast mahkemenin yargılama yetkisi yoktur. Duruşma kısa yargılama olsa bile, sanığın hüküm giymeden önce suçlu olduğunun teyit edilmesi ve buna itirazı olup olmadığı sorulmalıdır. Rüşveti vereni suçlamak yerine, rüşveti aldığı iddia edilen kişiye suç yüklemek büyük adaletsizliktir.

Yukarıda belirtilen gerekçelere dayanarak, Üst Şer'î Mahkemesi (USC) yargıçları, davayı bozmuştur. Ayrıca Üst Şer'î Mahkeme sanığa ödetilen para cezasının kendisine iade edilmesini emretmiştir.⁴⁵⁰

Olayın Fakhî Açidan Değerlendirilmesi

Rüşvet, İslam hukukunun kaynakları olan Kuran ve sünnet ile haram kılınmış bir fiildir. Kuran'ı Kerim şöyle buyurur: “Mallarınızı aranızda batıl yolla yemeyiniz ve o malları bilerek günaha girerek insanların mallarından bir kısmını yemeniz için hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyiniz.”⁴⁵¹ Ayrıca Sünnet'te rüşvetin haramlığı hükmüne delâlet eden çok hadîs-i şerif mevcuttur. Bu bağlamda: (Allah'ın lâneti rüşvet verenin ve alanın üzerine

⁴⁴⁷ “Record Book of the Upper Sharīcāh Court II, Gusau, State Suit: CRA/10/2000.”

⁴⁴⁸ gös. yer

⁴⁴⁹ Record Book of the Upper Sharīcāh Court II, Gusau, State Suit: CRA/10/2000.”

⁴⁵⁰ Record Book of the Upper Sharīcāh Court II, Gusau, State Suit: CRA/10/2000.”

⁴⁵¹ Bakara, 2/ 188.

olsun: (Hükümde rüşvet verene ve alana Allah lânet eylesin.) (Rüşvet verene de alana da aralarında rüşvet için aracılık yapana da Allah lânet eylesin.) hadîs-i şerifleri zikredilebilir.⁴⁵²

İslam hukuk literatüründe rüşvet, dar anlamda herhangi bir ücret karşılığında bir görev üstlenen bir kamu görevlisinin yetkisini, vazifesini veya nüfuzunu kullanarak elde ettiği menfaat olarak tanımlanabilir.⁴⁵³ Bu durum, görev gereği yapılması gereken bir vazifenin ifası karşılığında menfaat sağlanması şeklinde olabileceği gibi, talebin haklı bir esas alınmadığı durumlarda herhangi bir menfaat karşılığında yerine getirilmesi şeklinde de ortaya çıkabilir.⁴⁵⁴

İslam ceza hukukunda rüşvet suçunun cezası şartlara ve ihtiyaçlara göre ve belirli esaslar dahilinde yasama organına intikal ettirilmiştir ve bu cezalara tazir cezaları denilmektedir.⁴⁵⁵

Bu nedenle yukarıdaki davanın tazir cezası altında ele alınması doğrudur. Ancak Üst Mahkemenin temyizi kabul ettiği gerekçelere bakıldığında, beyanında bazı hatalar olduğu görülmektedir. Mesela USC, diğer sebeplerin yanı sıra bu iki nedenle davayı reddetmiştir. SPC ve eyaletin şer'i muhakeme yasasının hükümlerine dayanmaktadır. Bu iki neden doğrultusunda karar alınması haklı bir gerekçe değildir. Çünkü temel dayanağı adalet olan İslam hukuku rüşvet alan kişiyi asla cezasız bırakmaz ve sadece rüşvet vereni cezalandırmaz. İslam hukukçuları rüşveti alan ve verenin hükümleri açısından dört kısımda incelemiş olsa da rüşvet veren için helal olabileceği bir durum yoktur. Aksi halde, rüşvet verenin zaruret halinde ve memur olmayan bir kimseye, hak ettiği bir işi yapabilmesi için aracılık ücreti ödemesi, sadece rüşvet alan kişiye haramdır.⁴⁵⁶

2. Örnek Olay

Bu dava, J.'nin N. A.'ya tokat atmak ve saldırmakla suçlandığı Üst Şer'i Mahkeme'ye getirilmiştir. Mahkeme tanık talebinde bulunduğu şikayetçi ibraz edememiştir. Şikayetçinin avukatı, mahkemenin sanığı yemin ettirmesini talep etmiştir. Mahkeme

⁴⁵² Sorularla İslamiyet, "İslam hukukunda Rüşvetin Durumu (İbn Nüceym)", *Feyyaz Bilim ve Gelişim Derneği* (Erişim 13 Ağustos 2022).

⁴⁵³ Saffet Köse, "İslam hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 141-142.

⁴⁵⁴ Köse, "İslam hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", 142.

⁴⁵⁵ Köse, "İslam hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", 152.

⁴⁵⁶ Köse, "İslam hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", 151

sanığın yemin etmesini istediğinde, sanık şikayetçiyi tokatladığını itiraf etmiştir. Mahkeme, sanığın itirafına dayanarak, sanığı saldırı suçundan mahkum etmiş ve kendisini N4.000 para cezası veya altı (6) yıl hapis cezasına çarptırmıştır.⁴⁵⁷

Sanık, aşağıdaki gerekçelerle Kano Eyaleti Şeriat Temyiz Mahkemesi'ne temyiz başvurusunda bulunmuştur;

1. İlk mahkemenin kararında adaletsizlik vardır çünkü iki taraftan biri (yani müşteki) yokken hüküm verilmiş ve mahkeme huzuruna çıkarılmak için hiçbir çaba gösterilmemiştir.
2. Mahkeme, davanın kavga davası olduğunu dikkate almamış, kararını verirken SPC Kanunu'nun sanığın hüküm giydiği kısmına değinmemiştir.

Temyiz edenin avukatı yukarıdakilere dayanarak birinci mahkeme tarafından haksız kararın reddini talep etmiştir.⁴⁵⁸

Mahkeme Kararı

Temyiz gerekçesinin boş görüldüğü ilk mahkemenin tutanağında görülmektedir. İlk mahkemenin tutanağından elde edilen kanıtlar, suçlananın yalnızca temyiz eden olduğunu göstermektedir. Ne mahkeme ne de temyiz eden başka bir sanıktan bahsetmemiştir. Bu itibarla mahkeme, bazı kişilerin mahkeme önüne çıkarılmadığına dair şikayeti dinlemeyecektir. Ancak mahkeme, davalının ikrarına istinaden şikayetçiyi tokatlamak suçundan mahkûm olmasına rağmen, tutanakta şu ifadeleri bulamadığı için mahkemenin kararında hata yaptığını kabul etmektedir;

- a. İttihamın temyiz edene okunduğu yer tutanakta yoktur.
- b. Kendisine yöneltilen suçlamayı anlayıp anlamadığının sorulduğu tutanakta bulunamamıştır.
- c. Ayrıca, sanığın itirafının etkisinin kendisine açıklandığı mahkeme kayıtlarında da bulunamamıştır.

Bütün bunlar Eyalet Ceza Muhakemesi Kanunu'na aykırıdır. Ancak birinci mahkemenin tüm bu hükümleri dikkate almadığı görülmektedir. Bunu göz önünde bulundurarak, Şeriat

⁴⁵⁷ Bkz. “Kano State Shari'a Court of Appeal Registry”, dava numarası: SCA/KN/16/06. Karar tarihi; 5/12/06.

⁴⁵⁸ Kano State Shari'a Court of Appeal Registry”, dava numarası: SCA/KN/16/06. Karar tarihi; 5/12/06.

temyiz mahkemesi, ilk mahkemenin kararını reddetmiştir. Mahkeme ayrıca, başvurandan para cezası olarak tahsil edilen N4.000 geri ödenmesine hükmetmiştir.⁴⁵⁹

Kararın Fıkḥî Açıdan Değerlendirilmesi

Davalıya iddiaya karşı cevapları olup olmadığını sormak veya çürütücü kanıtlar getirmek mahkemenin görevidir. Sanığa, kendisine yöneltilen suçlamayı ve itirafının etkisini ve imalarını anlayıp anlamadığı sorulmalıdır. Mümkün mertebe bu soruların iki resmi mahkeme tanığının huzurunda sorulması beklenmektedir. Bu kurala uyulmadığı takdirde, hüküm geçersiz sayılmaktadır.⁴⁶⁰

Yukarıdakiler, Şeriat Temyiz Mahkemesinin ilk mahkemenin hükmünü geçersiz kılma konusundaki tutumunun haklılığını ortaya koymaktadır.

3.3. Çoklu Hukuk Sistemlerini Karşılaştırma: Nijerya'nın Küresel Bağlamdaki Yeri

Hukuki çoğulculuk, çeşitli tanımlamalara sahip bir kavramdır. Bu çeşitlilik, antropoloji, sosyoloji ve hukuk gibi birçok farklı disiplin tarafından kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak, hukuki çoğulculuk, bir sosyal alan içinde çeşitli kaynaklardan türemiş çok sayıda normatif sistemin etkinliği olarak açıklanabilir.⁴⁶¹

Çoğulcu hukuki sistemler özellikle eski sömürge ülkelerinde görülmektedir. Burada eski sömürge otoritesine ait hukuk, daha geleneksel hukuki sistemlerle yan yana var olabilmektedir. Bu sistemler geliştirilirken, belirli konuların (örneğin, ticari işlemler) sömürge hukuku tarafından ele alınacağı, diğer konuların (örneğin, aile ve evlilik) ise geleneksel hukuk tarafından ele alınacağı fikrine varılmıştır. Zamanla, bu ayrımlar genellikle ortadan kalkmaktadır. Bireyler, hak iddialarını hangi sistemin kendilerine en büyük avantajı sunacağını düşündükleri sistem altında getirmeyi tercih etmektedirler.⁴⁶²

Dolayısıyla hukuki çoğulculuk, yerlileri 'uygarlaştırmaya' çalışan sömürgecilerin bir icadıdır.⁴⁶³

⁴⁵⁹ Record Book of the Kano State Sharīah Court of Appeal, Suite: SCA/KN/16/06

⁴⁶⁰ Danladi, *An Appraisal of Sharī c ah -Related Criminal Enactments in Northern Nigeria (1999-2006)*, 327.

⁴⁶¹ Ezgi Arslan, "Hukuki Çoğulluk Olgusunun Hukuk Devleti İlkesi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/2 (2022): 464.

⁴⁶² Rhoda Asikia Ige, "Legal Pluralism in Africa : Challenges , Conflicts and Adaptation in a Global Village", *Journal of Law, Plocy and Globalization* 34/1988 (2015): 59-60.

⁴⁶³ Ige, "Legal Pluralism in Africa : Challenges , Conflicts and Adaptation in a Global Village", 60.

Sömürgeci hukuki gelenekler, gelişmekte olan ülkelerde hukuk mesleği ve akademisi tarafından sürdürülmüştür. Nijerya, Pakistan ve Malezya gibi eski Britanya sömürgeleri artık Milletler Topluluğu (Commonwealth) üyeleridir ve diğer Milletler Topluluğu (CW) ülkeleriyle hala hukuki bilgi alışverişinde bulunmaya devam etmektedir.⁴⁶⁴ Aynı şekilde eski Fransız kolonileri – ör. Fas ve Mali – hâlâ Fransız hukuki gelişimine ve hukuki bilgiye yönlendirilmiştir. Dikkat çekici bir şekilde, Mısır, İran ve Afganistan gibi ülkeler, Fransız hukuku bu ülkelerin kanunlarının oluşturulmasında önemli bir referans olmuştur. Özellikle Mısır hukuku ve özellikle medeni kanunu, Orta Doğu'da, Körfez Ülkeleri'nden Afganistan'a kadar geniş bir etki yapmıştır.⁴⁶⁵

Bu bölümde çalışma, Nijerya hukuk sistemindeki İslam hukukunun statüsünü, daha önce İngiliz veya Fransız sömürgesi altında olan Müslüman çoğunluklu çeşitli ülkelerle karşılaştırmalı bir analiz yoluyla incelemektedir. Bu ülkelerin seçimi bilinçli bir şekilde çeşitlendirilmiştir. Fas, kuzeybatı Afrika'yı temsil ederken, Mısır kuzeydoğu Afrika ve Orta Doğu'yu, Pakistan Güney Asya'yı, Malezya Güneydoğu Asya'yı, Mali ise Sahra Altı Batı Afrika'yı temsil etmektedir.

3.3.1. Mısır

Modern Mısır'ın tarihi 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. 1517'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında olan Mısır'da, 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen Fransız İşgali süreci, oldukça kısa olmasına rağmen, tarihî bir değişim ve dönüşümün tetikleyicisi olarak önemli etkiler bırakmıştır.⁴⁶⁶ Özellikle kritik reform ve iyileştirme girişimlerinde, yasal reformlar en önemli konular arasında olmak üzere, Mısır yönetimi üzerinde önemli bir etki sağlamamıştır.⁴⁶⁷ Ayrıca 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması, özellikle Britanya Hindistanı'na olan bağlantı açısından Britanya için, Mısır'ın jeopolitik önemini daha da artırmıştır. Önceki yıllarda, Mısır büyük borç yükü altına girmiş ve mali yönetim sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Başta Britanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesi, Mısır'daki yatırımlarını korumak amacıyla 1882'de Mısır'ı

⁴⁶⁴ Jan Michiel Otto, "Introduction: Investigating the Role of Sharia in National Law", *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*, 2010, 35.

⁴⁶⁵ Norman Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, 7. Baskı (Oxford: Clarendon Press, 1993).

⁴⁶⁶ Ali Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı bir Çözümlemesi* (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013), 11.

⁴⁶⁷ Muhammed Hamidullah Ağırakça, *19. Yüzyıl Mısır'ında Kanunlaştırma Hareketleri* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 64-66.

(guardianship) altına almaya karar vermişlerdir; bu da pratikte fiilen İngiliz sömürge yönetimi anlamına gelmektedir. Ancak hukuki olarak, Mısır Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmış ve bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa katıldığı 1914 yılına kadar devam etmiştir. Britanya, o yıl müttefik devletlerden biri olarak Mısır'ı bir Britanya himayesi ilan etme fırsatını bulmuş, bu statü 1922'ye kadar sürmüştür.⁴⁶⁸

Mısır'ın İslam ile ilk karşılaştığı dönemden 18. yüzyılın sonlarına kadar, mahkemelerde Şeriat hukuk sistemi uygulanmıştır. Şeriat hükümleri, hukukun tüm alanlarında tek geçerli kurallar olarak görülmüş ve davalar Şeriat mahkemelerinde görülmüştür.⁴⁶⁹ Aslında, İslam'ın kamusal yaşamdaki rolü 12 yüzyıl boyunca tartışma konusu olmamıştır. İslam sadece dini değil, aynı zamanda politik, ekonomik, sosyal ve hukuki yaşamın da bir parçası olmuştur. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte, sömürgeciliğin artması ve batı etkisinin girmesiyle, dinin yaşamdaki rolü konusunda sorular ortaya çıkmıştır. Bu tür sorunlar, İslam hukukuyla ilgili bugün hâlâ devam eden bir entelektüel ikilemi ortaya çıkarmıştır. İslam hukukunun spesifik tanımıyla ilgili yapılan tartışmalar, aynı zamanda Mısır'da hâlâ hukuki ve politik tartışmalara etki etmeye devam etmektedir.⁴⁷⁰ Bu durum, sömürge yönetimi öncesinde ve sırasında Kuzey Nijerya'daki İslam hukukunun durumuna çok benzemektedir.

Mısır'da 19. yüzyılda, farklı yasama türleri ve yargı yetkileri bir arada faaliyet göstermekteydi. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler kendi dini aile hukuklarını ve aile mahkemelerini sürdürmektedirler. Müslümanlar üzerinde yargı yetkisi bulunan şeriat mahkemeleri, ayrıca bu mahkemelere getirilen diğer davalarda (örneğin, sözleşme ve arazi anlaşmazlıklarında) kanunlaştırılmamış İslam hukukunu uyguladı. İlaveten, ulusal mahkemeler de bulunmaktaydı ve bunlar genellikle hükümetin yasalarını temel yasal yetki kaynağı olarak uygularlardı. Kırsal bölgelerde bulunduklarında, bu mahkemeler genellikle geleneksel hukuku da uygularlardı. Son olarak, yabancılarla Mısırlılar arasındaki anlaşmazlıkları içeren davalar, "Karma Mahkemeler" adı verilen mahkemelere devredildi; Yabancılar arasındaki anlaşmazlıklar ilgili konsolosluklara intikal

⁴⁶⁸ Maurits Berger - Nadia Sonneveld, *Sharia and national law in Egypt*, ed. Jan Michiel Otto (Amsterdam: Leiden University Press, 2010), 54.

⁴⁶⁹ Ağırakça, *19. Yüzyıl Mısır'ında Kanunlaştırma Hareketleri*, 105.

⁴⁷⁰ Yussef Auf, *Islam and Sharia Law Historical, Constitutional, and Political Context in Egypt* (Washington: Atlantic Council Rafik Hariri Center for The Middle East, 2016), 1.

etmekteydi.⁴⁷¹ Bu durum, günümüzde Nijerya'da mevcut olan çoğulcu hukuk sistemine benzetilebilir. Nijerya'da şeriat mahkemeleri, yargı yetkisi dahilindeki konularda kanunlaştırılmamış İslam hukukunu uygulamaktadır.

Ancak, Mısır'da 19 yüzyılın sonlarında gerçekleşen hukuki ve sosyal modernleşme süreci, özellikle şeriatın kapsamıyla ilgili olarak İslam düşüncesinde yapılan reformlarla paralellik göstermekteydi. Bu reformları başlatan hareket "*al-nahda*" olarak tanınmıştır. Kelime anlamıyla 'uyanış' olan "*al-nahda*", 19. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da başlayan ve diğer Arap ülkelerine yayılan bir modernleşme ve reform hareketidir. Bu hareket, Batı kanunlarının adapte edilmesiyle başlamış ve daha sonra aile ve mirasla ilgili şeriat kurallarının kodifikasyonu ile ifadesini bulmuştur.⁴⁷²

1915 yılında, evlilik ve boşanma alanında şeriat reformunu denetlemekle görevli bir komite kurulmuştur. Bu komite, fıkıh alanında uzmanlaşmış hukukçular ve dört Sünni fıkıh okulundan çeşitli dini bilim adamlarından oluşmuştur. 1920 yılında, İslami reform hareketi Mısır'da şeriatın ilk kanunlaştırılmasında ifadesini bulmuş: evlilik, boşanma ve diğer aile konularına ilişkin kurallar, Müslüman ahval-i şahsiyye hukukuna ilişkin 25/1920 sayılı yasa ile kodifikasyona tabi tutulmuştur.⁴⁷³ Üstelik, Mısır'da 1952-1970 yılları arasında liderlik yapan Nasır'ın döneminde ve o dönemin baskın seküler ve sosyalist ideolojisi altında, şeriatın uygulanması arka plana itilmiştir. 1955 yılında, dini mahkemeler kaldırılmış ve ulusal mahkemelerle değiştirilmiştir. Ancak dini yasalar kaldırılmamıştır. Yine de şeriatın uygulanmasını zorlama siyasi baskılar artmıştır. Nasır, dini ulusal bir tema haline getirmeye karar verdi; bu durum Enver Sedat döneminde (1970-1981) ve Hüsnü Mübarek döneminde (1981-2011) ve günümüze kadar devam etmiştir.⁴⁷⁴ Daha spesifik olarak, 1971'de Sedat, şeriat ilkelerini 'ana yasama kaynağı' haline getiren ve İslam'ı devletin dini olarak ilan eden yeni bir anayasanın kabul edilmesinde etkili olmuştur. 1980 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle, şeriat ilkeleri 'ana yasama kaynağı' olarak yüceltilmiştir.⁴⁷⁵

Bu gelişmelere dayanarak Mısır'ın hukuk sisteminde şeriat ile Batı hukuku arasında bir uzlaşma bulunduğu sonucuna varılabilir. Bu, yeni bir hukuk sisteminin ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir. Kritik unsur, ulusal hukuk ve mevzuatın mevsuk/gerçek ve

⁴⁷¹ Berger - Sonneveld, *Sharia and national law in Egypt*, 54.

⁴⁷² Berger - Sonneveld, *Sharia and national law in Egypt*, 55.

⁴⁷³ Berger - Sonneveld, *Sharia and national law in Egypt*, 56-57.

⁴⁷⁴ Berger - Sonneveld, *Sharia and national law in Egypt*, 83.

⁴⁷⁵ Berger - Sonneveld, *Sharia and national law in Egypt*, 83.

birçok Mısırlının gözünde bu hukukun İslami olması gerektiği anlamına gelmektedir.⁴⁷⁶ Bugüne kadar yalnızca ahval-i şahsiyye hukukunda nominal olarak gerçek İslamî hukuk ilkelerinin uygulandığı görülmektedir; yasalar şeriat ilkelerine aykırı olmadığı için İslami olarak kabul edilmektedir.⁴⁷⁷

3.3.2. Fas

Fas, İslam'ın erken dönemlerinde tanıtıldığı bölgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Fas'ın şu anki "İslami millet" statüsünün, sekizinci yüzyılda ilk Müslüman hanedanı olan *İdrisiler*'in kurulduğu döneme kadar uzandığına inanılmaktadır.⁴⁷⁸ O zamandan bu yana İslam hukuku, en azından ideal olarak devletin hukuku olmuştur. Ancak pratikte sultanın hükümleri yerel geleneklerde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷⁹ Daha açık bir ifadeyle, Fas üzerine mevcut literatür, 19. yüzyılın ikinci yarısında geleneksel bir İslam hukuku sistemini sunmaktadır. Devlet sistemi, idari merkezli hukuk, İslam hukuku ve gelenek hukukunun bir karışımıdır. Yetkili hukuk alimleri İslam hukuk normlarını kendi şeriat görüşlerine göre oluşturmuşlardır. Bazı alimler, sultanın adına İslam hâkimleri (kadılar) olarak çalışmışlardır. Aynı zamanda, sultanlar 'dahirs' adı verilen fermanlar aracılığıyla hukuki kuralları ilan etmişlerdir. Merkezi otoritenin valiler gibi yerel temsilcileri de bir tür idari adalet önerisinde bulunmuşlardır.⁴⁸⁰

Çoğu "modern dönem öncesi" Müslüman toplumda olduğu gibi, hukuk alimlerinin risaleleri (fıkıh kitapları) İslami normların ana kaynakları olmuştur. Fas'ta hukuk alimleri neredeyse münhasıran, Mısırlı alim Halil bin İshak el-Jundi'nin (ö. 1365) ezberlemeyi amaçlayan kısa bir özet olan Muhtasar'ında formüle ettiği Maliki mezhebinin doktrini takip etmişlerdir. Nesilden nesile Faslı alimler, öğrencilerinin anlayabileceği hale getirmek için bu derlemeye kendi açıklamalarını eklemişlerdir.⁴⁸¹ Üstelik Fas'daki alimler sultanın yönetimini belirli bir dereceye kadar meşru kılmışlardır. Onların tanınması, merkezi otoritenin etkinliği için önemli bir şarttır. Fas okulu hukuki risaleleri, Fas'ın diğer

⁴⁷⁶ Berger - Sonneveld, *Sharia and national law in Egypt*, 84.

⁴⁷⁷ Berger - Sonneveld, *Sharia and national law in Egypt*, 84.

⁴⁷⁸ Léon Buskens, "Sharia and National law in Morocco", *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*, ed. Jan Michiel Otto (Amsterdam: Leiden University Press, 2010), 91.

⁴⁷⁹ Buskens, "Sharia and National law in Morocco", 20.

⁴⁸⁰ Buskens, "Sharia and National law in Morocco", 92.

⁴⁸¹ Buskens, "Sharia and National law in Morocco", 93.

bölgelerinden gelen etkili alimlerin eserleriyle birlikte, Maliki hukukunun proto-millî bir geleneğini oluşturmuştur.⁴⁸²

1912-1956 yılları arasında, Fransız ve İspanyol sömürge hükümrânlığı sırasında, Fas'ın hukuk sisteminde İslam hukukunun rolü önemli değişikliklere uğramıştır.⁴⁸³ Sömürge yönetimi ulusal hukuk sistemini Şerif ve Fransız veya İspanyol adalet idaresi olmak üzere iki büyük alana ayırmıştır. Şerif hukuk yönetimi, Fransızlar tarafından Avrupa kökenli hukuktan ayırmak ve hukukun sultanla bağlantısını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu yönetim daha sonra dört hukuk alanına ayrılmıştır:

- İslam yargıcı tarafından uygulanan Maliki fikhî kurallarına göre İslam hukuku,
- Sultan tarafından ilan edilen kurallara göre devlet görevlileri tarafından gerçekleştirilen *Makhzan* hukuku;
- Resmi olarak tanınmış Berber bölgeleri için örf ve âdet hukuku
- Rabbinik (hahama ait) mahkemeler tarafından uygulanan Yahudi hukuku.⁴⁸⁴

Fas'ın bağımsızlık mücadelesinde İslam hukuku, ulusal kimlik simgesi olarak önemli bir rol oynamıştır. Milliyetçiler, İslami reformcular ve gelenekçiler, Fransızların desteklediği hukuk çoğulculuğuna karşı şeriat birliğine bağlı kalmışlardır. Fransızlar, İslam aile hukuku derlemesi yapmayı düşünseler de, halk arasında huzursuzluğa neden olma korkusuyla bunu uygulamaya cesaret edememişlerdir.⁴⁸⁵ Bu, Fransız sömürge yöneticilerinin, Nijerya'daki İngiliz mevkidaşlarına kıyasla Fas'ta hukuki reform girişimlerine daha aktif bir şekilde katıldıklarını açıkça göstermektedir. Bu durum Britanya'nın sömürge döneminde başlangıçta uyguladığı "dini faaliyetlere müdahale etmeme" politikası nedeniyle açıklanabilir.⁴⁸⁶

1956'da Fas'ın bağımsızlığının ardından, yeni hükümetin attığı ilk adımlardan biri Berber geleneksel hukukunu kaldırmak olmuştur. Bağımsızlık hareketinin liderlerinden biri olan "Allal el-Fasi", hukuk sisteminin genel bir İslamlaştırılmasını savunmuştur. Onun için, 1957-1958'de *Mudevvenetü'l-ahval el-Şahsiyye'de* İslami aile hukukunun kodifikasyonu

⁴⁸² Buskens, "Sharia and National law in Morocco", 93.

⁴⁸³ Buskens, "Sharia and National law in Morocco", 90.

⁴⁸⁴ Muannif Ridwan, "Islamic Law in Morocco : Study on The Government System and The Development of Islamic Law", *Journal of sciences and Humanities* 1/1 (2021): 18; Buskens, "Sharia and National law in Morocco".

⁴⁸⁵ O N Buskens, "Recent Debates on Family Law Reform in Morocco : Islamic Law As Politics in An Emerging Public Sphere", *Islamic Law and Society* 5/2001 (2003): 72.

⁴⁸⁶ Daud Salman, "Joseph Schacht ` s Role In Changing The Status of Islamic Law In Nigeria", *Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations* 4/1 (2022): 90-91.

sadece bu hedefe yönelik atılmış bir ilk adım olarak kabul edilmiştir. Ancak bugüne kadar *Mudevvenetü'l-ahval el-Şahsiyye*, Fas'ta İslam hukukuna dayalı tek kapsamlı kanun olmaya devam etmektedir.⁴⁸⁷ *Mudevvenetü'l-ahval el-Şahsiyye*, çoğunlukla klasik Maliki fıkıhının prensiplerine bağlı kalarak muhafazakar bir yaklaşım sergilemektedir. Kelime anlamı olarak “derleme” veya “yasa kodları” anlamına gelen “Müdevvene” kelimesi, Maliki'nin en meşhur hukuk kitaplarından biri olan Sahnun'un (ö. 240/854) “el-Müdevvenetü'l-kübra”sının başlığıdır. Aynı zamanda, Fas yasama organı yeni aile hukukunu toplumsal reform için bir araç olarak kullanmayı amaçlamıştır. Fıkıh kitaplarından farklı görüşlerin seçiminde ve hükümlerin ifadesinde, yasama organı zayıfları, kadınları ve çocukları, Allah'ın erkeklere bahsettiği ayrıcalıkların kötüye kullanımına karşı korumaya çalışmıştır.⁴⁸⁸

Kısa bir deyişle, Fas'ta ahval-i şahsiyye yenilenmesi üç ilkeye göre yönlendirilmiştir. İlk olarak, uygulanan aile hukuku prensip ve temelleri Maliki Mezhebi'ne dayanmaktadır. İkinci olarak, mesâlih-i mürsele (toplum yararı) yönlerine dikkat edilmektedir. Üçüncü olarak, diğer Müslüman ülkelerinde uygulanan kanunlar göz önünde bulundurulmaktadır.⁴⁸⁹

3.3.3. Pakistan

Pakistan 1947 yılında kuruldu ama yasaları ve hukuki gelenekleri Güney Asya medeniyetleri ve kültürleri daha geniş tarihe dayanmaktadır.⁴⁹⁰ Müslüman tüccarlar 7. yüzyılın başlarında Batı Hindistan'ın Malabar sahilindeki topluluklarla irtibat kurmuşlardır. Dolayısıyla, Müslüman tüccarların İslam hukukunu uygulamasının Hindistan alt kıtasında 7. yüzyılın ikinci yarısında başladığı söylenebilir.⁴⁹¹ Müslümanlar, Emevi Halifeliği adına günümüz Pakistan'ında bulunan Sindh eyaletini Muhammed bin Kasım'ın fethetmesiyle ilk bölgesel nüfuz kazanmışlardır.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Buskens, “Recent Debates on Family Law Reform in Morocco : Islamic Law As Politics in An Emerging Public Sphere”, 72.

⁴⁸⁸ Buskens, “Recent Debates on Family Law Reform in Morocco : Islamic Law As Politics in An Emerging Public Sphere”, 73.

⁴⁸⁹ Ridwan, “Islamic Law in Morocco : Study on The Government System and The Development of Islamic Law”, 12.

⁴⁹⁰ Martin Lau, “Sharia and National Law in Pakistan”, *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*, ed. Jan Michiel Otto (Amsterdam: Leiden University Press, 2010), 377.

⁴⁹¹ A. K. Makinde, *Islam and Sharia in Nigeria*, ed. A. F. Ahmed (Abuja: National Open University of Nigeria, 2021), 55.

⁴⁹² Lau, “Sharia and National Law in Pakistan”, 377.

Muhammed bin Kasım, 8. yüzyılın başında Sind'i fethetmiş ve yalnızca barış ve adaleti yönetmek amacıyla İslam hukukunu tanıtmıştır. Yerli halkın aile hukuku alanına müdahale etmemiştir. Hindistan alt kıtasındaki Emevi yönetimi sırasında, İslam hukuku sadece Müslümanlara uygulanmış ve diğer topluluklara kendi geleneklerine göre hukuk pratiği yapma izni verilmiştir. Ardından Moğol imparatorları, 1526-1862 yılları arasında Hindistan alt kıtası üzerinde hüküm sürmüştür. Bu dönemde, İslam hukuku Hanefi Fıkıh Okulu'na dayanarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla bu uygulama, bölgenin 1862'de İngilizler tarafından sömürgeleştirilmesine kadar devam etmiştir.⁴⁹³

Hindistan'ın yaklaşık 300 yıl süren İngiliz hâkimiyeti sırasında, Britanyalılar Hindistan'ın hukuk sistemini batılılaştırdı ve mevcut yasaları reforme etmek için bir dizi komisyon kurmuştur. İngiliz yönetimi daha sonra şu kanunları yürürlüğe koymuştur:

- i. Hindistan Ceza Kanunu,
- ii. Medeni Usul Kanunu
- iii. Hindistan Delil Kanunu
- iv. Hindistan Sözleşme Kanunu
- v. Şeriat Uygulama Kanunu, 1937
- vi. Evliliğin Feshi Kanunu, 1939.⁴⁹⁴

Yukarıda listelenen farklı kanunlardan anlaşılacağı üzere, İngiliz yönetimi tarafından kodlanmış kanunlar arasında Şeriat Uygulama Kanunu da bulunmaktadır. Aslında, 1937 tarihli Şeriat Uygulama Yasası ve 1939 tarihli Evliliğin Feshi Kanunu, Müslüman Aile Hukuku Kararnamesi'nin yürürlüğe girdiği 1961 yılına kadar Pakistan'da yürürlükte kalmıştır.⁴⁹⁵ Hint kolonisi sona ererken İslami aile hukukunun arıtılması ve Müslümanların Hindistan'da ayrı bir hukuki kimlik yaratılması, Pakistan'da hukukların İslamlaştırılmasının ilk aşaması olarak değerlendirilebilir. 1947'de Pakistan'ın kurulduğu dönemde, ülke, klasik İslam hukuku ilkelerine geri dönme sürecinde olan ve genellikle Anglo-Muhammed hukuku olarak anılan bir dizi Müslüman ahval-i şahsiyye hukukunu miras almıştır.⁴⁹⁶

Pakistan'ın bağımsızlığının ardından, şeriatın daha büyük bir rol oynaması gerekip gerekmediği sorusu hızla önem kazanmıştır. 'Müslümanların devleti' olarak Pakistan'ın

⁴⁹³ Makinde, *Islam and Sharia in Nigeria*, 55.

⁴⁹⁴ Makinde, *Islam and Sharia in Nigeria*, 56.

⁴⁹⁵ Makinde, *Islam and Sharia in Nigeria*, 58.

⁴⁹⁶ Lau, "Sharia and National Law in Pakistan", 387.

ulusal kimliği, politikacılar ve hukukçular için kalıcı bir merkezi mesele olmuştur. Bu kimliğin resmi ve pratik olarak nasıl uygulanması gerektiği konusunda modernistler ve muhafazakarlar arasındaki gerilim, siyasi ve hukuki gelişmelere önemli bir etki yapmıştır. Başbakan Zülfikar Ali Butto başkanlığında kabul edilen 1956, 1962 ve 1973 anayasalarında İslam'a merkezi fakat büyük ölçüde sembolik bir rol verilmiştir. Ancak 1977'de Zia ül-Hak'ın İslamlaştırma politikasına başlamasıyla bu durum değişmiştir. Bu politika, sadece İslami ceza kanunlarının ilan edilmesini değil, aynı zamanda 1973 Anayasası'nda derin değişiklikleri ve 1980'de Federal Şeriat Mahkemesi'nin oluşturulmasını da içermektedir. Ekonomiyi İslamlaştırmak amacıyla, 1983'te faiz toplama ve ödeme yasağı getirilmiştir. Ayrıca 1985'te İslam'a anayasada daha merkezi ve önemli bir rol vermek için bir anayasa değişikliği yapılmıştır.⁴⁹⁷

1985-1992 yılları arasında, yargı sistemi, hukuk sisteminin İslamlaştırılması konusunda giderek daha etkin bir rol oynamıştır. Bu haliyle, 1991'de Şeriat'ın Uygulanması Kanunu ve 1997'de kısas ve diyetle ilgili ceza yasası gibi bazı İslamlaştırma mevzuatı yürürlüğe konmuştur. Ayrıca, 2003'te Kuzey-Batı Eyaleti'nde şeriatın uygulanmasıyla ilgili bir il yönetmeliği çıkarılmıştır.⁴⁹⁸ 2006 yılında Hudud Nizamnamesi'nde bir değişiklik yapılmıştır. Hudud Nizamnamesi'nin reformunu öneren kişi Devlet Başkanı Pervez Müşerref'tir. 15 Kasım 2006'da Kadın Koruma Yasası, Ulusal Meclis'te kabul edilmiştir. Yasayı 23 Kasım 2006'da Senato onaylamış ve 1 Aralık 2006'da yürürlüğe girmiştir. Değişiklik, tecavüzü ve zina Hudud Nizamnamesi'ne dahil etmiştir.⁴⁹⁹

3.3.4. Malezya

Malay halkının ve/veya Malay yarım adasının İslamiyet ile tanışması, çeşitli farklı söylemler olmakla beraber 10. yüzyıla kadar götürülmektedir.⁵⁰⁰ İslam, Arab tüccarları ve Sufi misyonerleri aracılığıyla 14. yüzyılda Malezya'ya gelmiştir. Malakka Sultanlığı, 15. yüzyılın başlarında kurulduğunda, kurucusu Parameswara Müslüman olmuştur.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ Lau, "Sharia and National Law in Pakistan", 423.

⁴⁹⁸ Lau, "Sharia and National Law in Pakistan", 423-424.

⁴⁹⁹ Makinde, *Islam and Sharia in Nigeria*, 58.

⁵⁰⁰ Ahmet Kiliç, "İslam hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk- i Aile Kararnamesi İle Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984 ' ün Mukayesesi", *Erciyes University Faculty of Law Journal XIV/2* (2019): 626.

⁵⁰¹ Andrew Harding, "Sharia and national law in Malaysia", *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*, ed. Jan Michiel Otto (Amsterdam: Leiden University Press, 2010), 493.

Aslen Majapahit'ten (Endonezya) bir Hindu prensi olan kurucu/Sultan, adını Parameswara'dan Iskandar Syah'a değiştirmiştir.⁵⁰² Malay devletlerinin kraliyet aileleri, kültürel ve siyasi olarak Malakka Sultanlığı'ndan türemiş olup, sembolik olarak İslam geleneği ile bağ kurmuşlardır. Genellikle yasalarını ve hükümetlerini İslami ilkelere ve Malay âdetlerine (âdet) dayandırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bir devletin hükümdarı hem âdet / örf hem de İslam'ın başıdır.⁵⁰³

Binaenaleyh sömürge öncesi hukuk sistemi, İslam hukuku yanı sıra örf ve âdet hukuku tarafından etkilenmiştir. Adaletin idaresi eyaletten eyalete ve zamandan zamana farklılık göstermektedir.⁵⁰⁴ Malakka Kanunları (Hukum Kanun Melaka), Sultan Muzaffar Şah'ın saltanatı döneminde (1446–1459) derlenmiş olup, suçlar, ticari işlemler, aile meseleleri, delil ve usul, ve bir hükümdarın koşulları gibi çeşitli derecelerde ve alanlardaki konuları kapsamaktadır. Söz konusu hukuk, İbn Al-Qasim al-Ghazi'nin kitabı *Feth el-Karib*, İmam Abu Syuca'nın eseri *el-Takrib* ve İbrahim el-Bajuri'nin kitabı *Hâşiyetü 'ala Feth el-Karib* gibi metinlere başvurarak çeşitli fıkıh (İslam hukuku) hükümlerini doğrudan içermektedir.⁵⁰⁵

Örf ve âdet (gelenek) hukukunun etkisi Negri Sembilan eyaletinde en güçlüydü. İlginç bir şekilde, geleneksel mahkemeler bulunmuyordu ve anlaşmazlıklar genellikle kadi (Müslüman yargıç) tarafından yargılanıyordu; bu da gelenek ve İslam arasında bir çatışma olmadığını göstermektedir. Taraflara Meclis-i Sultan'a (Sultan-in-Council) temyiz etme/başvurma fırsatı verilmiştir.⁵⁰⁶ Bu nedenle, sömürgecilik dönemi öncesinde Malay Devletleri'nde uygulanan hukukun, Şeriat hukuku ilkelerine uygun olan Malay yerel âdetleri ile bir karışım olduğu konusunda bir anlaşmazlık yoktur.⁵⁰⁷

Malezya'da, İslam hukuku ve geleneksel hukukun ikili bir bütün olarak varlığı, 19.yüzyılın sonlarındaki İngiliz yönetiminin gelmesine kadar devam etmiştir. Çoğulculuk derecesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Güney Çin ve

⁵⁰² Hanifah Haydar Ali Tajuddin - Nasimah Hussin, "Islamic Criminal Law", *Islamic Law in Malaysia The Challenges of Implementation*, ed. Adnan Trakic - Hanifah Haydar Ali Tajuddin (Kuala Lumpur: Springer Nature Pte Ltd, 2020), 30.

⁵⁰³ Harding, "Sharia and national law in Malaysia", 493.

⁵⁰⁴ Harding, "Sharia and national law in Malaysia", 494.

⁵⁰⁵ Ashgar Ali Ali Mohamed - Muhamad Hassan Ahmad, "The Status of Islam and Islamic Law in the Malaysian Federal Constitution", *Islamic Law in Malaysia The Challenges of Implementation*, ed. Adnan Trakic - Hanifah Haydar Ali Tajuddin Editors (Kuala Lumpur, 2020), 10.

⁵⁰⁶ Harding, "Sharia and national law in Malaysia", 494.

⁵⁰⁷ Mohamed - Ahmad, "The Status of Islam and Islamic Law in the Malaysian Federal Constitution", 11.

Hint alt kıtasından gelen göçmenlerle birlikte daha da artmıştır.⁵⁰⁸ Bu durum, özellikle 1808'de Osman Dan Fodio tarafından Sokoto halifeliğinin kurulmasından sonraki Nijerya sömürge öncesi hukuk sistemine doğrudan benzerlik göstermektedir. Sokoto Halifeliği'nde devlet hukuku olarak İslam hukuku, İslam'ın veya onun yasalarının gayrimüslim halklara dayatılması anlamına gelmemiştir. İslam hukuku, Müslümanlar içindir. Halifelik, özellikle halifelik içindeki gayrimüslimlerin geleneksel âdetlerine yer vermiştir. Bu âdetlerin birçoğu günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.⁵⁰⁹

Tıpkı Nijerya'da yaptıkları gibi, İngilizler Malay devletleri boyunca 'indirect rule' 'dolaylı yönetim' uygulamışlardır.⁵¹⁰ Ancak İngiliz Kraliyeti ile Malay devletlerinin yöneticileri arasında imzalanan anlaşmalara göre hükümdar, İslam ve Malay âdeti ile ilgili konularda dışında kalan konularda Resident'in (İngiliz danışmanı/Temisilcisi) tavsiyesini almak ve ona göre hareket etmek zorundadır.⁵¹¹ Nihayetinde ortaya çıkan sisteme, İngiliz 'common law' ile İslam/âdet arasındaki ayrımı içeren 'kolonyal hukuki düalizm' denilebilir. *Common law* genel hukuk haline gelmiş, İslam hukuku ve Malay âdet hukuku, Çin âdet hukuku ve diğer geleneksel ve dini hukuk biçimleri ile birlikte var olmuştur.⁵¹²

Bağımsızlığın ardından, Malezya Federal Anayasası İslam dinini "Federasyon'un Dini" olarak ilan ederken, diğer tüm dinlerin de barış ve uyum içinde uygulanmasına izin vermektedir. "Federasyon'un Dini" olarak İslam'ın tüm dinler arasında en yüksek statüye sahip olduğu ve Malezya'da İslami dini konuların ön planda tutulduğu açıktır. Federal Anayasa, ilgili eyaletlerin Eyalet Yasama Meclislerine ve federal bölgelerin Federal Parlamentosuna aşağıdaki konularda İslam hukuku yapma yetkisi vermektedir:

- Ahval-i şahsiyye;
- Hayır kurumları ve dini vakıflar;
- İslami dini gelir;
- İslami ibâdet yerleri (Camiler);
- İslam ilkelerine karşı işlenen suçların oluşturulması ve cezalandırılması;
- Şeriat mahkemelerinin yapısı, organizasyonu ve usulü;

⁵⁰⁸ Harding, "Sharia and national law in Malaysia", 494.

⁵⁰⁹ Oba, "Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria", 824.

⁵¹⁰ Harding, "Sharia and national law in Malaysia", 495.

⁵¹¹ Mohammad Hashim Kamali, *Islamic law in Malaysia: Issues and developments* (Kuala Lumpur: Ilmiah Publishers, 2000), 43.

⁵¹² Harding, "Sharia and national law in Malaysia", 495.

- İslam dini mensubu olan kişiler arasında öğretilerin ve inançların yayılmasının kontrolü;
- İslam hukuku konularının belirlenmesi.⁵¹³

Ancak, bu uyürlüğe giren İslam hukukları, sadece İslam dini mensubu olan kişilere uygundur ve Müslüman olmayanlara uygulanmaz. Bu İslami hukukların uygulanması amacıyla tüm eyaletlerde ve federal bölgelerde üç kademeli bir Şeriat mahkemesi sistemi kurulmuştur.⁵¹⁴

Şeriat Mahkemelerinin yargı alanı ve yetkileri, Kuala Lumpur, Putrajaya ve Labuan Federal Bölgelerinde uygulanan aşağıdaki kanunlara dayanmaktadır:

- (i) İslam hukuku İdaresi (Federal Bölgeler) Yasası 1993 (Yasa 505);
- (ii) İslam Aile Hukuku (Federal Bölgeler) Yasası 1984 (Yasa 303);
- (iii) Şeriat Ceza Suçları (Federal Bölgeler) Yasası 1997 (Yasa 559);
- (iv) Şeriat Ceza Muhakemesi (Federal Bölgeler) Yasası 1997 (Yasa 560);
- (v) Şeriat Mahkemesi Delil (Federal Bölgeler) Yasası 1997 (Yasa 561); ve
- (vi) Şeriat Mahkemesi Medeni Usul (Federal Bölgeler) Yasası 1998 (Yasa 585).

Benzer yasalar Malezya'nın çeşitli eyaletlerinde kabul edilip uygulanmıştır.⁵¹⁵

Yukarıda bahsedilen bağımsızlık sonrası gelişmeler, Malezya'da İslam hukukunun otoritesini güçlendirmiş, yargı yetkisini Nijerya'ya kıyasla daha kapsamlı bir şekilde genişletmiş ve hatta birçok diğer Müslüman ülkeyi geride bırakmıştır. Hatta bazı araştırmacılar, Malezya Devleti'ne İslam hukuk tarihi perspektifinden bakıldığında "taklit dönemi" ile "kanunlaştırma ve yeni içtihat dönemi"nin önem kazandığı sonucuna varmaktadır.⁵¹⁶

3.3.5. Mali

İslam, Mali kültürü için son derece önemlidir. Mali İslam mirası, özellikle Gana, Mali ve Songhai imparatorlukları gibi çeşitli imparatorluklara kadar izlenebilir. Genellikle, İslam düşünceleri, Müslüman tüccarların faaliyetleri ve birçok Müslüman alimlerin Mali'deki çeşitli öğrenim merkezlerinde yaptığı entelektüel çabalar aracılığıyla yayılmıştır. Özellikle Songhai İmparatorluğu döneminde, Djenné ve Timbuktu, hem ticaretin hem de

⁵¹³ Mohamed - Ahmad, "The Status of Islam and Islamic Law in the Malaysian Federal Constitution", 29.

⁵¹⁴ Mohamed - Ahmad, "The Status of Islam and Islamic Law in the Malaysian Federal Constitution", 29.

⁵¹⁵ Mohamed - Ahmad, "The Status of Islam and Islamic Law in the Malaysian Federal Constitution", 25.

⁵¹⁶ Kiliç, "İslam hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk- i Aile Kararnamesi İle Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984 ' ün Mukayesesi", 625.

İslam bilimlerinin merkezleri olarak gelişmiştir.⁵¹⁷ 19. yüzyıl boyunca, bugünkü Mali'nin bölgesi çeşitli siyasi-hukuki organizasyon biçimleriyle şekillendirilmiştir. Bazı bölgeler merkezi hükümetlerin himayesindedir. Bu hükümetler genellikle akademik yayınlarda ve yerel konuşma dilinde de "krallıklar" olarak adlandırılmaktadır. Bazı yönetici soy hatları, Müslüman alim ve tüccar soy hatlarıyla yakından ilişkilendirilmiş ve kendileri de Müslüman bir kimlik benimsemiştir. Buna karşılık, nüfusun çoğunluğu, genellikle İslam olmayan dini uygulama ve inanç sistemlerine bağlı kalmaya devam etmiştir.⁵¹⁸

Ancak bugünkü Mali'nin kuzey bölgelerinde (Fransız Sudanı), Gao ve Timbuktu gibi şehir merkezlerinde İslam hukuku (Maliki fıkıh okuluna göre) çok yaygındır. Burada Müslümanlar nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Çoğu bölgede ise geleneksel "hukuk ve düzen" uygulamaları sadece sözlü geleneklere dayanmaktadır. Oldukça esnek ve duruma bağlıydı. Müslüman topluluklar, İslami olmayan topluluklar içindeki adalar gibi var olduklarından dolayı, hukuki uygulama, İslami ve İslami olmayan normatif düzenlerin seçici bir birleşimi ile karakterize edilmektedir. Bu normatif düzenlerin seçici birleşimi, yalnızca birkaç kişinin okuryazar olması ve normatif ilkelerin çoğunun sözlü olarak aktarılması gerçeğiyle kolaylaştırılmıştır.⁵¹⁹

Fransız kolonyal güçlerinin Mali bölgesiyle ilk teması, 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ancak, bölgenin gerçek anlamda sömürgeleştirilmesi, Avrupalı güçler arasındaki denizaşırı koloni toprakları üzerindeki artan mücadele bağlamında, yalnızca 19. yüzyılda başlamıştır.⁵²⁰ "Fransız Sudanı" (Soudan Français) adı, bugünkü Mali bölgesi için 1920'de yeniden kullanılmış ve 1937'de ayrı bir idari birim haline gelmiştir. Kolonyal yönetim, sahil Fransız koloni bölgelerinin durumunda olduğu gibi, yerel siyasi-hukuki ve sosyal yapıları aynı derecede etkilememiştir. Bunun nedeni, güney Mali'deki (Segu bölgesi) ticari pirinç tarım programı dışında, doğal kaynakların kolonyal sömürsünün neredeyse olmamasıdır.⁵²¹ Fransız kolonyal yönetim sistemi, Fransız Parlamentosu'na tam yasama yetkileri ve kolonilerin doğrudan idaresine izin veren fonksiyonlarla donatmıştır. Bu, ceza hukuku, kamu işleri ve siyasi ve idari düzenlemenin alanlarını

⁵¹⁷ Michele Metych, "Sahel region, Africa Mali", *Encyclopaedia Britannica*, 2023, <https://www.britannica.com/place/Mali/Precolonial-history>. Erişim Tarihi: 17/10/2023.

⁵¹⁸ Dorothea Schulz, "Sharia and National Law in Mali", *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*, ed. Jan Michiel Otto (Amsterdam: Leiden University Press, 2010), 532.

⁵¹⁹ Schulz, "Sharia and National Law in Mali", 533.

⁵²⁰ Schulz, "Sharia and National Law in Mali", 532.

⁵²¹ Schulz, "Sharia and National Law in Mali", 533.

kapsamıştır. Ayrıca, 'Fransız Batı Afrikası' (Afrique Occidentale Française veya AOF) Genel Valisi, Saint-Louis (Senegal) merkezli olarak, kararname ve idari emirler biçiminde yasama yetkisine sahiptir.⁵²²

1903 yılında AOF (Fransız Batı Afrikası) Genel Valisi tarafından çıkarılan bir kararname, ikili bir sömürge hukuk sistemi kurmuştur. Bu kararnameye göre, Fransız Medeni Kanunu, Fransız vatandaşları, ve asimile olan bireyler (Fransız göçmenler, Afrika dışından gelen yabancılar ve Fransız vatandaşlığına sahip Afrikalılar dahil) için uygulanırken; 'Fransız tebaası' olarak bilinen sömürgeleştirilmiş nüfusun geri kalanı "Justice Indigène" (yerli Adalet) ile yönetilmektedir.⁵²³

Bağımsızlık sonrasında İslam, anayasada açıkça belirtilmemiştir. Birinci Madde, Mali Cumhuriyeti'nin bölünmez, demokratik, laik ve sosyal karakterini ifade etmektedir. Hukuk sistemi ayrı bir İslam yargı sektörünü içermez ve şariat, herhangi bir kodlanmış hukuk alanında yer almamaktadır. Mali'nin bağımsızlığını takiben neredeyse hemen Birleşmiş Milletler (UN) üyesi olmuştur.⁵²⁴ Şu ana kadar, Mali'de aile hukuku, İslam hukuki normlarının tartışma konusu olduğu tek yasal alan olarak dikkat çekmektedir. 2000 yılında hazırlanan yeni bir tasarı, 1962 Evlilik ve Aile Hukuku'nun (Code du Mariage et de la Tutelle) reformunu amaçlamaktadır. Bu, Mali'de demokrasi ve adaletin teşvik edilmesine yönelik, Batı'dan gelen bağışçı kuruluşlar tarafından finanse edilen ve yargının etkinliğini ve güvenilirliğini artırmayı amaçlayan projenin bir parçasıdır. Bahsedilen başlıca konular, düğün masrafının belirlenmesi, evlilik kaydı, evlenme şeklinin seçimi (tek eşli mi yoksa çok eşli mi), kocaya itaat etme zorunluluğu ve ikamet yerinin seçimi gibi konulardır.⁵²⁵

Mali'de, İslam hukuku hiçbir kolonyal veya sonrasındaki devlet hukukunda güçlü bir şekilde temsil edilmemiş veya kurumsallaştırılmamıştır. Ancak, 2012'de, Devlet Başkanı Amadou Toumani Touré'nin devrildiği bir darbenin ve Tuareg isyanının ardından, çeşitli silahlı gruplar kuzey ve daha yakın zamanlarda orta Mali'nin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu gruplar arasında, diğer şeylerin yanı sıra, bir İslam devleti ve Şariat hukukunun

⁵²² Schulz, "Sharia and National Law in Mali", 534.

⁵²³ Schulz, "Sharia and National Law in Mali", 535.

⁵²⁴ Schulz, "Sharia and National Law in Mali", 548.

⁵²⁵ Schulz, "Sharia and National Law in Mali", 546.

uygulanması çağrısı yapmaktadır.⁵²⁶ Son gelişmeler, Mali siyasetinde yeni bir İslam dinamiğini öne çıkarmıştır. Bu dinamik, özellikle seçim dönemlerinde Müslüman liderlerin değerli politik ortaklar haline gelmesi nedeniyle, politik elitler tarafından kullanılmaktadır. Bölgesel ve uluslararası yoğun dikkate rağmen, Mali'nin içsel çatışmaları çözüme kavuşmamış ve uzun vadeli sonuçları belirsiz kalmıştır.⁵²⁷

3.4. Çok Hukuklu Sistemin Uygulanmasının Ortaya Çıkardığı Sorunlar

Hukuki çoğulculuk, birçok toplumda hukukun etkinliğine ilişkin soruları gündeme getirmiştir ve Nijerya da bir istisna değildir. Bugün, Nijerya'da üç ana hukuk geleneği örf ve âdet hukuku, İslam hukuku (Şeriat) ve İngiliz (Common law) ortak hukukudur. Nijerya'da uygulanan karmaşık hukuk bütünü oluşturduğu bu farklı sistemler, hukuki çoğulculuğun mükemmel bir örneğidir. Hukuki çoğulculuğun, iki türü bulunmaktadır: 1) Güçlü ve derin hukuki çoğulculuk, hukuki düzenlerin birbirine bağlı olmadığı durumları içermektedir. 2) Zayıf hukuki çoğulculuk, bir hukuki düzenin belirli sınırlar içinde diğerleri ile bir arada var olmasına izin vermektedir.⁵²⁸ Nijerya'daki hukuki çoğulculuk ikinci türdedir, çünkü Nijerya'daki tüm hukuki düzenler nihayetinde ülkenin anayasasına tabidir.⁵²⁹

Hukuki çoğulculuk, modern yönetim yapısı içinde dini ve kültürel normlara saygı göstermeyi ve bunları korumayı amaçlarken, bu tür sistemlerin uygulanmasından kaynaklanan karmaşık sorunlar ve zorluklar ortaya çıkmaktadır. Çoğulcu hukuk sistemi çoğu durumda “çatışan hukuki çerçeveleri” beraberinde getirmektedir. Çünkü farklı normatif hukuki düzenlerin ve yürütme mekanizmalarının aynı hukuki sistem altında bir arada bulunması, çok sayıda sorun ortaya çıkarmaktadır. Teoride, bu çoğulculuk insanlara adalet arayışında birden fazla yol sağlayabilir. Aksine, bu yaşanmış gerçeklik çoğu zaman tartışmalı hukuki sonuçlara yol açarak, uyuşmazlıklarına hukuki çözüm arayan bireyleri hayal kırıklığına uğratmaktadır.⁵³⁰ Örneğin Nijerya'da, 1914 tarihli Evlilik Yasası, tek

⁵²⁶ Library of Congress, “Mali: Sharia Law Imposed in North”, *Library of Congress*, 2012, <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2012-08-14/mali-sharia-law-imposed-in-north/>. Erişim Tarihi: 17/10/2023.

⁵²⁷ Thomas Isbell - Fadimata Haïdara, “Malians split on role of Islam in country , but majority feel politicians use religion to rule”, *Afro Barometer*, 211 (2018): 1.

⁵²⁸ Abdul Raufu Mustapha - Aminu Gamawa, “Challenges of Legal Pluralism: Sharia law and its Aftermath”, *University of Liverpool Library*, 2020, 162.

⁵²⁹ Mustapha - Gamawa, “Challenges of Legal Pluralism: Sharia law and its Aftermath”, 162.

⁵³⁰ Abdullahi Ahmed An-Na'im, *What Is an American Muslim? Embracing Faith and Citizenship* (New York: Oxford University Press, 2014).

eşli bir evlilik biçimini öngörmekle birlikte, İslam ve Gelenek Hukukları kapsamındaki diğer evlilik biçimlerini ortadan kaldırmamaktadır. Ancak, bu tür yasama, İslami ve geleneksel hukukların statüsünü düşürür ve kabul edilen İngiliz (Common law) hukukunun statüsünü artırır; çünkü çatışma durumunda, İngiliz (Common law) hukukunun hükümlerinin üstün geleceğini belirtmektedir.⁵³¹

Dahası, dini ve laik mahkemeler arasındaki yetki sınırlarıyla ilgili belirsizlik, çoklu hukuk sistemlerinde çatışmanın güçlü bir katalizörü olarak hizmet etmektedir. Örneğin, laik mahkemeler tarihsel olarak dini hukukun görev alanına giren davalara tecavüz edebilir veya tam tersi, hukuk sisteminin genel etkinliğini tehdit ederek yargı dengesini bozabilir.⁵³²

Çoklu hukuk sistemlerinde, örtüşen yargı yetkileri sistematik karmaşıklığa katkıda bulunabilir ve adaletin yürütülmesini olumsuz yönde etkileyebilir, çünkü bazı durumlarda davalılar stratejik olarak daha olumlu bir karar almak amacıyla belirli bir mahkemeyi seçebilir - bu olgu "forum alışverişi" olarak bilinmektedir.⁵³³ Ayrıca hukuki çoğulculuk, ülkenin adaletle ilgili giderlerinde /harcamalarında önemli bir artışa yol açmaktadır. Adaletin yürütülmesi, herkes için ortak bir mahkeme yerine birçok mahkeme kurma zorunluluğu nedeniyle aşırı derecede maliyetli hale gelmektedir.⁵³⁴ Nijerya'da birinci derece ve temyiz düzeylerinde onlarca farklı mahkeme bulunmaktadır. 36 eyaletin her birinde Federal Yüksek Mahkeme ve Yüksek Mahkeme bulunmaktadır. Eyaletler bir Şariat temyiz mahkemesine ve bir de geleneksel temyiz mahkemesine sahip olma hakkına sahiptir.⁵³⁵ Bu mahkemelerin inşaa ve bakımı, ülke giderinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Hukuki çoğulculuk, dini inanç, kültürel normlar ve laik yönetime dayanan çok boyutlu doğası nedeniyle önemli ikilemler ortaya koymaktadır. Bu sistem kurma niyeti ne kadar asil olursa olsun, gerçek dünya sonuçları, onun yorumlanması, uygulanması ve toplumsal dinamiklere olan etkisi konusunda ciddi endişelere neden olmuştur. Bu nedenle, bu sistemi benimseyen ülkelerin bu zorlu arazide denge yaklaşımıyla, dini ilkelere saygı

⁵³¹ Muhammed Tawfiq Ladan, *The Development And Application of Sharia In Northern Nigeria : Issues And Challenges* (A Publication of the Friedrich Ebert Stiftung, 2001), 7.

⁵³² Mustapha - Gamawa, "Challenges of Legal Pluralism: Sharia law and its Aftermath", 158.

⁵³³ N. J Coulson, *A History of Islamic Law*, New editio (London: AldineTransaction, 2017), 103.

⁵³⁴ Ige, "Legal Pluralism in Africa : Challenges , Conflicts and Adaptation in a Global Village", 66.

⁵³⁵ Commonwealth Governance, "Judicial System of Nigeria", *Nexus Partnerships Limited*, 2023, <https://www.commonwealthgovernance.org/countries/africa/nigeria/judicial-system/>. Erişim Tarihi: 16/10/ 2023.

göstererek, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve modern hukuk teorisinin özünü de koruyarak ilerlemeleri gerekmektedir.

3.5. Şer'î Hukukun Uygulandığı Eyaletlerle Uygulanmadığı Eyaletler Arasında Mukayeseler

Nijerya'da İslam hukukunun uygulanması tartışmalı bir konu olmuştur. Bazı eyaletler bunu tamamen benimserken diğerleri sadece kısmen uygulamakta; diğerleri bunun ayrımcı olduğunu ve ülkenin laik hukuk sistemini baltaladığını iddia etmektedir. İslam hukuku, Nijerya'nın Müslüman Hausa-Fulani elitlerinin hâkim olduğu Kuzey bölgesinde tamamen veya kısmen uygulanmaktadır. Bölgede ayrıca Kuzeydoğu'daki Kanuri gibi Müslüman etnik grupların yanı sıra, Orta Kuşak veya Kuzey-Orta olarak adlandırılan bölgede yaşayan çok sayıda küçük, genellikle Hristiyan etnik azınlık da bulunmaktadır.⁵³⁶ Anayasa, (bunu isteyen) Federasyon'un her bir eyaletinin Yasama Meclisi'ne bir Şeriat Temyiz Mahkemesi (Bölge Mahkemeleri veya diğer Alt Mahkemeleri içeren),⁵³⁷ kurma yetkisi vermesine rağmen, İslam hukukunun uygulanması yalnızca Nijerya'nın kuzey bölgesinde gerçekleşmektedir.⁵³⁸ Bu neticede, Nijerya'daki eyaletler, İslam hukuku uygulaması açısından üç kategoriye ayrılabilir:

Birinci kategori, 1999 ve sonrasında İslam ceza hukukunu yürürlüğe koyan eyaletleri kapsamaktadır. Bunlar, Nijerya'nın kuzey eyaletlerinin on dokuzundan on ikisi olup kapsamlı bir Şeriat Hukuk Sistemi'ni benimseyen eyaletlerdir. Bu eyaletler şunlardır: Zamfara, Kano, Katsina, Niger, Bauchi, Kaduna, Sokoto, Borno, Gombe, Kebbi, Jigawa ve Yobe.⁵³⁹ İkinci kategori ise Nijerya'nın geri kalan yedi kuzey eyaletini içermektedir. Eyalet, buna rıza gösteren vatandaşlarına yalnızca İslami ahval-i şahsiyye hukuku uygulamaktadır. Bu eyaletler şunlardır: Kogi, Nasarawa, Plateau, Taraba, Benue ve Adamawa. Üçüncü kategori, Nijerya'nın kalan 17 güney eyaletini içerir ve burada İslam hukuku uygulanmaz ve sivil mahkemeler İslam ahval-i şahsiyye hukuku ile ilgili konularda yargı yetkisine sahip değildir.⁵⁴⁰ Bu, bölgede önemli miktarda Müslüman nüfusun olmadığı anlamına gelmez. Örneğin, güneybatı eyaletleri arasında - Lagos,

⁵³⁶ Weimann, "Judicial Practice in Islamic Criminal Law in Nigeria — A Tentative Overview", 243.

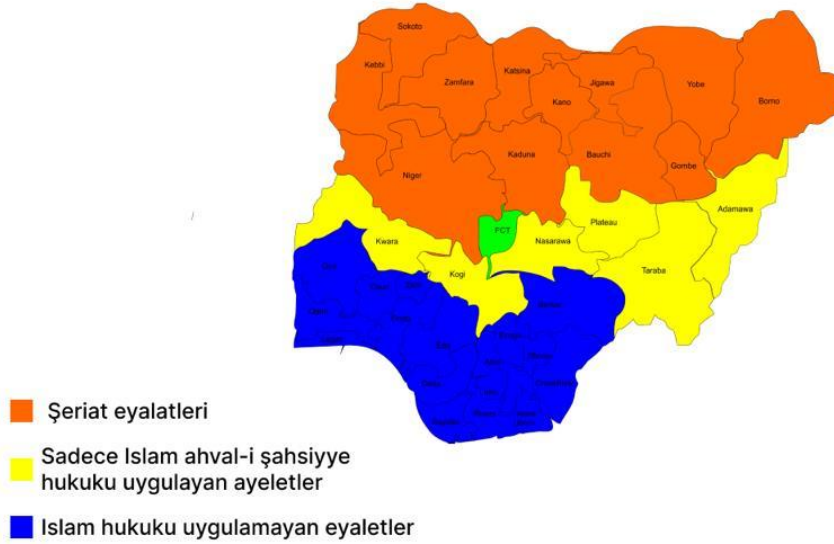
⁵³⁷ "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999".

⁵³⁸ Makinde, *Islam and Sharia in Nigeria*.

⁵³⁹ Bolaji, "Shari'ah in Northern Nigeria in the Light of Asymmetrical Federalism", 114.

⁵⁴⁰ Kareem - Yekini, "Islamic Law in Southern Nigerian Courts: Constitutional and Conflict of Laws Perspectives", 120.

Ogun, Oyo, Osun, Ondo ve Ekiti - Müslümanlar ve Hristiyanlar eşit bir şekilde dağılmıştır.⁵⁴¹

Harita 1: Eyaletlere Göre Şeriat Uygulamasını Gösteren Bir Harita

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu bölümde İslam hukukunu uygulayan ve uygulamayan eyaletler arasında karşılaştırmalı bir analiz yapmak için üç faktör (sosyal uyum, ekonomik ve güvenlik) ele alınmaktadır.

3.5.1. Sosyal Uyum

Büyük ihtimalle sosyal uyum etrafındaki ilk fikirlerin izleri İbn Haldun'un 14. yüzyıldaki yazılarına kadar uzanabilmektedir. Özellikle İbn Haldun, çoğunlukla grup duygusu veya sosyal uyum olarak tercüme edilen "asabiye" fikrini ortaya atmıştır.⁵⁴² Sosyal uyum, modern bir terim olarak, bir toplumun üyelerinin hayatta kalmak ve refahını artırmak amacıyla birbirleriyle işbirliği yapma isteği olarak tanımlanmaktadır. "İşbirliği yapma isteği," onların özgürce ortaklıklar kurmayı seçtikleri ve hedefleri gerçekleştirmenin

⁵⁴¹ Kareem - Yekini, "Islamic Law in Southern Nigerian Courts: Constitutional and Conflict of Laws Perspectives", 121.

⁵⁴² Louis Moustakas, "Social Cohesion: Definitions, Causes and Consequences", *Encyclopedia* 3/3 (2023): 1028.

makul bir şansına sahip oldukları anlamına gelmektedir.⁵⁴³ Özetle sosyal uyum, bir grubun bir birim olarak işlev görmesini sağlayan özellikler kümesini gerektirmektedir. Sosyal uyum, büyük ölçüde ekonomik fırsat eşitliği, özgürlük tanıyan toplum ve kamusal eğitim aracılığıyla teşvik edilmektedir.⁵⁴⁴

Nijerya bağlamında, sosyal uyum değişkenleri paylaşılan duygular, güçlü aile ve dini bağlar, karşılıklı güven, toplumsal uyum, iyi belirlenmiş ortak bilgi ağı ve uzun süreli yaş grupları arasındaki bağlardır.⁵⁴⁵ Nijerya Sosyal Uyum Anketi 2019'un bulgularına göre, Nijerya genel olarak sosyal açıdan uyumlu bir ülke olarak kabul edilmemektedir. Ancak, ülkede İslam hukukunun tamamen veya kısmen uygulandığı kuzey bölgeleri, diğer bölgelere kıyasla daha fazla sosyal uyuma sahiptir. Örneğin, Kuzeydoğu jeopolitik bölgesinden gelen insanların (%66), diğer bölgelerden gelenlere göre ülkelerinden daha fazla gurur duyduğu görülmektedir. Kuzeydoğu'yu sırasıyla Güneybatı (%63) ve Kuzeybatı (%62) takip etmektedir.⁵⁴⁶

Ayrıca jeopolitik bölgeler arasındaki çapraz tablolama, Güneydoğu (%70) ve Güney-Güney (%59) bölgelerindeki insanların, Nijerya'nın dört yıl öncesine göre çok daha bölünmüş olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Bu oranlar, Kuzey-Orta (%47), Kuzeybatı (%35) ve Kuzeydoğu (%29) bölgelerindeki insanlara kıyasla daha yüksektir.⁵⁴⁷ Aynı şekilde, ankete göre ülkenin kuzey bölgesindeki sakinler genellikle, güney komşularından daha fazla güvenilir (Kuzeybatı - %54, Kuzey-Orta - %54, Kuzeydoğu - %51, Güneybatı - %44, Güney-Güney - %38, Güneydoğu - %30).⁵⁴⁸ Bu arada, Nijerya'nın kuzeyindeki insanlar, güneyden gelenlere kıyasla ülkenin geleceği konusunda daha fazla iyimserlik dile getirdi. Bu, Kuzeydoğu'da %78, Kuzeybatı'da %75, Kuzey-Orta bölgelerinde %71 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu rakamlar, Güneydoğu'da %58, Güneybatı'da %55 ve Güney-Güney'de %54 gibi oranlara sahip olanların hepsinin geleceğin bugünden çok daha iyi olacağına inandığını göstermektedir.⁵⁴⁹

⁵⁴³ Dick Stanley, "What Do We Know about Social Cohesion : The Research Perspective of the Federal Government ' s Social Cohesion Research Network", *Canadian Journal of Sociology* 28/1 (2003): 5.

⁵⁴⁴ Mohammad Qadeer - Sandeep Kumar, "Ethnic Enclaves and Social Cohesion", *Canadian Journal of Urban Research* 15/2 (2006): 2.

⁵⁴⁵ Gbadebo Fatai Adeleke v.dğr., "Effect of social cohesion on crime control strategies among rural dwellers in Nigeria", *Journal of Community Psychology* 51/7 (2023): 2697.

⁵⁴⁶ Africa Polling Institute (API), "The Nigeria Social Cohesion Survey 2019" (Abuja, 2019), 24.

⁵⁴⁷ Africa Polling Institute (API), "The Nigeria Social Cohesion Survey 2019", 28.

⁵⁴⁸ Africa Polling Institute (API), "The Nigeria Social Cohesion Survey 2019", 32.

⁵⁴⁹ Africa Polling Institute (API), "The Nigeria Social Cohesion Survey 2019", 46.

Bu açıkça göstermektedir ki İslam hukukunu uygulayan tüm kuzey jeopolitik bölgelerinde (Kuzeydoğu, Kuzeybatı ve Kuzey-Orta), insanlar ülkelerine daha olumlu bakmakta olup daha fazla sosyal uyuma sahiptir.

3.5.2. Ekonomi

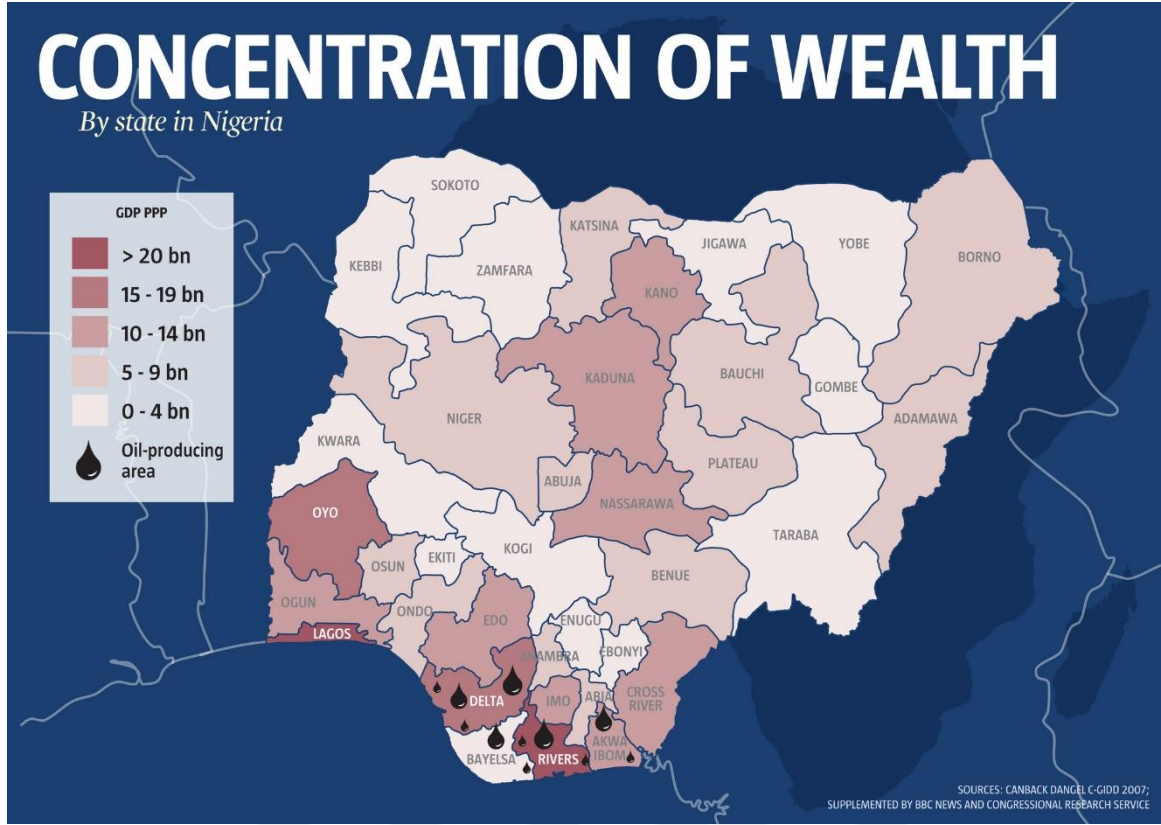
Nijerya, çeşitli bir ekonomiye sahip bir ülkedir. Ülkenin ekonomisi genellikle iki ana bölgeye ayrılmaktadır: Kuzey ve Güney. Kuzey, tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle tanınırken, Güney, petrol ve gaz endüstrisiyle bilinmektedir.⁵⁵⁰ Bundan dolayı, Nijerya'da Kuzey ve Güney arasında ekonomik dengesizlik bulunmaktadır. Güney, Kuzey'e göre çok daha zengin ve çok daha iyi sosyoekonomik göstergelere sahiptir. Geniş petrol rezervleri Güney'de, özellikle de Niger Delta bölgesinde bulunmaktadır. Güney'de, ülkenin ticari ve medya başkenti ve aynı zamanda dünyanın en büyük metropol alanlarından biri olan Lagos bulunmaktadır.⁵⁵¹ Aksine, Kuzey'in nüfusu muhtemelen daha büyük olabilir, ancak ülkenin geri kalanına kıyasla çok daha yoksul bir durumdadır. Dünya genelinde en kötü sağlık ve ekonomi istatistiklerine sahip olan Kuzey'in ekonomisi, endüstrinin azalması ve tarım ile altyapıya yeterli yatırımın yapılmaması nedeniyle zayıflamaktadır. Ayrıca, Güney'e kıyasla nüfusunun çok daha küçük bir yüzdesi eğitime erişim sağlayabilmektedir.⁵⁵² Ancak Güneyden petrol gelirleri Nijerya için yüksek oranda gelir sağlasa da uzun vadede toplumsal ve ekonomik olarak bir takım soruna yol açmıştır. Bunların başında tarım üretiminin geri plana düşmesi, kırsaldan kente göçün yaşanması, enflasyonun artması, yolsuzluğun daha görünür olması sayılabilir.⁵⁵³

⁵⁵⁰ British Broadcasting Cooperation, "Nigeria: A nation divided", 2012, <https://www.bbc.com/news/world-africa-16510922>. Erişim Tarihi: 24/10/2023.

⁵⁵¹ John Campbell, "Why Nigeria's North South Distinction Is Important", *HuffPost*, 2011, https://www.huffpost.com/entry/why-nigerias-north-south_b_817734. Erişim Tarihi: 24/10/2023.

⁵⁵² Campbell, "Why Nigeria's North South Distinction Is Important".

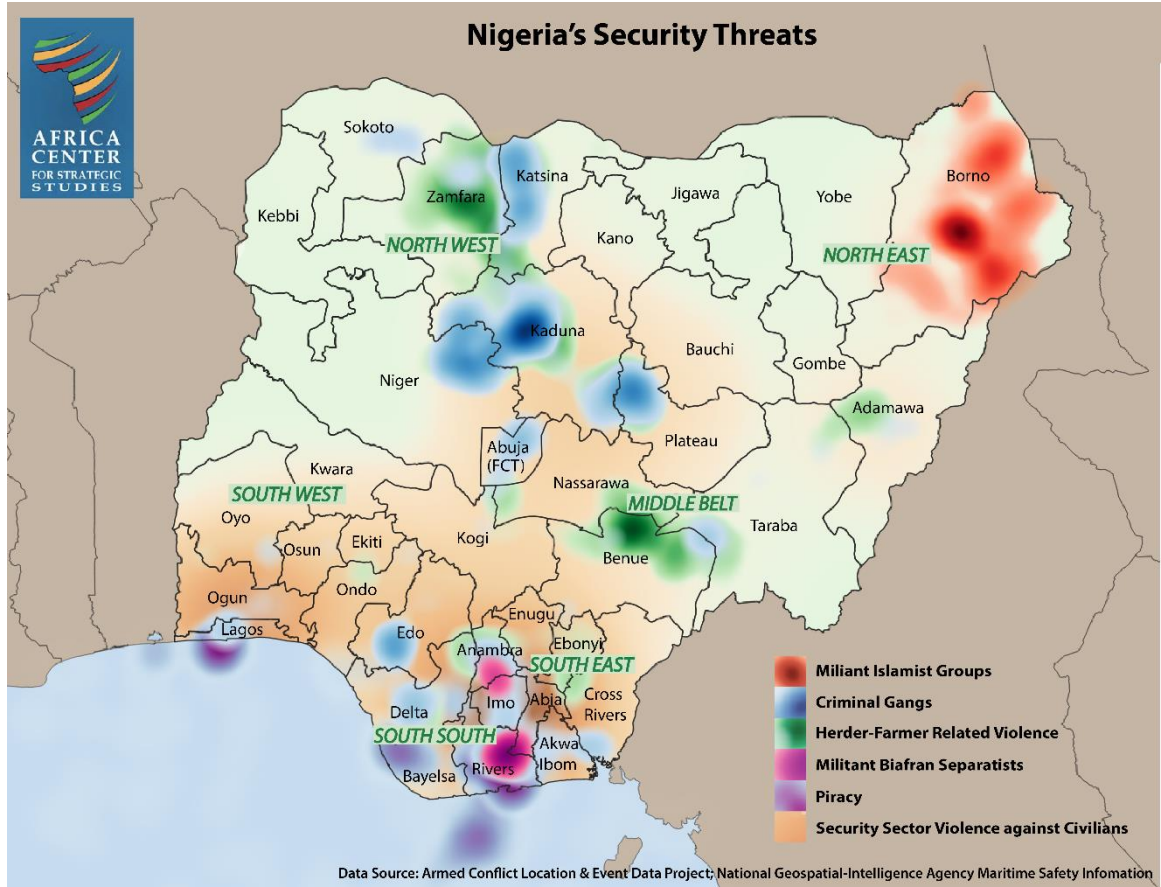
⁵⁵³ Kavak, *Sömürgecilikten Bağımsızlığa Nijerya ve Türkiye ile ilişkileri*, 78.

Harita 2: Nijerya'da Eyaletlere Göre Servet Yoğunluğunu Gösteren Bir Harita

Kaynak: Canback Dangel C-GIDD 2007.

3.5.3. Güvenlik/ Emniyet

Harita 3: Nijerya'nın Güvenlik Tehditleri Haritası

Kaynak: Armed conflict location and event data project: National Geospatial-Intelligence Agency Maritime Safety Information

Nijerya'daki güvenlik sorunu şu anda endişe verici bir hızda artmaktadır. Nijerya, ülkenin farklı bölgelerinde yüksek bir suç oranı ve terörist saldırılarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum ülkenin ekonomisi, huzuru ve vatandaşlarının uyumlu refahı için hoş olmayan sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçlar, farklı yönetimler tarafından ulusal bütçeden güvenlik sektörüne büyük kaynak tahsisine yol açmıştır.⁵⁵⁴ Hükümetin çabalarına rağmen ülke hâlâ aşırı miktarda güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Küresel Barış Endeksi'ne göre, Nijerya 148. sırada yer alarak ülkede her gün suç işlendiğini ortaya koymaktadır. Deliller hem kuzey hem de güney coğrafi bölgelerinde suçların ve güvenlik

⁵⁵⁴ Daupamowei Henry Asanobi v.dğr., "The challenges of national security in Nigeria: The north-east and south- south geopolitical zone experience from 1999-2018", *AIPGG Journal of Humanities and Peace Studies* 2/2 (2021): 224.

sorunlarının bölgeleri istikrarsız hale getirdiğini ortaya koymaktadır.⁵⁵⁵ Her ne kadar her bölge etkilense de Nijerya’da şiddetin ve güvensizliğin doğası bölgeden bölgeye biraz farklılık göstermektedir. Daha önce, Boko Haram ülkenin en büyük güvenlik sorunuydu. Borno Eyaleti’nde başlayan istikrarsız edici isyanı, ülkenin kuzeydoğu bölgesine odaklanmıştır. Şimdi birçok başka devlet dışı silahlı grup, şiddeti Nijerya geneline yaymaktadır.⁵⁵⁶

Ülkenin güneydoğu bölgesi, Biafra ayrılıkçılarından gelen şiddet ve suçlularla doludur. Bu durum Anambra eyaletindeki Onitsha gibi önemli ticaret merkezlerinde işleri felç etmektedir. Ayrıca *Unknown Gunmen* "bilinmeyen silahlılar"ın faaliyetleri de var; bu suçlular genellikle Biafra ayrılıkçıları gibi davranarak çete şiddeti, özellikle fidye karşılığında kaçırma ve silahlı soygun gibi eylemlerde bulunmaktadır.⁵⁵⁷ Bu arada, Nijerya'nın kuzeybatı bölgesi, Zamfara ve Katsina gibi birçok Şeriat eyaletini içermekte olup, fidye amacıyla adam kaçırma, kitlesel kaçırmalar, zorla kaybetmeler, sığır hırsızlıkları ve yerel baskınlar gibi suç ve terör olaylarına bulaşmış durumdadır. Bölgedeki topluluklar yerlerinden edilmiş ve bazıları haydutlar ve İslamcı isyancılar tarafından kendi evlerinde esir tutulmaktadır.⁵⁵⁸

Kuzey-Orta bölgesi, özellikle Plateau, Taraba ve Benue eyaletleri, hala 1999 civarında yaygınlaşan çiftçi-çoban krizi ile uğraşmaktadır. Lagos gibi yerleri içeren güneybatı bölgesinde ise çete, kült ve ritüel şiddetinde bir artış yaşanmaktadır. Bu, Niger Delta bölgesinde yaygın olan korsanlık ve petrol hırsızlığına ek olarak gerçekleşmektedir. Yalnızca 2022'nin ocak ve temmuz ayları arasında 2,840 şiddet olayının sonucunda en az 7,222 Nijeryalı ölmüş ve 3,823 kişi kaçırılmıştır.⁵⁵⁹ Ayrıca, güvenlik kuruluşlarının çabalarına rağmen, son zamanlarda Nijerya'da güvenlik sorunlarının arttığı ve bu dönemde Güney bölgesinde ölümcül vakaların Kuzey bölgesine kıyasla arttığını gösteren bir rapor, BusinessDay'e ulaşan bilgiler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Rapora göre, banditler de dahil olmak üzere suçlu faaliyetler, Güneydoğu'da %71 ve Güneybatı'da %19 artmış, Kuzeybatı'da ise güvenlik olaylarında %47 azalma yaşanmış, Kuzey-Orta bölgesi

⁵⁵⁵ Asanebi v.dğr., “The challenges of national security in Nigeria: The north-east and south- south geopolitical zone experience from 1999-2018”, 224.

⁵⁵⁶ Chukwuma Okoli, “Nigeria insecurity: 2022 was a bad year and points to need for major reforms”, *The Conversation*, 2022, <https://theconversation.com/nigeria-insecurity-2022-was-a-bad-year-and-points-to-need-for-major-reforms-194554>. Erişim Tarihi: 19/08/2023.

⁵⁵⁷ Okoli, “Nigeria insecurity: 2022 was a bad year and points to need for major reforms”.

⁵⁵⁸ Okoli, “Nigeria insecurity: 2022 was a bad year and points to need for major reforms”.

⁵⁵⁹ Okoli, “Nigeria insecurity: 2022 was a bad year and points to need for major reforms”.

%39 azalma görmüş, Kuzeydoğu'da ise aynı dönemde %52'lik bir güvenlik olaylarında artış görülmüştür.⁵⁶⁰

Rapor aynı zamanda vakaların seviyesinde Kuzey Nijerya'dan Güney Nijerya'ya doğru bir kayma olduğunu gösteren endişe verici bir eğilimi de ortaya çıkarmış; Güneybatı ve Güneydoğu'nun her biri yüzde 22 oranında kayıt yaparken, Kuzeybatı ve Kuzey-Orta bölgelerdeki yüzde 19'luk oranlar kaydedilmiştir.⁵⁶¹

Bu, Şariat eyaletlerinde yaşanan Boko Haram isyanı ve haydutluk gibi güvensizlik durumunun, bu eyaletlerde İslam hukukunun uygulanmasıyla doğrudan bir ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Çünkü başka bir formatta, İslam hukukunun uygulanmadığı Güney'de de güvensizlik yaşanmaktadır. Bu nedenle ülkedeki güvensizlik kökenleri, yoksulluk ve kötü yönetim gibi diğer faktörlere dayandırılabilir.

⁵⁶⁰ Iwok Iniobong, “Insecurity: South sees rise, declines in North” (Lagos, 2021), <https://businessday.ng/news/article/insecurity-south-sees-rise-declines-in-north-report/>. Erişim Tarihi: 16/10/2023.

⁵⁶¹ Iniobong, “Insecurity: South sees rise, declines in North”.

SONUÇ

Son yıllarda din ve hukuk arasındaki ilişkinin mahiyet ve keyfiyetine ilişkin giderek artan yoğunlukta birtakım araştırmalar yapılmakta ve yayınlanmaktadır. Burada “din” ile daha ziyade İslam dininin kastedildiğini belirtebiliriz. Zira tarihsel bir vakıa olarak Hristiyanlığın bir hukuk sistemi öngörmediği, Yahudiliğin ise sadece Yahudi ırkına özgü bir hukuk anlayışı ortaya koyduğu bilinmektedir. İslam’ın ise evrensel bir hukuk anlayışı ortaya koyduğu kabul edilmektedir.

İslam ile hukuk arasındaki ilişkinin seyri konusunda müspet ve menfi farklı yaklaşımlar söz konusudur. İslam hukukçuları, hukukun ardında ilahî kaynağın bulunmasının hukuka uygun davranma bilincini güçlendireceği, insanî arzu ve zaafıların yol açabileceği olumsuzluklardan kurtaracağı yönünde görüşler serdederek bunun olumlu yönlerine dikkat çekmişlerdir. İnsan davranışlarını düzenleyen, kaynağında ilahî irade bulunan, haklar ve yükümlülükler arasında ilişki kuran, emredici ve tecviz edici özelliğe sahip kurallar bütünü olarak tanımlanan İslam hukuku, kapsamlı bir hukuk sistemi olarak kabul edilir.

İslam hukukunun Mekke ve Medine’de doğuş döneminde temel esasları belirlenmiş, bazı ayrıntılı hükümleri bu çerçevede şekillendirilmiş, yeni gelişebilecek meselelere ilişkin detay hükümler konulmamış olmakla birlikte icthad gibi bu meseleleri çözüme kavuşturma yöntemine yer verilmiştir. İctihad bir anlamda İslamî hükümlerin evrenselliği, esnekliği ve sürekliliğini temin eden bir vasıta konumundadır. İslam hukukunun bu ilk kuruluş dönemi, sonraki dönemler için temel referans noktası haline gelmiştir.

Osmanlı döneminde diğer kaynakların yanı sıra örf büyük bir itibar kazanmış, önemli bir hukuk kaynağı olmuştur. Yine o dönemde İslam hukuku, bireysel fukahâ hukuku olmaktan ziyade bağlayıcı bir kanun haline getirilmiştir. Çünkü şerî hukuk alanındaki hukukçuların içtihatlarıyla oluşan hükümler mecmuası padişahın "mücebince amel olunsun" diye emretmesiyle resmi bir metin ve kanun haline dönüştürülmüştür.

Günümüz İslam hukuku çalışmalarının temel meselelerini çağdaş dönemde ortaya çıkan yeni soru ve sorunlar bağlamında dinî kaynakların yeniden yorumlanması ve yeni meselelere ilişkin hükümlerin belirlenmesi meseleleri oluşturmaktadır. Günümüzde akademik ve bireysel araştırmalar yanında özellikle toplu icthad yöntemi, çağdaş sorunların çözümü noktasında sıklıkla başvurulmuş bir uygulama haline gelmiştir. Farklı

İslam ülkelerinden birçok alim (fakih) ve aydın, içtihatın toplu planda kurumsallaştırılması veya günün tartışmalı konularında işbirliğine dayalı ortak oluşumlar vasıtasıyla yeni meselelerin hükümlerinin belirlenmesi gerektiği çağrısında bulunmaktadırlar. Nitekim bu çağrının bir yansıması olarak son dönemlerde giderek artan oranda fetva komite, konsey ve akademileri, katılım bankalarının danışma komiteleri, merkezî danışma kurulları dahil olmak üzere toplu ictihad uygulaması kurumsal bir kimliğe bürünmüştür.

İslam'ın bir hukuk sistemi olarak çağdaş dünyada uygulanması sorunu bağlamında Nijerya önemli bir veri kaynağı teşkil etmektedir. İslam dini, Afrika'nın Sahra altı bölgesine oldukça erken bir dönemde ulaşmış olsa da İslam hukukunun uygulanması kültürel çatışmadan, sömürgeciliğin etkilerine kadar sıralanabilecek birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bununla birlikte Nijerya'da, bazı olumlu tarihsel faktörler nedeniyle bu zorluk kısmen aşılmıştır. Böylece Nijerya hukuk sisteminde, İslam hukukuna yer veren “hukukî çoğulculuk” benimsenmiştir.

Diğer pek çok ülkenin yazılı hukuk sistemlerinde olduğu gibi Nijerya hukuk sisteminde de hukuk mevzuatının hiyerarşik yapısı içerisinde anayasa en üst makamı işgal eder, buna bağlı olarak diğer tüm yasaların uygun olması gerekmektedir. Bunun bir sonucu olarak Nijerya'da yönetime ilişkin hemen hemen her değişikliği Anayasa'da yapılan büyük değişiklikler izlemektedir. Bu bakımdan 1960'taki bağımsızlıktan günümüze kadar Nijerya Anayasası beş defa değişikliğe uğramıştır. Her bir anayasa bazı farklılıklar gösterse de tümünde ortak olan husus, Nijerya hukuk sisteminde İslam hukukunun statüsünü ve yerini belirleme çabasında kendini göstermektedir. Her ne kadar başlangıçta İslam hukukunu yalnızca Kuzey Nijerya tanısa da 1979 Anayasası İslam hukukunu herhangi bir eyalet için isteğe bağlı bir hukuk haline getirmiştir. Bu, İslam hukukuna Nijerya Anayasasında önemli bir konum verildiği anlamına gelir. Ancak, Anayasa'ya göre, İslam hukukunun hukuk sisteminde yargı yetkisi, ahvâl-i şahsiyye alanındaki hükümler ile sınırlıdır. Farklı fıkıh görüşleri de dikkate alınarak uygulanacak hükümlerin genel anlamda Maliki fikhına uygun olması gerekmektedir.

Genel olarak şer'i hükümleri ele alan mahkemeler alt ve üst mahkemeler olmak üzere ikiye ayrılır. Şeriat Temyiz Mahkemesi, şeriat mahkemelerinin en üst düzeyli mahkemesini teşkil etmekle birlikte bazı alt şeriat mahkemelerine göre daha düşük yargı yetkisine sahiptir. Çünkü ahval-i şahsiyye ve medeni hukuka ilişkin diğer hükümler Bölge

Mahkemelerinde uygulanabilir, ancak temyiz düzeyinde farklılık gösterir. Ahval-i şahsiyye ile ilgili davalar, yargı yetkisi esas olarak bu tür sorularla sınırlı olan yeni Şeriat Temyiz Mahkemesince karara bağlanırken, İslam medeni hukukuna ilişkin diğer davalar, Yüksek Mahkemenin temyiz bölümünce karara bağlanır. Bu, Bölge Mahkemeleri yargı yetkisinin Şeriat Temyiz Mahkemelerinden farklı olarak, yalnızca ahval-i şahsiyyeye ilişkin meselelerle sınırlı olmadığını, idam cezası hariç diğer ceza konuları ve kentsel olmayan arazilerin mülkiyeti, zilyetliği veya işgali de dahil olmak üzere muameleleri kapsayacak-genişlikte olduğunu göstermektedir.

1999 yılında Zamfara eyaleti tüm ceza muhakemesi kanunları ile bizzat cezaî hükümleri Kuran, Peygamber'in Sünneti, İcma, Kıyas ve diğer İslam hukuku kaynaklarının öngördüğü şekilde kanunlaştırmıştır. Bu, çeşitli komitelerin çabaları ve eyalet meclisinin mevzuatı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bunu diğer Kuzey eyaletleri de izlemiştir.

İslam hukukunun tam teşekküllü uygulandığı eyaletlerde hem hukuk hem de ceza davalarına ilişkin temyiz başvuruları şu şekilde yapılabilmektedir: Bölge Mahkemeleri Derece I, II ve III → Üst Bölge Mahkemeleri → Şeriat Temyiz Mahkemeleri → Temyiz Mahkemeleri → Yargıtay.

Şer'î hukukun uygulandığı bölgelerde şeriat mahkemelerine ilişkin en büyük sorun yargıçların yeterliliği ve nitelikleri meselesidir. Buna ek olarak, mahkemelerin teknik ve teçhizatı genellikle iyi durumda değildir. Kötü yönetim ve kötü kayıt tutma, özellikle yerel düzeyde yaygındır. Birçok yargıca hak edilenden az maaş ödenmesi verimsizliğe yol açmaktadır.

Nijerya'da İslam hukukunun uygulanması ile ilgili olarak bazı eleştiriler söz konusudur. Bu konuya ilişkin tartışılan başlıklar arasında federalizm sistemi ile İslam hukukunun uyumlu olup olmadığı, Nijerya'da Hisbe'nin yasal olup olmadığı, İslam hukuku uygulamasının insan haklarını ihlal edip etmediği, Nijerya Devletinin laiklik ilkesine uygun olup olmadığı ve şer'î hukukun uygulandığı eyaletlerde gayrimüslimlerin haklarının korunup korunmadığı meseleleri yer almaktadır. Bu konularda eleştirel yaklaşımların gerisinde İslam hukukunun mahiyetinin yeterince bilinmemesi yanında İslam hukukunu uygulayan kurumlar tarafından yapılan yanlış uygulamaların da etkisi bulunmaktadır.

Tezimizde Nijerya'daki İslam Şeriat mahkemeleri kapsamında medenî hukuk ve ceza hukuku alanlarında seçilmiş bazı davalar incelenmiştir. Medenî hukuk, Nijerya

anayasasına göre İslam hukukuna yargı yetkisi verildiği ihtilafsız olarak kabul edilen alandır. Bu nedenle aile hukuku, miras hukuku ve mal hukuku ile ilgili davalar Nijerya Şeriat mahkemelerinde en sık görülen davalardır.

Nijerya'daki Şeriat mahkemeleri, miras anlaşmazlıklarıyla ilgili davaları çözmek için uzun süredir İslam miras hukuku hükümlerini uygulamaktadır. Nijerya'nın bazı eyaletlerinde (örneğin Kwara Eyaleti), Şeriat Temyiz Mahkemeleri, hukuki anlaşmazlıkları içermeyen mülkiyet dağılımlarıyla ilgilenmek amacıyla Mülkiyet Departmanı'nı kurmuştur. Bunun sonucunda alt mahkemelere giden miras davalarının sayısı büyük ölçüde azaltılmıştır. Miras paylaşımında yer alan zorlu hesaplama nedeniyle, yargıçların terekeyi paylaşmadan önce hak sahipleri ve mülklerin değerleri gibi birçok şeyi göz önünde bulundurdukları görülmektedir. Bununla birlikte, mülke değer biçilmesi, alt şeriat mahkemelerindeki yargıçların en büyük zorluğu olarak kabul edilir. Bunun tam aksine, daha nitelikli yargıçların mevcudiyeti sebebiyle bu zorluk, üst şeriat mahkemelerinde asgari düzeydedir.

Nijerya'da evlilikler İslam hukuku, medeni hukuk ve örf ve âdet hukuku olmak üzere üç farklı hukuk sistemi altında yapılmaktadır. Nijerya'daki Müslümanların çoğunluğu genellikle evliliklerini İslam hukukuna göre yaparlar. Bu itibarla İslami usulde yapılan bir evlilik ancak aynı İslami usulde sona erdirilebilir. Çünkü bir evliliğin hangi hukuk rejimine uygun olarak kurulduğu, o evliliğe uygulanacak hukuku belirler. Bu nedenle boşanma, şeriat mahkemeleri hâkimlerinin önüne en sık gelen sorunlardan biridir. Boşanma davalarının çoğunun alt şeriat mahkemelerinde sonuçlanmadığı görülmektedir; çünkü bu davaların çoğunda taraflar temyiz yoluna başvurmakta, bunun sonucu olarak davalar şeriat temyiz mahkemelerine gelmektedir. Aynı şekilde çocuk velayeti davaları da boşanma davalarını takip etmektedir.

1999'da Nijerya'da İslam ceza kanunlarının yürürlüğe girmesiyle birlikte İslam hukukunun ülkedeki seyri yeni bir aşama kaydetmiştir. O dönemden bu yana, Şeriat mahkemeleri hadd, kısas-diyet ve ta'zir olmak üzere İslam ceza hukukunun üç dalındaki davalara tanık olmaktadır. Ancak, hadd davalarına ilişkin kararlar çoğunlukla hem yerel hem de uluslararası manşetlerde çoğu eleştirel mahiyette haberlere konu olması yönüyle birinci sırada yer almaktadır.

Bu çalışma aynı zamanda, İslam hukukunun uygulandığı bazı kuzey eyaletlerinde Boko Haram isyanı gibi güvenlik sorunlarının, bu eyaletlerde İslam hukukunun uygulanması

ile doğrudan bir ilişkisi olmadığını ortaya koymaktadır. Zira, İslam hukukunun uygulanmadığı Nijerya'nın güneyinde de güvenlik sorunları bulunmaktadır. Bu nedenle, ülkedeki güvensizlik ve isyanların nedenleri, fakirlik ve kötü yönetim gibi diğer faktörlere dayandırılabilir.

Çalışmamızda ayrıca diğer ülkelerde olduğu gibi Nijerya'da da hukuki çoğulculuğun dini inanca, kültürel normlara ve seküler yönetime dayalı çok boyutlu yapısı nedeniyle önemli ikilemler teşkil ettiği neticesine ulaştık. Kanaatimizce bu ikilemlerin meydana getirdiği sorunlar yumağından kurtulmanın yolu, bu türden sistemi benimseyen devletlerin dini prensiplere saygı gösterme yanında, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve modern hukuk teorisinin özünü koruyan bir denge yaklaşımıyla hareket etmeleridir.

Son olarak Nijerya gibi çoğulcu hukuk sistemi benimseyen dünya üzerindeki başka devletlerde İslam hukukunun uygulamadaki durumları üzerine yapılacak yeni çalışmalar, İslam hukukunun bu tür çoğulcu yapılara intibakı noktasında meydana gelen problemlerin tespiti bakımından önemli bir veri tabanı elde edilmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- “1960 Constitution of Nigeria”. *Law Nigeria Admin.* 2018. <https://constitution.lawnigeria.com/2018/03/26/1960-constitution-of-nigeria-the-nigerian-constitution-hub/>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2021.
- “1979 Constitution of Nigeria”. *Law Nigeria Admin.* y.y. <https://constitution.lawnigeria.com/2018/03/26/1979-constitution-of-nigeria-the-nigerian-constitution-hub/>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2021.
- A.I Arikewuyo. “Sharīah Dispensation and Challenges of Contemporary Muslims”. *Journal of the Nigerian Association of Teachers* 6 (2003): 22-20.
- Abdul Fattah Olayiwola. *Islam in Nigeria*. Lagos: Sakirabe Publishers, 2007.
- Abdul Malik Bappa Mahmud. *A Brief History of Shari’ah in the Defunct Northern Nigeria*. 1st Baskı. Jos: Jos University press, 1988.
- Abdullah, Yoonus. *Sharīah in Africa*. Ijebu Ode: Shebiotimo Publications, 1998.
- Acar, H. İbrahim. “Talāk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 496-500. Türkiye Diyanet Vakfı, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/talak>. Erişim Tarihi: 07/06/ 2022.
- Adamu, Fatima L. “Gender, Hisba and The Enforcement of Morality in Northern Nigeria”. *Africa* 78/1 (2008): 136-152.
- Addaney, Michael. “Tackling the Boko Haram Insurgency : Causes , Challenges and Responses”. *SA Yearbook on International Law*. June 2016 (2017): 157-171.
- Adekilekun, Abdul-Lateef. *Muslims and Islamic Law in Southern Nigeria(1899-1999)*,. Ede: Moyanjuola Publishers, 2001.
- Adelakun, Olanike - Shaeab, Olajumoke. “Effect of Triple Talaq Inocation on Development of Women’s Rights in Nigeria”. *Educor Multidisciplinary Journal* 1/1 (2018): 192-207.
- Adeleke, Gbadebo Fatai - Lawal, Musediq Olufemi - Lanre-Babalola, Folake Olubunmi - Akinpelu, Temitayo Oluwakemi. “Effect of social cohesion on crime control strategies among rural dwellers in Nigeria”. *Journal of Community Pshychology* 51/7 (2023): 2697-2711.
- Africa Polling Institute (API). “The Nigeria Social Cohesion Survey 2019”. Abuja, 2019.
- Ağırakça, Muhammed Hamidullah. *19. Yüzyıl Mısır’ında Kanunlaştırma Hareketleri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Akalın, Adnan. *İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Çalınan Mal ile İlgili İhtilaflar*. Ankara Üniversitesi, 2006.

- Ali, Ajetunmobi Musa. *Shariah Legal Practice In Nigeria 1956-1983*. 1. Ilorin: Kwara State University Press, 2017.
- Ambali, Muttalib Ahmad. *The Practice of Muslim Family Law in Nigeria*. 3rd Baskı. Lagos: Princeton Publishign Company, 2014.
- Amedroz, H. F. “The Hisba Jurisdiction in the Ahkam Sultaniyya of Mawardi Author (s): H . F . Amedroz Source : (Jan ., 1916), Published by : Cambridge University Press”. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* ., 1916. 77-101.
- An-Na’im, Abdullahi Ahmed. *What Is an American Muslim? Embracing Faith and Citizenship*. New York: Oxford University Press, 2014.
- “Anayasa Nedir”. *Nedir.org*. 2014. <https://anayasa.nedir.org/>. Erişim Tarihi: 23/08/ 2022.
- Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku Genel kısım*. 2. Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, 2019.
- Apaydın, H. Yunus. “İctihad”. *İslam Ansiklopedisi*. 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ictihad>. Erişim Tarihi: 21/07/2022.
- Arslan, Ezgi. “Hukuki Çoğulluk Olgusunun Hukuk Devleti İlkesi”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/2 (2022): 462-475.
- Asanebi, Daupamowei Henry - Theo-Iruo, Ilaibo Realman - Odoh, Nathaniel John. “The challenges of national security in Nigeria: The north-east and south- south geopolitical zone experience from 1999-2018”. *AIPGG Journal of Humanities and Peace Studies* 2/2 (2021): 211-228.
- Asien, J. O. *Introduction to Nigerian Legal System*. 2. Lagos: Ababa Press Ltd, 2005.
- Auf, Yussef. *Islam and Sharia Law Historical, Constitutional, and Political Context in Egypt*. Washinton: Atlantic Council Rafik Hariri Center for The Middle East, 2016.
- Aybakan, Bilal. “Fürû‘ Fıkıh Sistematiği Üzerine”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2006): 5-32.
- Baker, Bruce. “Protection from crime: what is on offer for Africans?” *Journal of Contemporary African Studies* 22/2 (2004): 165-188.
- Bakırcı, Çağrı Mert. “Yapıcı Eleştiri Nedir? Nasıl Yapılır?” *Evrım Ağacı*. 2016. <https://evrimagaci.org/yapici-elestiri-nedir-nasil-yapilir-4851>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.
- Belgore, A. O. “History of Sharīah in Nigeria”,”. *The 1999 Nigerian Constitution and the Sharīah*. Ilorin, 2000.
- Bello, M. “Sharīā and the Constitution”. *The Sharīā Issue; Working Papers for a*

Dialogue. A Committee of Concerned Citizens, y.y.

Berger, Maurits - Sonneveld, Nadia. *Sharia and national law in Egypt*. Ed. Jan Michiel Otto. Amsterdam: Leiden University Press, 2010.

Bilgenoğlu, Ali. *İngiliz Sömürgeciliğinin Misir ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı bir Çözümlemesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013.

Bolaji, M H A. "Shari ' ah in Northern Nigeria in the Light of Asymmetrical Federalism". *Oxford Journals* 40/1 (2010): 114-135.

British Broadcasting Cooperation. "Nigeria: A nation divided". 2012. <https://www.bbc.com/news/world-africa-16510922>. Erişim Tarihi: 24/10/2023.

Bryce, James. *The American Commonwealth*. 3. New York: Macmillan, 1907.

Buskens, Léon. "Sharia and National law in Morocco". *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*. Ed. Jan Michiel Otto. 91-135. Amsterdam: Leiden University Press, 2010.

Buskens, O N. "Recent Debates on Family Law Reform in Morocco : Islamic Law As Politics in An Emerging Public Sphere". *Islamic Law and Society* 5/2001 (2003): 18-31.

C.E Chukwurah (Customary Court of Appeal Anambra State). "An Overview of the Jurisdiction of Area/Customary Courts". http://www.nji.gov.ng/images/Workshop_Papers/2017/Area_Sharia_Customary_Judges/s2.pdf. Erişim Tarihi: 21/01/ 2022.

Calder, Norman. *Studies in Early Muslim Jurisprudence*. 7. Baskı. Oxford: Clarendon Press, 1993.

Cameron, Maxwell A - Falleti, Tulia G - Cameron, Maxwell A. "Federalism and the Subnational Separation of Powers". *Publius* 35/2 (2005): 245-271. <https://doi.org/10.1093/publius/pji012>.

Campbell, John. "Why Nigeria's North South Distinction Is Important". *HuffPost*. 2011. https://www.huffpost.com/entry/why-nigerias-north-south_b_817734. Erişim Tarihi: 24/10/2023.

Canada: Immigration and Refugee Board of Canada. "Nigeria: Divorce law and practice among Muslims, including grounds, procedures, length of process, property disposition, child custody and consequences for the woman and her family". *refworld*. 2006. canada: Immigration and Refugee Board of Canada,.

Chande, Abdin. "Islam in Sub-Saharan Africa". *Encyclopedia.com*. Encyclopedia.com, 2005. <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/islam-islam-sub-saharan-africa>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.

- Chukkol, K. S. "Colonization and the Law: Issues in the Legal Transformation of Northern Nigeria". *Judicial Excellence: Essays in Honor of Hon. Justice Anthony I. Iguh*. Ed. J. O. Irukwu - I. U. Umezulike. 193. Enugu: Snaop Press Ltd, 2005.
- Chukkol, K. S. "The Penal Code Origins, Application and Limitation". *Understanding Sharī'ah in Nigeria*,. Ed. I. Yakubu. 162. 2005.
- CIA. "Explore All Countries- Nigeria". *The World Factbook*. 2019. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/n>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.
- Cibrîn, Abdurrahman b. "Kadının, hâkimlik (yargıçlık) yapması câiz değildir". *İslam Soru-Cevap*. 2016. <https://islamqa.info/tr/answers/21062/kadinin-hakimlik-yargiclik-yapmasi-caiz-degildir>. Erişim Tarihi: 19/11/ 2022.
- Commonweath Governance. "Judicial System of Nigeria". *Nexus Partnerships Limited*. 2023.<https://www.commonwealthgovernance.org/countries/africa/nigeria/judicial-system/>. Erişim Tarihi: 16/10/ 2023.
- "Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999". 1999. <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/what-is-a-constitution-primer.pdf>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.
- Coulson, N. J. *A History of Islamic Law*. New editio. London: AldineTransaction, 2017.
- Crowder, Michael. *The Story of Nigeria*. London: Faber and Faber, 1962.
- Çüçen, A. Kadir. *İnsan Hakları*. 2. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Danladi, Abdulwahab. *An Appraisal of Sharī'ah-Related Criminal Enactments in Northern Nigeria (1999-2006)*. University of Ilorin, 2013.
- Davidson, Basil. *A History of West Africa 1000-1800*. 4. Ibadan: Longman Group Limited, 1981.
- E. Ruhi Fiğlalı. *İslam Laiklik ve Türk Laikliğindeki Uygulamalar*. Ankara: Berikan Yayınları, 2010.
- Ebegbulem, Joseph C. "Ethnic Politics and Conflicts in Nigeria: Theoretical Perspective". 2002. 76-91.
- Edeh Samuel Chukwuemeka. "Differences Between 1960 and 1963 Constitution of Nigeria". *BScholarly*. <https://bscholarly.com/differences-between-1960-1963-constitution-nigeria/>. Erişim Tarihi: 04/01/ 2022.
- Elaigwu, J Isawa - Galadima, Habu - Publius, Source - State, The. "The Shadow of Sharia over Nigerian Federalism The Shadow of Sharia" 33/3 (2020): 123-144.
- Erbay, Celal. "Nafaka". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 32. (2006): 282-285.
- Et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiu's-Sahîh*. Riyad:

Darüsselam, 2007.

Falola, Toyin. *The Evolution and Changes in Nigerian Federalism, Federalism in a Changing World*. Ed. Richard A. Olaniyan. Lagos: Office of the Minister for Special Duties, 1988.

Gajiram, M.A. *Understand Sharīa Islamically and Constitutionally*. Maiduguri: Alamin Printing Works, 2000.

Gani Fawehinmi. *Courts` System in Nigeria A Guide*. Lagos: Nigerian Law Publication Limited, 1992.

Genel, Medeni. “Kanun Nedir – Nasıl Çıkarılır – Ne Zaman Yürürlüğe Girer”. *Medeni Genel*. 2019. <https://medenigenel.com/kanun-nedir-nasil-cikarilir-ne-zaman-yururluge-girer/>. Erişim Tarihi: 19/ 11/2021.

Glenn, Patrick. “Tradition in Religion and Law”. *Journal of Law and Religion* 25/2 (y.y.): 503-519.

Gwarzo, H. I. “The Development of the Implementation of Sharīah in Northern States of Nigeria”. *National Seminar on Sharīah Bayero University, Kano*,. 1985. 19.

H. A . Abdulsalam. *Matrimonial Issues among Yoruba Muslims of Nigeria*. University of Ilorin, 1997.

Habergetiren, Ömer Faruk - Yalnız, İshak. “Osmanlı Devleti’nde Hisbe Teşkilatı”. *Journal of Social Sciences and Humanity* 5/2 (2021): 280-296.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi Hayatı*. 4. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

Hammed, Hanafi A. - Egbewole, Wahab O. “Re-Emergence of Shari’ah Penal Law in Northern Nigeria: Issues and Options”. *ICR Journal* 8/3 (2017): 368-385.

Harding, Andrew. “Sharia and national law in Malaysia”. *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*. Ed. Jan Michiel Otto. 493-526. Amsterdam: Leiden University Press, 2010.

Hasan, Ahmet. “İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi”. *Darulkitap İslam Ansiklopedisi*. 2. Rağbet Yayınları, 2013.

Hizmetli, Mustafa. “Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib : Bağdat Örneği”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6/6 (2017): 425-444.

I. H. Chiroma. “Development and Application of Sharīah (Islamic) Criminal Law in a Constitutional Democracy; Issues and Challenges”. *Human Rights Protection in Administration of Sharīah Justice System*. Ed. Joy Ngozi Ezeilo. 204. Enugu: Women Aid Collective (WACOL), 2005.

I. K. R Sulaiman. “The Sharīah and the Nigerian Draft Constitution”. *Journals of Islamic*

- and Comparative Law (JICL)* 10 (1981): 12.
- Idem, Udosen Jacob. "The Judiciary and the Role of Customary Courts in Nigeria". *Global Journal of Politics and Law Research* 5/6 (2017): 34-49.
- Iduh, Sunday. "The key challenges to peace in Nigeria". *International Journal of Vocational and Technical Education* 3/8 (2011): 121-134.
- Ige, Rhoda Asikia. "Legal Pluralism in Africa : Challenges , Conflicts and Adaptation in a Global Village". *Journal of Law, Plocy and Globalization* 34/1988 (2015): 59-67.
- Igwe, Leo. "Sharia and Human Rights in Nigeria". *christianpersecution's Weblog*. 2011. christianpersecution.wordpress.com.
- Iii, Henry J Richardson. "African Penal Systems , by Alan Milner". *Indiana Law* 47/3 (1972): 593-600.
- Imam, I. "The Unending Crisis on the Status of Sharīā in Nigerian Constitution: The Past, Present and Future". *Al-Maslahah* 5 (2003): 9-33.
- Imam, Yahya. "Application of Sharīah in Nigerian Fourth Republic: Problems and Prospects". *A Digest of Islamic Law*. Ed. Oseni. 138-150. y.y.
- Iniobong, Iwok. "Insecurity: South sees rise, declines in North". Lagos, 2021. <https://businessday.ng/news/article/insecurity-south-sees-rise-declines-in-north-report/>. Erişim Tarihi: 16/ 10/2023.
- Isbell, Thomas - Haïdara, Fadimata. "Malians split on role of Islam in country , but majority feel politicians use religion to rule". *Afro Barometer*. 211 (2018): 1-12.
- J. O Hunwick. *A Thousand Years of West African History- Islam in West Africa, A.D. 1000-1800*. Ed. J.F Ade Ajayi - Ian Espie - K.O Dike. 1. Hong Kong: Ibadan University Press, 1965.
- Jaba Shadrack (Department of Public Law, University of Dar es Salaam – School of Law). "The Constitutional History: Development of Constitution in Socio-Economic Perspective". https://jabashadrack.blogspot.com/2011/12/constitutional-history-development-of_14.html. Erişim Tarihi: 14/ 11/2021.
- Johnson, Alan V . "A Definition of the Concept of Law". *Social Thought and Research* 2/1 (1977): 47-71.
- Kaboğlu, İbrahim Özden. *Anayasa Hukuku Dersleri*. 3. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2006.
- Kallet, Cengiz. "Hisbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 143-145. Türkiye Diyanet Vakfı, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hisbe>. Erişim Tarihi: 17/ 03/2022.
- Kamaleen, Abdullateef. "An Overview of the Jurisdiction of Sharia Courts". *National*

Judicial Institute , Abuja. Abuja, 2017.

Kamali, Mohammad Hashim. *Islamic law in Malaysia: Issues and developments*. Kuala Lumpur: Ilmiah Publishers, 2000.

Kareem, Olatoye - Yekini, Abubakri. "Islamic Law in Southern Nigerian Courts: Constitutional and Conflict of Laws Perspectives". *Benin Journal of Public Law* 6 (2019): 120-145.

Karibi-Whyte, Adolphus Godwin. *History and Sources of Nigerian Criminal Law*. Ibadan: Spectrum law publishing, 1993.

Kaura, J. M. "Perspective on Muslim Women and the Sharīah Implementation in Nigeria". *Journal of the Nigerian Association of Teachers*. y.y. 67-71.

Kavak, Gökhan. *Sömürgecilikten Bağımsızlığa Nijerya ve Türkiye ile ilişkileri*. İstanbul Üniversitesi, 2021.

Kavakçı, Yusuf Ziya. *Hisbe Teşkilatı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1975.

Kilinç, Ahmet. "İslam hukukunun Evrenselliği Bağlamında Hukuk- i Aile Kararnamesi İle Malezya İslam Aile Hukuku Kanunu 1984 ' ün Mukayesesi". *Erciyes University Faculty of Law Journal* 14/2 (2019): 624-662.

Koçak, Muhsin - Dalgın, Nihat - Şahin, Osman. *İslam hukuku: İslam hukukuna Giriş; Aile Hukuku; Miras ve Ceza Hukuku*. 7. Ensar Neşriyat, 2021.

Köse, Saffet. "İslam hukukunun Oluşumu ve Tarihsel Dönemleri". *İslam hukuku el kitabı*. Ed. Talip Türcan. 7th Baskı. 43-105. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Kumo, Suliman. "The Application of Islamic Law in Northern Nigeria: Problems and Prospects". *Islamic Law in Nigeria*. Ed. K. Rashid. 42-49. Lagos: Islamic Publications Bureau, 1988.

Ladan, Muhammed Tawfiq. *The Development And Application of Sharia In Northern Nigeria : Issues And Challenges*. A Publication of the Friedrich Ebert Stiftung, 2001.

Lau, Martin. "Sharia and National Law in Pakistan". *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*. Ed. Jan Michiel Otto. 376-430. Amsterdam: Leiden University Press, 2010.

"Law Report of Northern Nigeria". 2003.

Lawan, Mamman. "Islamic Law and Legal Hybridity in Nigeria". *Journal of African Law* 58/2 (2014): 303-327.

Leblebici, Doğan Nadi. "Araştırma Yöntem ve Teknikleri". Ankara, y.y.

Library of Congress. "Mali: Sharia Law Imposed in North". *Library of Congress*. 2012.

- <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2012-08-14/mali-sharia-law-imposed-in-north/>. Erişim Tarihi: 17/ 10/2023.
- Liman, I . M. “Socio-Cultural Influence on the Implementation of Sharīah in Nigeria”. *.Journal of the Nigerian Association of Teachers*. y.y. 64-66.
- Mahmud, Abdulmalik Bappa. *A Brief History of Shariah in the Defunct Northern Nigeria*. Jos: Jos University press, 1988.
- Makhlouf, Ahmed Gad. “Evolution of islamic law in the 20th century: The conception of collective ijihad in the debate between muslim scholars”. *Oxford Journal of Law and Religion* 9/1 (2020): 157-178.
- Makinde, A. K. *Islam and Sharia in Nigeria*. Ed. A. F. Ahmed. Abuja: National Open University of Nigeria, 2021.
- Mettych, Michele. “Sahel region, Africa Mali”. *Encyclopaedia Britannica*. 2023. <https://www.britannica.com/place/Mali/Precolonial-history>. Erişim Tarihi: 17/10/2023.
- Mohamed, Ashgar Ali Ali - Ahmad, Muhamad Hassan. “The Status of Islam and Islamic Law in the Malaysian Federal Constitution”. *Islamic Law in Malaysia The Challenges of Implementation*. Ed. Adnan Trakic - Hanifah Haydar Ali Tajuddin Editors. 18-29. Kuala Lumpur, 2020.
- Moustakas, Louis. “Social Cohesion: Definitions, Causes and Consequences”. *Encyclopedia* 3/3 (2023): 1028-1037. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia3030075>. Erişim Tarihi: 16/ 10/2023.
- Munirulula. “What is Hisbah”. *Islam Encyclopedia*. 2011. <https://aislamweb.wordpress.com/2011/11/30/what-is-hisba/>. Erişim Tarihi: 17/ 03/2022.
- Mustafa Erdoğan. *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi, 2007.
- Mustapha, Abdul Raufu - Gamawa, Aminu. “Challenges of Legal Pluralism: Sharia law and its Aftermath”. *University of Liverpool Library*. 2020. 139-164.
- Na`iya, Ibrahim. “The Making of the Zamfara and Kano State Sharia Penal Codes”. *Sharia Implementation in Northern Nigeria 1999-2006: A Source Book*. IV: 22-32. 2006.
- Nag, Oishimaya Sen. “Growth Of Islam In Sub-Saharan Africa: 2010 To 2030”. <https://www.worldatlas.com/articles/growth-of-islam-in-sub-saharan-africa-2010-to-2030.html>. Erişim Tarihi: 26/01/2021.
- Nasir, Jamila M. “Sharia Implementation and Female Muslims in Nigeria’s Sharia States”. *Sharia Implementation in Norther Nigeria 1996-2006: A Sourcebook*. Ed. Philip Ostien. 3. Baskı. 76-118. Ibadan: Spectrum Books Limited, 2007.

- Necip Mirkelâmoğlu. *Atatürkçü Düşünce ve Uygulamada Din ve Laiklik*. 1. İstanbul: Çev, 2000.
- “Nigerian 1963 Republican Constitution”. *NigerianScholars*. <https://nigerianscholars.com/tutorials/west-african-constitutional-development/nigerian-1963-republican-constitution/>. Erişim Tarihi: 05/01/ 2021.
- Nitszke, Agnieszka - Górniewicz, Arkadiusz. “The Theory of Federalism.: The Features of the Federal Order of the State” 1/10 (2008): 282.
- Nmehielle, Vincent O. “Sharia Law in the Northern States of Nigeria: To Implement or Not to Implement, the Constitutionality Is the Question”. *Human Rights Quarterly* 26/3 (2020): 730-759.
- Nwabueze, B. O. *Constitutional Problems of Sharīa, the Sharīa Issue*. y.y.
- Oba, Abdumumini A. “Judicial Practice in Islamic Family Law and Its Relation to ‘Urf (Custom) in Northern Nigeria”. *Islamic Law and Society* 20/3 (2013): 272-318..
- Oba, Abdumumini A. “Lawyers , Legal Education and the Shari ’ ah Courts in Nigeria”. *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 36/49 (2004): 113-161.
- Oba, Abdumumini A . “Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria”. *The International and Comparative Law* 51/4 (2002): 817-850.
- Oba, Abdumumini Adebayo. “The Sharia Court of Appeal in Northern Nigeria : The Continuing Crises of Jurisdiction”. *The American Journal of Comparative Law* 52/4 (2004): 859-900.
- Obafemi Awolowo. *Thoughts on the Nigerian Constitution (: Oxford University Press, 1966)*. 6. Baskı. Ibadan: Oxford University Press., 1966.
- Okoli, Chukwuma. “Nigeria insecurity: 2022 was a bad year and points to need for major reforms”. *The Conversation*. 2022. <https://theconversation.com/nigeria-insecurity-2022-was-a-bad-year-and-points-to-need-for-major-reforms-194554>. Erişim Tarihi: 19/08/2023.
- Olaniyi, Rasheed Oyewole. “Hisbah and Sharia Law Enforcement in Metropolitan Kano”. *Africa Today* 57/4 (2011): 71-96.
- Olayinka, Olumuyiwa. “Evolution of Nigeria constitution 1914 to 1999”. *Olumuyiwa Olayinka`s Blog*. 2016. <https://olumuyiwaolayinka.wordpress.com/2016/09/17/history-evolution-of-nigeria-constitution-1914-to-1999/>. Erişim Tarihi: 05/01/ 2021.
- Olowu, Dele. “The Literature on Nigerian Federalism : A Critical Appraisal” 21/4 (1991): 155-171.
- Ömer Yıldırım. “Federalizm Nedir”. *Felsefe*. 2020. <https://www.felsefe.gen.tr/federalizm-nedir/>. Erişim Tarihi: 19/11/2021.

- Onah, Emmanuel Ikechi. "Nigeria: A Country Profile". *Journal of International Studies* 10 (2014): 151-162.
- Opeloye, M.O. "The Realization of Sharīc āh in South Western Nigeria: A Mirage or Reality". *A Digest of Islamic Law and Jurisprudence in Nigeria*. Ed. Zakariyau Idrees-Oboh Oseni. 221. Auch: Darun-Nur, 2003.
- Oraegbunam, Ikenga K. E. "Islamic Criminal Law and Constitutionalism in Nigeria: Any Lessons from Turkey?" *Journal of Law, Policy and Globalization* 33 (2015): 25-45. <https://www.iiste.org/Journals/index.php/JLPG/article/view/19335>. Erişim Tarihi: 05/01/ 2021..
- Oredola, M. A. "The 1999 Constitution and the New Initiative on the Sharīa: Between the Ideal and the Possible". *Al-maslaha* 5 (y.y.): 53-67.
- Ostien, Philip. "An Opportunity Missed by Nigerian Christians; the Sharīah Debate of 1976-78 Revisited". *The Sharīah Debate*. Ed. Benjamin F. Soares. 221-255. Leiden and Boston: Brill, 2006.
- Ostien, Philip. "Nigeria's Sharia Penal Codes". *Sharia Implementation in Northern Nigeria 1999-2006*. IV: 171-203. Ibadan: Ibadan: Spectrum Books Ltd., 2006.
- Ostien, Philip - A., Sama'ila - Garba, Mohammed and Ahmed S. "Two Famous Cases". *Sharia Implementation in Northern Nigeria 1999-2006*. V: 139. Ibadan, 2006.
- Ostien, Philip - Dekker, Albert. "Sharia and National Law in Nigeria". *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*. Ed. Jan Michiel Otto. 554-612. Amsterdam: Leiden University Press, 2010.
- Ostien, Philip - Garba, Ahmed S - Abubakar, Musa U. "Nigeria's Sharia Courts". *Sharia Implementation in Northern Nigeria Twenty Years On: Six Research Reports and an Overview*. 1-63. 2017.
- Ötegeçeli, Hatice. *İslam hukuku Açısından Velayet ve Hadane İlişkisi*. İnönü Üniversitesi, 2020.
- Otto, Jan Michiel. "Introduction: Investigating the Role of Sharia in National Law". *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*. 19-48. 2010.
- Owie, Joshua. "The Legality Or Otherwise Of The Hisbah Police In the Northern States In Nigeria". *Simple Law*. 2022. [tps://simplylaw.com.ng/the-legality-or-otherwise-of-the-hisbah-police-in-the-northern-states-in-nigeria/](https://simplylaw.com.ng/the-legality-or-otherwise-of-the-hisbah-police-in-the-northern-states-in-nigeria/). Erişim Tarihi: 16/08/2021.
- Paden, JN. *Ahmadu Bello Sarduna of Sokoto: Values and Leadership in Nigeria*. Zaria: Hudahuda Publishing, 1988.
- Paleker, S A. "Indian Political Science Association Federalism : a Conceptual Analysis".

- The Indian Journal of Political Science* 67/2 (2006): 303-310.
- Peters, Rudolph. *Islamic Criminal Law in Nigeria*. Ibadan: Spectrum Books Limited, 2003.
- Qadeer, Mohammad - Kumar, Sandeep. "Ethnic Enclaves and Social Cohesion". *Canadian Journal of Urban Research* 15/2 (2006): 1-17.
- R. I. Olagunju. "Administration of Islamic Law in Nigeria: Some Constitutional Constraints and the Bailouts". *Al-Maslahah* 5 (y.y.): 51-71.
- Read, James S. "The New Constitution of Nigeria , 1979 : " The Washington Model "?" *School of Oriental and African Studies* 23/2 (1979): 131-174.
- Record Book of Talata Mafara Upper Shariah Court, Kano.Suit:USC/CR/21/2000. (y.y.).
- Record Book of the Kano State Sharīah Court of Appeal, Suite: SCA/KN/CR/9/06 (y.y.).
- Record Book of the Upper Sharīah Court II, Gusau, State Suit: CRA/10/2000. (y.y.).
- Ridwan, Muannif. "Islamic Law in Morocco : Study on The Government System and The Development of Islamic Law". *Journal of sciences and Humanities* 1/1 (2021): 13-22.
- S.M. Jamiu. "Colonial Impact on the Application of Sharīc ah in Nigeria". *Journal of the Nigerian Association of Teachers of Arabic and Islamic studies (NATAIS)* 6/1 (2001): 23-32.
- S4, CAP. *Sharia Court of Appeal Law-Subsidiary Legislation*. 1998.
- Saiti, Buerhan - Ardo, Abubakar Aliyu - Yumusak, Ibrahim Guran. "Why non-Muslims subscribe to Islamic banking ?" *Qualitative Research in Financial Markets*. 2018. 23.
- Salman, Daud. "Joseph Schacht ` s Role In Changing The Status of Islamic Law In Nigeria". *Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations* 4/1 (2022): 89-101.
- Schulz, Dorothea. "Sharia and National Law in Mali". *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*. Ed. Jan Michiel Otto. 531-552. Amsterdam: Leiden University Press, 2010.
- Schwartz, Paul M. "Harvard Law Review". *The Harvard Law Review Association* 117/7 (2004): 2168.
- "Sharia Implementation in Northern Nigeria Over 15 Years, Policy Brief No.3 Zakat & Waqf Institutions". *Nigeria Stability and Reconciliation Programm*. Abuja, 2016. <https://www.qeh.ox.ac.uk/sites/www.odid.ox.ac.uk/files/Sharia>. Erişim Tarihi: 16/05/2021.

- Sodiq, Yushau. "A History of Islamic Law in Nigeria : Past and Present". *Islamic Studies*, 31/1 (1992): 85-108.
- Spiro, Herbert John. "Constitution". *Encyclopedia Britannica*. 2021. <https://www.britannica.com/topic/constitution-politics-and-law>. Erişim Tarihi: 15/07/2021.
- Stanley, Dick. "What Do We Know about Social Cohesion : The Research Perspective of the Federal Government ' s Social Cohesion Research Network". *Canadian Journal of Sociology* 28/1 (2003): 5-17.
- Tajuddin, Hanifah Haydar Ali - Hussin, Nasimah. "Islamic Criminal Law". *Islamic Law in Malaysia The Challenges of Implementation*. Ed. Adnan Trakic - Hanifah Haydar Ali Tajuddin. 23-34. Kuala Lumpur: Springer Nature Pte Ltd, 2020.
- Tayob, AbdulKadir. "The Demand for Shari`ah in African Democratisation Processes: Pitfalls or Opportunities". *Comparative Perspectives on Shari`ah in Nigeria*. Ed. Philip Ostien - Jamila M. Nasir - Franz Kogelmann. First. 27-57. Ibadan: Spectrum Books Limited, 2005.
- Teekay, Adesina O. "How Nigeria Became A 36 State Country". 2019. <https://www.withinnigeria.com/2019/05/06/how-nigeria-became-a-36-state-country/>. Erişim Tarihi: 04/02/2021.
- Tertsakian, C. "Political Shari'a? Human rights & Islamic law in northern Nigeria". *Human Rights Watch* 16/9 (2004): 113. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=i3h&AN=CJA0380040001942s&site=ehost-live&scope=site>. Erişim Tarihi: 15/11/2022.
- "The enforcement of Shari'a and the role of the hisbah". *Human Rights Watch*. 2004. <https://www.hrw.org/reports/2004/nigeria0904/8.htm>. Erişim Tarihi: 17/03/2022.
- "The Nigerian 1963 Republican Constitution". *StudyHQ*. 2021. <https://studyhq.net/1963-republican-constitution/>. Erişim Tarihi: 15/07/2021.
- The Supreme Court of Nigeria. "General Sanni Abacha & Ors V. Chief Gani Fawehinm". 2000. <https://nigerialii.org/ng/judgment/supreme-court/2000/1>. Erişim Tarihi: 17/02/2021.
- Türçan, Talip. "Fıkıh, Hukuk ve İslam hukuku". *İslam hukuku el kitabı*. Ed. Talip Türçan. 7. 27-40. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Ulusal, Şemsettin. "İslam ve Türk Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Yükümlülüğünü Yerine Getirememesinin Tefrik /Boşanma Sebebi Olması". *İslam hukuku Araştırmaları Dergisi*. 38 (2021): 185-208.
- Weimann, Gunnar J. "Judicial Practice in Islamic Criminal Law in Nigeria — A Tentative Overview". *Islamic Law and Society* 14/2 (2007): 240-286.

- Wigwe, Chris. "Sharia and the 1999 Nigerian Constitution". *The Journal of Jurisprudence & Contemporary Issues* 5 (2009): 109-121.
- Yadudu, Auwalu H. "Colonialism and the Transformation of the Substance and Form of Islamic Law in the Northern States of Nigeria". *Journal of Law and Religion* 9/1 (2016): 17-47.
- Yadudu, Auwalu H. "The Sharīa Debate in Nigeria, Time for Reflections". *The National Seminar on the Place of Women under the Sharīca*. Abuja: Constitutional Rights, 2000.
- Yakubu, J.Ademola. *The Dialectics of the Sharia Imbroglia in Nigeria*. Ibadan: Demyax Law Books, 2003.
- "Yargılama Hukuku nedir". *Fikriyat*. 2019. <https://www.fikriyat.com/ilahiyat/islam-ilmihali/2019/03/11/yargilama-hukuku-nedir-yargilama-hukuku-ilkeleri-nelerdir-islam-hukukunda-yargilama-etigi-ve-ilkeleri-nelerdir>. Erişim Tarihi: 13/06/2022.
- Yılmaz, Faruk. *Türk Anayasa Tarihi (1808-2007)*. 3. Ankara: Berikan Yayınları, 2010.
- Yıldız, Kenan. *İslam Ceza Hukukunda Haddi Gerektiren Suçlarda Devletin ve Şasların Yetki Alanları*. Atatürk Üniversitesi, 2014.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Daud SALMAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Al-Azhar Üniversitesi
Fakülte	el-Davet-ul-İslamiyyet
Bölümü	el-Davet-ul-İslamiyyet
Yüksek Lisans	
Üniversite	Nasarawa State University
Enstitü Adı	İlahiyat
Anabilim Dalı	İslam Bilimleri
Programı	İslam Bilimleri
Makale ve Bildiriler	
1. Salman, Daud. “Joseph Schacht ` s Role In Changing The Status of Islamic Law In Nigeria”. <i>Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations</i> 4/1 (2022): 89-101. DOI: 10.54132/akaf.1109550 2. Salman, Daud. “Comparison of Ottoman Law of Family Rights (HAK) and Islamic Family Law in Nigeria in the Framework of Divorce.”. <i>Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations</i> 5/1 (2023): 79-96. DOI: 10.54132/akaf.1207735	